

Національний університет біоресурсів і природокористування України
Міністерство освіти і науки України

Національна наукова
сільськогосподарська бібліотека
Національна академія аграрних наук України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Пилипенко Лілія Леонідівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

Прим. № _____

УДК 94:327(477+438) «1918/1923»

(індекс)

ДИСЕРТАЦІЯ

Етнополітичні процеси в Польщі (1918–1923): західноукраїнський
контекст

(назва дисертації)

032 Історія та археологія

(шифр і назва спеціальності)

03 Гуманітарні науки

(галузь знань)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Пилипенко Л.Л.

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник (консультант) Білан Сергій Олексійович, д.іст.н.,
професор

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Пилипенко Л.Л. Етнополітичні процеси в Польщі (1918–1923): західноукраїнський контекст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія. – Національний університет біоресурсів і природокористування України МОН України, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН. Київ, 2020.

Зміст анотації. У дисертації на основі аналізу опублікованих і неопублікованих різновидових документів комплексно досліджено регіональний (західноукраїнський) аспект етнополітичних процесів у Другій Речі Посполитій від вибуху польсько-української війни до «правно-політичної» анексії Галичини.

Розділ 1 «Історіографія, джерела, теоретико-методологічні засади дослідження» складається з трьох підрозділів, у яких критично проаналізовано вітчизняну і зарубіжну історіографію проблеми, обґрунтовано теоретико-методологічні основи дослідження, охарактеризовано архівні матеріали, що стосуються досліджуваної теми.

У підрозділі 1.1 «Висвітлення проблеми українсько-польських відносин 1918–1923 рр. у науковій літературі» розглянуто історіографічний доробок теми, насамперед праці українських і польських авторів.

В результаті аналізу сучасного стану наукових досліджень польсько-українських взаємовідносин, відродження національних державностей і становлення міждержавних кордонів встановлено, що праці кожного історіографічного періоду (міжвоєнної доби, періоду ПНР і СРСР, посткомуністичної Польщі й незалежної України) прямо чи опосередковано відображали суспільно-політичний/ідеологічний контекст доби, етнополітичні уподобання влади і соціуму. Конкретно-історичний матеріал

1918–1923 рр., як правило, ставав інструментом історичної політики влади. Нині є потреба у відновленні двосторонніх польсько-українських наукових дискусій, творенні спільних історіографічних баз із новітньої історії Польщі та України.

У підрозділі 1.2 «Джерельная база дослідження» вказано, що джерельна база міждисциплінарного дослідження охоплює: документи органів влади і управління Польщі, УНР, Української держави П. Скоропадського, ЗУНР та інших держав; матеріали міжнародних форумів і організацій, документи громадсько-політичних структур; спогади, щоденники та епістолярій учасників і очевидців подій; пресову кореспонденцію, статистичні матеріали, інформацію із соціальних мереж.

Здобувачка вважає, що найбільшій довіри заслуговують офіційні публікації документів історичної доби та архівні джерела – неопубліковані документи, що зберігаються у фондах Архіву Актів Нових у Варшаві (ААН), Національного архіву у Кракові (НАК), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), Центрального державного історичного архіву, м. Львів (ЦДІАЛ), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО), Центру досліджень визвольного руху, Державного архіву Львівської області (ДАЛО), Архіву Державного архіву Волинської області (ДАВО), Державного архіву Івано-Франківської області (ДАІФО), Державного архіву Тернопільської області (ДАТО). Критично осмислено наукову літературу доби ПНР і СРСР, матеріали владної і партійно-політичної преси.

Прийнята класифікація історіографічних праць та характеристика основних видових груп комплексу засвідчує його репрезентативність. Виявлена документальна база є достатньою для реконструкції регіональних етносоціокультурних трансформацій у Польщі після Першої світової війни, «узаконення» її нових східних кордонів.

У підрозділі 1.3 «Теоретико-методологічні засади дослідження» сформовано термінологічну базу та теоретико-методологічні основи дисертації.

Характер роботи зумовив комплементарний підхід до вибору методів дослідження. При аналізі кожного з головних структурних компонентів міждержавних відносин і міжнаціональної політики використано як універсальні – загальнонаукові, так і спеціальні методи, здатні врахувати специфіку кожного компонента та забезпечити системне вивчення етнополітичних процесів у відродженій 1918 р. Польщі.

Розділ 2 «Пошук моделей примирення і співжиття в умовах відродження національного державотворення» складається з трьох підрозділів, у яких проаналізовано політику офіційної Варшави щодо реалізації своїх уявлень про геополітичну роль Польської держави в Центрально-Східній Європі та формування міждержавних взаємин на фоні загального ускладнення повоєнного міжнародного становища на континенті.

У підрозділі 2.1 «“Українська справа” у польській та українській політичній думці й практиці» показано, що відроджена 1918 р. Польща була послідовною в реалізації сформованих польським політикумом доктрин та концепцій щодо «вирішення» українського питання, але не реалізувала після Першої світової війни федералістську концепцію, яку швидко заблокувала праворадикальна партія національних демократів (ендеків), що прагнула забезпечити свою монополію в тогочасній представницько-парламентській системі держави і якнайшвидше полонізувати українців, представників інших національних меншин.

Стверджено, що процес інтеграції повоєнного польського соціуму ускладнювався наявністю інкорпорованих/окупованих інонаціональних регіонів, а також регіональної специфіки, насамперед Східної Галичини, що історично склалася, зокрема у добу Дунайської монархії.

У мирному Першолистопадовому 1918 р. повстанні українців і створенні ЗУНР польські політики не побачили ознак національно-визвольної боротьби,

тобто, подібного до польського відродження, бажання відновити національну державу, об'єднати етнічні терени. Тому польський політикум того періоду був єдиний у прагненні – не допустити відродження української державності у Східній Галичині, а також національно-державного єднання українців по обидва береги Збруча.

У підрозділі 2.2 «Польська етнополітична складова державотворення УНР/ЗУНР» вказано, що польська та українська національні ідеї зазнали докорінних ідеологічних та організаційних змін під впливом державотворчих процесів в Україні та Польщі, формування Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних догворів, де Україна, на відміну від Польщі, виступила не суб'єктом, а об'єктом чужої геополітики.

Показано, що динаміка революційних перетворень в Україні та Польщі упродовж 1918 р. поставила під сумнів домінуючий у попередньому році оптимізм щодо майбутнього українсько-польських міждержавних і міжнаціональних взаємовідносин. Політичні опоненти все більше усвідомлювали взаємну конфліктність двох патріотизмів, які на уламках Російської імперії та Австро-Угорської монархії відбудовували національні держави, формували політичні нації. Дипломатичні зусилля Української Держави зосереджувалися переважно у сфері підтримки союзних відносин з Центральними державами, через які як українці, так і поляки намагалися вирішити спірні територіальні питання. Незважаючи на рішучі дії українських дипломатів, Париж не бажав вести офіційний діалог з Директорією УНР і урядом ЗУНР, бо незалежна українська державність, не вписувалася в геостратегічні плани країн-переможниць.

У підрозділі 2.3 «Воєнно-політична боротьба за Східну Галичину в 1918–1919 рр.» вказано, що головною причиною польсько-української війни були спроби польських політиків розширити територіальні межі відродженої Польщі за рахунок українських етнічних територій і тим самим заперечити право західних українців на державно-національне самовизначення, соборність українських земель.

Українсько-польська війна (так вона трактувалася урядом ЗУНР і командуванням ГА) розгорталася у несприятливих для ЗУНР зовнішньо- і внутрішньополітичних умовах. Країни-переможниці, насамперед Франція, не зрозуміли і не підтримали державотворчих зусиль українців. Вони планували використати Польщу як надійного союзника у боротьбі проти більшовицької експансії у Центрально-Східну Європу, можливого відновлення німецького реваншизму і тому схвалили територіальні домагання Варшави на сході й заході. З цією метою Антанта підтримала Польщу на Паризькій мирній конференції, надала їй війську матеріально-технічну і кадрову допомогу.

Розділ 3 «Українсько-польський державно-політичний діалог в умовах загрози експансії більшовицької Росії (1919–1923)» складається з чотирьох підрозділів, у яких зосереджена увага на утвердженні авторитарного режиму в Польщі, загостренні міжнаціональних взаємовідносин у регіоні, поширенню антипольських настроїв в західноукраїнському суспільстві.

У підрозділі 3.1 «“Українська проблема” в політиці Польщі: геополітична, міждержавна, воєнна складові (1919–1920)», вказано, що на відносини між двома країнами впливало чимало як позитивних, так і негативних факторів, одним із яких був різновекторний державотворчий процес в Україні й Польщі, що відбувався майже одночасно і в єдиному геополітичному просторі, але в різних умовах.

Показано, що військово-політична ситуація, яка вкрай невдало склалася для Української держави і УНР у 1919 р., безпосередньо відобразилася на динаміці і змісті українсько-польських міждержавних переговорів, які Директорія УНР нерідко приховувала від проводу ЗОУНР. Неодноразові спроби державного перевороту, відсутність системного плану розвитку УНР, неузгодженість державно-політичних позицій керівництва УНР та ЗУНР (найперше в особі голови Директорії С. Петлюри та президента УНР-Ради Є. Петрушевича), несприйняття лідерами Антанти українського керівництва (нерідко лівих поглядів) як самостійного в управлінні країною, територіальні претензії сусідніх держав – Польщі, Росії, Угорщини, Румунії,

Чехословаччини, призвели до затягування, а подекуди і припинення системного діалогу між Польщею та УНР. Не сприяла соборницькому єднанню спроба окремих галицьких політиків, урядовців ЗУНР, командування ГА знайти військово-політичну підтримку в білій і навіть червоній Росії.

У підрозділі 3.2 «Ризький мирний договір 1921 р. та його етнополітичні наслідки для України та українців» констатовано, що Ризький мирний договір між Польщею та РСФРР і УСРР призвів до припинення бойових дій, фактичного анулювання Варшавського договору 1920 р. між Річчю Посполитою та УНР, встановлення нового міждержавного кордону (до Польщі відійшли західні землі України і Білорусі). Вказаний договір призупинив польсько-українську війну. Однак зафіксовані у ньому умови не враховували позицію УНР і ЗУНР, адже кабальний договір відновлював історичний поділ українських земель, перервав легальну діяльність Ради Республіки і урядових структур УНР у Тарнові й Варшаві, Української дипломатичної місії у Варшаві, ліквідував табори інтернування Армії УНР. Ризькі ухвали опротестував на міжнародній арені еміграційний уряд ЗУНР/Галицької республіки. Функції офіційного представника наддніпрянської військово-політичної еміграції поступово перейняв створений у квітні 1921 р. Український центральний комітет із центром у Варшаві та філіями у регіонах.

У підрозділі 3.3 «Український визвольний рух на захисті державності й соборності українських земель (1920–1923)» вказано, що кінцевою метою політики польських урядів у Галичині було перетворення її в інтегровану частину Польщі. Задля цього щодо українців застосовувалася політика національної асиміляції, проти якої активно виступали українські партії і громадські угруповання. Більшість українців, за ініціативою української народної і української соціально-християнської партій, ухилилися від владного перепису населення регіону 1921 р., що мав ствердити нібито польську етнічну більшість у новостворених трьох воєводствах. Кожен третій український юнак проігнорував у 1922–1923 рр. призов до польського війська.

Вказані заходи окупаційної влади, а також заборона вживання назв «Україна» і «українці» (1920) радикалізували праву і ліву складову українського визвольного руху. Частина українського політикуму, насамперед із середовища наддніпрянської військово-політичної еміграції, робила спроби нав'язати діалог із польською владою.

У підрозділі 3.4 «Соціально-економічна складова регіональної етнополітики Польщі» встановлено, що після Першої світової війни економіка Східної Галичини і Західної Волині, хоча і не мала преференцій від центральної влади, поступово відновлювала обсяги продукції, модернізувала виробничу базу, бо до цього спонукали ринкові відносини, достатній робітничо-кадровий потенціал, конкуренція між національними коопераціями і торговими структурами. Дестабілізаційним чинником розвитку аграрного сектора стала польська військова колонізація – надання наділів військовим осадникам, які виконували не лише виробничі функції, а стали засобом колонізації краю, де переважало українське населення. Доведено, що масове безробіття, аграрне перенаселення, відновили еміграцію українців до Північної (заможніших) і Південної (зубожілих) Америки.

Матеріали дисертації підтвердили, що авторитарній владі Другої Речі Посполитої так і не вдалося розв'язати питання національних меншин, а тим більше гармонізувати/толерувати українсько-польські міжнаціональні відносини у Східній Галичині й Західній Волині. Відтак до сих пір у цьому регіоні функціонує травматична історична пам'ять про міжвоєнну добу.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, УНР, ЗУНР, Антанта, Східна Галичина, Західна Волинь, визвольний рух.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Пилипенко Л. Л. Проблеми та перспективи україно-польських відносин (1918–2000 рр.). *Вісник аграрної історії: збірник наукових праць*. Київ, 2016. № 18. С. 44–48.
2. Пилипенко Л. Л. Національне питання в україно-польських відносинах (1918–1939 рр.). *Вісник аграрної історії: збірник наукових праць*. Київ, 2017. № 19–20. С. 102–108.
3. Пилипенко Л. Л. Національно-визвольний рух у західній Україні в міжвоєнний період (1918–1939 рр.). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: історичні науки. Том 29 (68). № 2. 2018. С. 15–20.
4. Pylypenko L., Bilan S. Periodization of Development of Ethnic Relations of Western Ukraine and Poland (1918–1939). *EUREKA: Social and Humanities*. Number 2. 2018. P. 39–44.
5. Pylypenko L. L., Bilan S. O. National Liberation Movement in Western Ukraine in the Interwar Period (1918–1939). *Relevant issues of development and modernization of modern science: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine: monograph / edited by authors*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”. 2018. P. 284–300.
6. Pylypenko L. L. Relationship of Ukraine and Poland after the end of the First World War (1917-1920). *World Science*. issue 10 (38). vol. 2. P. 38-40.
7. Pylypenko L. L., Bilan S. O. Background of Ukrainian-Polish contradiction. *Social and legal aspects of the development of civil society institutions: collective monograph*. Part I. Warsaw: BMT Erida Sp.z o.o. 2019. 536 p.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Пилипенко Л. Л., Білан С. О. Історичний аналіз міжнародних взаємин України з Польщею в період з 1918 по 1939 роки. *Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20–21 січня 2017 р.). Одеса, 2017. С. 31–33
2. Пилипенко Л. Л. Проблеми відносин України з Польщею (1918–1939 рр.). *Україна–Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16–17 березня 2017 р.). Київ, 2017. с. 94-95
3. Пилипенко Л. Л. Історіографія, джерела та теоретико-методологічні засади дослідження відносин України та Польщі. *Роль молоді у розвитку АПК України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Студентів, аспірантів та молодих учених (м. Київ, 20–21 березня 2017 р.). Київ, 2017. С. 49-51
4. Пилипенко Л. Л. Історіографія міжнародних взаємин України та Польщі. *«Инновационное развитие науки нового тысячелетия»* (г. Ужгород, 21-22 апреля 2017 г.). Херсон : Издательский дом "Гельветика", 2017. С. 21-23
5. Пилипенко Л. Л. Історіографія відносин України та Польщі в період між 1918 та 1939 роками. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 26–27 травня 2017 р.). Дніпро, 2017. С. 112-113
6. Пилипенко Л. Л. Періодизація міжнародних взаємин України з Польщею (1918-1939 рр.). *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти*: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (30–31 травня 2017 р.). с. 148-149
7. Пилипенко Л. Л. Висвітлення проблеми українсько-польських відносин впродовж 1918–1921 років у науковій літературі. *Лабіринти реальності*: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. Конф. (25 жовтня 2017). С. 180-182

8. Пилипенко Л. Л. Основні етапи взаємин України з Польщею (1918-1939 рр.). *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття*. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 22-23 грудня 2017 року). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Ч. 1. С. 99-102
9. Пилипенко Л. Л. Основні стадії взаємин України з Польщею (1918-1939 рр.). *Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку* (м.Одеса, 19-20 січня 2018 р.). Одеса: ПЦДПС, 2018. С. 16-20
10. Пилипенко Л. Л. Аналіз етапів взаємин України з Польщею (1918-1939 рр.). Збірник матеріалів IV Міжнародної конференції молодих вчених «Актуальні проблеми наук про життя та природокористування» (25-27 квітня 2018). Київ, 2018. ч. 2. С. 68-69
11. Пилипенко Л. Л. Витоки національно-визвольного руху у Західній Україні в міжвоєнний період (1918-1939 рр.). *Цілі сталого розвитку третього тисячоліття: виклики для університетів наук про життя*: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, Україна, 23-25 травня 2018 року: матеріали конференції. Київ. Т. 4. С. 246-248
12. Пилипенко Л. Л. Взаємовідносини України і Польщі після закінчення першої світової війни (1917-1920 рр.). *Історичні, соціологічні, політичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 21-22 вересня 2018 р. Херсон, 2018. С. 18-22
13. Пилипенко Л. Л. Політичні взаємини між українцями і поляками у 1918-1919 роках. *Українська дипломатія в добу національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.): історія, проблеми, протиріччя*. Зб. наукових праць міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 21-22 лютого 2019 р. Київ: Міленіум, 2019. С. 67-68
14. Pylypenko L. The first political contacts between Ukrainians and Poles during the november National democratic Revolution of 1918. *Humanitarian approaches to the Periodic Law // Science and society*. Proceedings of the 9th

International conference. Accent Graphics Communications & Publishing. Hamilton, Canada. 2019. pp. 154-159

15. Pylypenko L. Political interaction between Ukrainians and Poles during 1918-1919. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 1-2 лютого 2019 року). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2019. С. 15-18

16. Pylypenko L. L. The basis of Ukrainian-Polish divergence. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність». Дніпро: Охотнік, 2019. С. 112-113

ANNOTATION

Pylypenko L.L. Ethnopolitical Processes in Poland (1918–1923): The Western Ukrainian Context. – Qualifying scientific work printed as a manuscript.

The dissertation for a scientific degree of the doctor of philosophy, specialty 032 History and archeology. – National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, National Scientific Agricultural Library, Kyiv, 2020.

Content. The dissertation, based on the analysis of the published and unpublished documents, comprehensively explores the regional (Western Ukrainian) aspect of ethnopolitical processes in the Second Commonwealth from outbreak of the Polish-Ukrainian war to "legal and political" annexation of Galicia.

Section 1 «Historiography, sources, theoretical and methodological principles of the study» consists of three sections, which critically analyze the domestic and foreign archeography of the problem, substantiate the theoretical and methodological foundations of the study, describe the archival materials related to the research topic.

Section 1.1 «Coverage of the problem of Ukrainian-Polish relations in 1918-1923 in the scientific literature» discusses the historiographical work on the topic, especially the works of Ukrainian and Polish authors.

As a result of the analysis of the current state of scientific research of Polish-Ukrainian relations, the revival of national states and the formation of interstate borders, it is established that the works of each historiographical period (interwar period, Polish commonwealth and the USSR, post-communist Poland and independent Ukraine) directly or indirectly reflected socio-political / ideological context of the day, ethnopolitical preferences of power and society. Concrete-historical material of 1918–1923, as a rule, became an instrument of the government's historical policy. Now there is a need to resume bilateral Polish-Ukrainian scientific discussions, to create joint archeographic bases on the recent history of Poland and Ukraine.

Subsection 1.2 «Sources of the topic» states that the source base of interdisciplinary research includes: documents of the authorities and administration of Poland, UNR, Ukrainian state of P. Skoropadsky, ZUNR and other states; materials of international forums and organizations, documents of public and political structures; memoirs, diaries and epistolary of participants and eyewitnesses of events; press correspondence, statistical materials, information from social networks.

The applicant believes that the most reliable are official publications of historical documents and archival sources – unpublished documents stored in the archives of the New Acts Archive in Warsaw, the National Archives in Krakow, the Central State Archives of Higher Authorities and Governance of Ukraine, State Historical Archives of Lviv, Central State Archives of Public Associations of Ukraine, State Archives of Lviv Region, Archive of the Center for Liberation Movement Studies, State Archives of Volyn Region, State Archives of Ivano-Frankivsk Oblast, State Archives of Ternopil Oblast. The scientific literature printed in the Polish Commonwealth and the USSR, materials of the ruling and party-political press are critically comprehended.

The accepted classification of historiographical works and the characteristics of the main groups of the sources attest to its representativeness. The identified documentary base is sufficient for the reconstruction of regional ethno-socio-cultural transformations in Poland after the First World War, the "legalization" of its new eastern borders.

Subsection 1.3 «Theoretical foundations and terminological support of the study» formed the terminological basis and theoretical and methodological foundations of the thesis.

The nature of the work led to a complementary approach to the choice of research methods. In the analysis of each of the main structural components of interstate relations and international policy both universal (general) and special

methods were used that can take into account the specifics of each component and provide a systematic study of ethnopolitical processes in the revived Poland in 1918.

Chapter 2 «Search for models of reconciliation and coexistence in the revival of nation-building» consists of three sections, which analyze the policy of official Warsaw to implement their ideas about the geopolitical role of the Polish state in Central and Eastern Europe and interstate relations against the background of general postwar international situation on the continent.

Section 2.1 «“Ukrainian Affairs” in Polish and Ukrainian Political Thought and Practice» shows that Poland, revived in 1918, was consistent in implementing the doctrines and concepts formed by Polish politicians to «solve» the Ukrainian question, but after the First World War it did not implement the federalist concept, that was quickly blocked by the right-wing radical party of national democrats (endeks), which sought to ensure its monopoly in the then representative-parliamentary system of the state and as soon as possible to Polonize Ukrainians, members of other national minorities.

It is argued that the process of integration of post-war Polish society was complicated by the presence of incorporated / occupied non-national regions, as well as regional specifics, primarily of Eastern Galicia, which has historically developed, in particular during the Danube monarchy.

In the peaceful uprising of Ukrainians on November 1, 1918 and the creation of the Western Ukrainian People's Republic, Polish politicians saw no signs of a national liberation struggle, that is, similar to the Polish revival, a desire to restore the nation-state and unite ethnic territories. Therefore, the Polish politicum of that period was united in its desire to prevent the revival of Ukrainian statehood in Eastern Galicia, as well as the national-state unity of Ukrainians on both banks of the Zbruch.

Subsection 2.2 «Polish ethnopolitical component of state formation of the UNR/ZUNR» states that Polish and Ukrainian national ideas have undergone radical ideological and organizational changes under the influence of state-building processes in Ukraine and Poland, the formation of the Versailles-Washington system

of international treaties, where, unlike Poland, Ukraine was not a subject but an object of foreign geopolitics.

It is shown that the dynamics of revolutionary transformations in Ukraine and Poland during 1918 called into question the optimism prevailing in the previous year about the future of Ukrainian-Polish interstate and interethnic relations. Political opponents were increasingly aware of the mutual conflict between the two patriotisms, which rebuilt nation-states and formed political nations on the ruins of the Russian Empire and the Austro-Hungarian monarchy. The diplomatic efforts of the Ukrainian State focused mainly on supporting allied relations with the Central Powers, through which both Ukrainians and Poles tried to resolve disputed territorial issues. Despite the decisive actions of Ukrainian diplomats, Paris did not want to have a formal dialogue with the Directory of the Ukrainian People's Republic and the government of the Western Ukrainian People's Republic, because independent Ukrainian statehood did not fit into the geostrategic plans of the victorious countries.

Subsection 2.3 «Military and political struggle for Eastern Galicia in 1918-1919» state that the main reason for the Polish-Ukrainian war was the attempts of Polish politicians to expand the territorial boundaries of revived Poland at the expense of Ukrainian ethnic territories and thus deny the right of Western Ukrainians to state and national self-determination, the unity of Ukrainian lands.

The Ukrainian-Polish war (as it was interpreted by the government of the Western Ukrainian People's Republic and the command Galician Army) unfolded in unfavorable foreign and domestic political conditions for the Western Ukrainian People's Republic. The victorious countries, first of all France, did not understand and did not support the state-building efforts of Ukrainians. They planned to use Poland as a reliable ally in the fight against Bolshevik expansion into Central and Eastern Europe, the possible resumption of German revanchism, and therefore approved of Warsaw's territorial claims in the east and west. To this end, the Entente supported Poland at the Paris Peace Conference, provided its troops with logistical and personnel assistance.

Chapter 3 «Ukrainian-Polish state and political dialogue in the face of the threat of expansion of Bolshevik Russia (1919-1923)» consists of four sections, which focus on the establishment of an authoritarian regime in Poland, the escalation of interethnic relations in the region, the spread of anti-Polish sentiment in Western Ukrainian society.

Subsection 3.1 «Ukrainian problem in Polish politics: geopolitical, interstate, military components (1919-1920)» states that the relations between the two countries were influenced by many positive and negative factors, one of which was the multi-vector state-building process in Ukraine and Poland, which took place almost simultaneously and in a single geopolitical space, but in different conditions.

It is shown that the military-political situation, which was extremely unsuccessful for the Ukrainian state and the UNR in 1919, directly affected the dynamics and content of Ukrainian-Polish interstate negotiations, which the UNR Directory often hid from the ZUNR leadership. Repeated coup attempts, lack of a systematic plan for the development of the UNR, inconsistency of state and political positions of the leadership of the UNR and ZUNR (first in the person of the head of the Directory S. Petliura and UNR President E. Petrushevych), the Entente leaders' rejection of the Ukrainian leadership ability govern the country, the territorial claims of neighboring countries – Poland, Russia, Hungary, Romania, Czechoslovakia, led to a delay, and sometimes the termination of the systemic dialogue between Poland and the UNR. The attempt of some Galician politicians, government officials of the Western Ukrainian People's Republic, and the Galician Army command to find military and political support in white and even red Russia did not promote conciliar unity.

Section 3.2 «The Riga Peace Treaty of 1921 and its ethnopolitical consequences for Ukraine and Ukrainians» states that the Riga Peace Treaty between Poland and the RSFSR and the Ukrainian SSR led to the cessation of hostilities, the de facto annulment of the Warsaw Pact of 1920 between the Polish Commonwealth and the UNR, establishment of a new interstate border (the western lands of Ukraine and Belarus were ceded to Poland). This agreement suspended the Polish-Ukrainian

war. However, the conditions set out in it did not take into account the position of the UNR and ZUNR, as the bondage agreement restored the historical division of Ukrainian lands, interrupted the legal activities of the Council of the Republic and UNR government in Tarnow and Warsaw, the Ukrainian diplomatic mission in Warsaw, and liquidated the UNR Army's internment camps. The Riga resolutions were protested on the international arena by the emigration government of the Western Ukrainian People's Republic / Galician Republic. The functions of the official representative of the Dnieper military-political emigration were gradually taken over by the Ukrainian Central Committee established in April 1921, with its center in Warsaw and branches in the regions.

Section 3.3 «Ukrainian Liberation Movement for the Protection of the Statehood and Unity of the Ukrainian Lands (1920–1923)» states that the ultimate goal of the policy of the Polish governments in Galicia was to transform it into an integrated part of Poland. To this end, a policy of national assimilation was applied to Ukrainians, which was actively opposed by Ukrainian parties and public groups. Most Ukrainians, at the initiative of the Ukrainian People's and Ukrainian Social Christian Parties, avoided the region's 1921 census, which was supposed to assert the alleged Polish ethnic majority in the newly formed three voivodships. In 1922–1923, every third Ukrainian young man ignored conscription into the Polish army. These measures of the occupying power, as well as the ban on the use of the names «Ukraine» and «Ukrainians» (1920) radicalized the right and left components of the Ukrainian liberation movement. Some Ukrainian politicians, primarily from the Dnieper military-political emigration, tried to impose a dialogue with the Polish authorities.

Section 3.4 «Socio-economic component of Poland's regional ethnopolitics» states that after the First World War the economy of Eastern Galicia and Western Volhynia, although without preferences from the central government, gradually restored production, modernized the production base, because it was prompted by market relations, sufficient labor and personnel potential, competition between national cooperatives and trade structures. The destabilizing factor in the

development of the agricultural sector was Polish military colonization – the provision of plots to military settlers, who performed not only production functions, but became a means of polonization of the region, where the Ukrainian population predominated. It is proved that mass unemployment, agrarian overpopulation, restored the emigration of Ukrainians to North (wealthier) and South (impoverished) America.

The dissertation materials once again confirmed that the authoritarian government of the Second Commonwealth failed to resolve the issue of national minorities, and even more so to harmonize / tolerate Ukrainian-Polish interethnic relations in Eastern Galicia and Western Volhynia. As a result, the region still has a traumatic historical memory of the interwar period.

Key words: The Second Polish Commonwealth, Ukrainian People's Republic, Western Ukrainian People's Republic, Entente, Eastern Galicia, Western Volhynia, liberation movement.

LIST OF PUBLICATIONS ON THE TOPIC OF THESIS:

in which the main scientific results of the thesis were published:

1. Пилипенко Л. Л. Проблеми та перспективи україно-польських відносин (1918–2000 рр.). *Вісник аграрної історії: збірник наукових праць*. Київ, 2016. № 18. С. 44–48.
2. Пилипенко Л. Л. Національне питання в україно-польських відносинах (1918–1939 рр.). *Вісник аграрної історії: збірник наукових праць*. Київ, 2017. № 19–20. С. 102–108.
3. Пилипенко Л. Л. Національно-визвольний рух у західній Україні в міжвоєнний період (1918–1939 рр.). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: історичні науки. Том 29 (68). № 2. 2018. С. 15–20.

4. Pylypenko L., Bilan S. Periodization of Development of Ethnic Relations of Western Ukraine and Poland (1918–1939). *EUREKA: Social and Humanities*. Number 2. 2018. P. 39–44.
5. Pylypenko L. L., Bilan S. O. National Liberation Movement in Western Ukraine in the Interwar Period (1918–1939). *Relevant issues of development and modernization of modern science: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine*: monograph / edited by authors. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”. 2018. P. 284–300.
6. Pylypenko L. L. Relationship of Ukraine and Poland after the end of the First World War (1917-1920). *World Science*. issue 10 (38). vol. 2. P. 38-40.
7. Pylypenko L. L., Bilan S. O. Background of Ukrainian-Polish contradiction. *Social and legal aspects of the development of civil society institutions*: collective monograph. Part I. Warsaw: BMT Erida Sp.z o.o. 2019. 536 p.

which certify the approbation of the materials of the thesis:

1. Пилипенко Л. Л., Білан С. О. Історичний аналіз міжнародних взаємин України з Польщею в період з 1918 по 1939 роки. *Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20–21 січня 2017 р.). Одеса, 2017. С. 31–33
2. Пилипенко Л. Л. Проблеми відносин України з Польщею (1918–1939 рр.). *Україна–Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16–17 березня 2017 р.). Київ, 2017. с. 94-95
3. Пилипенко Л. Л. Історіографія, джерела та теоретико-методологічні засади дослідження відносин України та Польщі. *Роль молоді у розвитку АПК України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Студентів, аспірантів та молодих учених (м. Київ, 20–21 березня 2017 р.). Київ, 2017. С. 49-51
4. Пилипенко Л. Л. Історіографія міжнародних взаємин України та Польщі. «Инновационное развитие науки нового тысячелетия» (г. Ужгород, 21-22 апреля 2017 г.). Херсон : Издательский дом "Гельветика", 2017. С. 21-23

5. Пилипенко Л. Л. Історіографія відносин України та Польщі в період між 1918 та 1939 роками. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 26–27 травня 2017 р.)*. Дніпро, 2017. С. 112-113
6. Пилипенко Л. Л. Періодизація міжнародних взаємин України з Польщею (1918-1939 рр.). *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (30–31 травня 2017 р.)*. с. 148-149
7. Пилипенко Л. Л. Висвітлення проблеми українсько-польських відносин впродовж 1918–1921 років у науковій літературі. *Лабіринти реальності: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. Конф. (25 жовтня 2017)*. – С. 180-182
8. Пилипенко Л. Л. Основні етапи взаємин України з Польщею (1918-1939 рр.). *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття*. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 22-23 грудня 2017 року). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Ч. 1. С. 99-102
9. Пилипенко Л. Л. Основні стадії взаємин України з Польщею (1918-1939 рр.). *Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку* (м.Одеса, 19-20 січня 2018 р.). Одеса: ПЦДПС, 2018. с. 16-20
10. Пилипенко Л. Л. Аналіз етапів взаємин України з Польщею (1918-1939 рр.). Збірник матеріалів IV Міжнародної конференції молодих вчених «Актуальні проблеми наук про життя та природокористування» (25-27 квітня 2018). Київ, 2018. ч. 2. С. 68-69
11. Пилипенко Л. Л. Витоки національно-визвольного руху у Західній Україні в міжвоєнний період (1918-1939 рр.). *Цілі сталого розвитку третього тисячоліття: виклики для університетів наук про життя: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, Україна, 23-25 травня 2018 року: матеріали конференції*. Київ. Т. 4. С.246-248

12. Пилипенко Л. Л. Взаємовідносини України і Польщі після закінчення першої світової війни (1917-1920 рр.). *Історичні, соціологічні, політичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 21-22 вересня 2018 р. Херсон, 2018. с. 18-22
13. Пилипенко Л. Л. Політичні взаємини між українцями і поляками у 1918-1919 роках. *Українська дипломатія в добу національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.): історія, проблеми, протиріччя*. Зб. наукових праць міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 21-22 лютого 2019 р. Київ: Міленіум, 2019. С. 67-68
14. Pylypenko L. The first political contacts between Ukrainians and Poles during the november National democratic Revolution of 1918. *Humanitarian approaches to the Periodic Law // Science and society*. Proceedings of the 9th International conference. Accent Graphics Communications & Publishing. Hamilton, Canada. 2019. pp. 154-159
15. Pylypenko L. Political interaction between Ukrainians and Poles during 1918-1919. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 1-2 лютого 2019 року). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2019. С. 15-18
16. Pylypenko L. L. The basis of Ukrainian-Polish divergence. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність». Дніпро: Охотнік, 2019. С. 112-113

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	25
ВСТУП.....	27
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	35
1.1. Висвітлення проблеми українсько-польських відносин 1918–1923 рр. у науковій літературі.....	35
1.2. Джерельний комплекс дослідження.....	59
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження.....	72
Висновки до I розділу	78
РОЗДІЛ II. ПОШУК МОДЕЛЕЙ ПРИМИРЕННЯ І СПІВЖИТТЯ В УМОВАХ ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ	80
2.1. «Українська справа» у польській та українській політичній думці й практиці	80
2.2. Польська етнополітична складова державотворення УНР/ЗУНР. 104	
2.3. Воєнно-політична боротьба за Східну Галичину в 1918–1919 рр. 122	
Висновки до II розділу.....	142
РОЗДІЛ III. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІАЛОГ В УМОВАХ ЗАГРОЗИ ЕКСПАНСІЇ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ РОСІЇ (1919–1921)	146
3.1. Українська проблема в політиці Польщі: геополітична, міждержавна, воєнна складові (1919–1920)	146
3.2. Ризький мирний договір 1921 р. та його етнополітичні наслідки для України та українців	157
3.3. Український визвольний рух на захисті державності і соборності українських земель (1920–1923).....	167

3.4. Соціально-економічна складова регіональної етнополітики Польщі	179
Висновок до III розділу.	187
ВИСНОВКИ	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	198
ДОДАТКИ	237

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

УВО	Українська військова організація
УНР	Українська Народна Республіка
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка
УСРП	Українська соціалістично-радикальна партія
УРП	Українська радикальна партія
УНДО	Українське національно-демократичне об'єднання
КП(б)У	Комуністична Партія (більшовиків) України
КПСГ	Комуністична партія Східної Галичини
КПЗУ	Комуністична партія Західної України
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
УПП	Українська Партія Праці
УСДП	Українська Соціал-Демократична Партія
ОУН	Організація Українських Націоналістів
КРПП	Комуністична Робітнича Партія Польщі
КПП	Комуністична Партія Польщі
ЗУНР	Західно–Українська Народна Республіка
КОЗУЗ	Комітет оборони західноукраїнських земель
РСУК	Ревізійний союз українських кооперативів
ВУО	Волинське українське об'єднання
КОП	Корпус охорони прикордоння
НТШ	Наукове товариство імені Шевченка
УПР	Українська парламентська репрезентація
УЦР	Українська Центральна Рада
УГА	Українська галицька армія
УСС	Українські січові стрільці
НКГА	Начальна Команда Галицької Армії
УНРада	Українська Національна Рада

УД	Українська Держава
УПСР	Українська партія соціалістів-революціонерів
ПСП	Польська соціалістична партія
СВУ	Союз визволення України
РСФРР	Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
РРФСР	Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
НКЗС	Народний комісаріат закордонних справ
СУНМ	Союз української націоналістичної молоді
ГСРР	Галицька соціалістична радянська республіка
ГА	Галицька армія
ЧУГА	Червона українська галицька армія

ВСТУП

Актуальність теми. Витоки розпаду поліетнічних імперій і творення нових держав на засадах національної ідеї та етнополітичних інтересів, становлення толерантних принципів взаємовідносин між ними та іншими сусідніми державами у новітню добу постійно продовжують цікавити науковців, політиків і управлінців. Усвідомлення досягнень та історичних уроків зазначених взаємовідносин у Центрально-Східній Європі є необхідною умовою повноцінного приєднання сучасної України до системи європейських демократичних цінностей, а відтак – побудови оптимальної моделі участі нашої держави в євроінтеграційних процесах. У зв'язку з цим повчальним є п'ятирічний досвід етнодержавотворення відродженої після Першої світової війни Польщі, а також УНР і ЗУНР, які намагалися домовитися із офіційною Варшавою щодо вирішення гуманітарних проблем в умовах війни 1918–1919 рр. (обмін полонених, надання допомоги інтернованим, перетин громадянами воюючих сторін прифронтових кордонів, функціонування пошти, водогонів тощо у добу ЗУНР) і навіть заключення військово-політичного антибільшовицького союзу 1920 р., який розпався через слабкість польської мілітарної потуги і зухвалість зовнішньої політики Росії, прагматичність Антанти, яка в антибільшовицькій боротьбі підтримала Польщу.

Нині Республіка Польща є не лише історичним сусідом України, але й стратегічним партнером, що відіграє важливу роль у підтримці інтеграційних процесів України на шляху до Європейського Союзу і НАТО. Об'єктивне дослідження та висвітлення літопису українсько-польських взаємовідносин, включаючи складний міжвоєнний період ХХ ст., дає змогу побудувати надійний фундамент для розгортання польсько-українського порозуміння та співробітництва, зокрема у сфері реформування владних структур, науки і культури, розбудови і модернізації транспортних артерій, військової

інфраструктури. У взаєминах між Україною та Польщею українцями і поляками сконцентровано значний повчальний потенціал історичного досвіду, культурної пам'яті, що заслуговують належного аналізу, для подальшого подолання стереотипів, які були успадковані з тоталітарної/авторитарної доби.

Упродовж 1918–1923 рр. Польща та Україна отримали певний досвід відродження державності, входження в європейський і світовий простір, творення апарату міжнародних відносин, конституційного процесу і демократичних засад державного управління, господарського і культурного будівництва, подолання кризових явищ, осмислення якого дозволить успішно проводити державотворчі процеси в незалежній Україні. Не секрет, що історія Польщі невіддільна від життєдіяльності українського народу, оскільки українські етнічні землі становили п'яту частину Другої Речі Посполитої. Дослідження польсько-української війни 1918–1919 рр., радянсько-польських та польсько-українських взаємовідносин, правно-політичного становища українців в Польщі, аналіз політики авторитарної влади щодо української меншини, що становила більшість у регіоні, має важливе значення для відтворення цілісної картини суспільно-політичного та культурно-освітнього життя українців у міжвоєнний період ХХ ст.

Неупереджене дослідження польсько-українських взаємовідносин потребує відбору, систематизації та компаративного аналізу різновидових історичних джерел, критичної експертизи української, польської і російської історіографій для того, щоб виокремити спільні й відмінні підходи науковців і політиків щодо оцінки різних подій, етнополітичних явищ та процесів. Крім того, складність дослідження даної теми полягає в тому, що значна кількість джерел, особливо тоталітарної/авторитарної доби, містить елементи політичних маніпуляцій і пропагандистських кліше, суб'єктивізму в інтерпретації історичних подій та етнополітичних процесів, що своєю чергою потребує спростування хибних тверджень і спотворень, а серед них – національних стереотипів. Вивчення складних означених питань сприятиме виробленню об'єктивних уявлень про всю новітню добу, формуванню

толерантної історичної політики, що дозволить позбутися взаємостереотипів та упереджень і сприятиме розвитку українсько-польських міжетнічних і міжнаціональних відносин, творенню політичної комунікативної культури, подоланню травматичної історичної пам'яті в сотень тисяч українських заробітчан у сучасній Польщі, а також поляків в Україні.

Отже, актуальність дисертації зумовлена: по-перше, науковою і суспільною важливістю даної теми, спричиненою травматизмом історичної пам'яті про події міжвоєнної доби ХХ ст. і його відголосами в сучасних польсько-українських відносинах; по-друге, розробка теми сприятиме введенню до наукового обігу неопублікованих архівних документів і критичної аналітики щодо наявної історичної та мемуарної літератури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах ініціативної наукової теми Кафедри міжнародних відносин і суспільних наук Національного університету біоресурсів і природокористування України «Вивчення соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку України: аграрний аспект» (державний реєстраційний номер - 0109U007117).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є аналіз особливостей розвитку українсько-польських міждержавних та міжетнічних відносин у 1918–1923 рр. Об'єктивне висвітлення політики Другої Речі Посполитої щодо українців в міжвоєнний період, з одного боку, і ставлення творців ЗУНР, західних українців до Польської держави – з іншого, сприятиме подоланню національних/історичних стереотипів минулого, усуненню взаємних образ і звинувачень, налагодженню взаємної довіри між народами-сусідами.

Досягнення поставленої мети вимагало розв'язання наступних **завдань**:

- встановити рівень інформаційної насиченості джерельного комплексу й охарактеризувати основні види джерел з обраної проблематики;
- відтворити основні етапи й цілісну картину еволюції українсько-польських відносин у перше п'ятиріччя після закінчення Першої світової

війни, коли українське питання переросло межі етнографічного і стало державно-політичним проєктом;

– проаналізувати етнонаціональні аспекти державотворчих процесів в Польщі, виявити основні етапи й тенденції, уроки тогочасних взаємовідносин із УНР і ЗУНР з точки зору їх впливу на подальшу геополітику в Центрально-Східній Європі;

– виокремити регіональні особливості етнополітики Польщі від часу її державного відродження в листопаді 1918 р. до анексії Східної Галичини, яку «узаконила» у березні 1923 р. Рада послів Франції, Великої Британії, Італії та Японії.

Об'єктом дослідження є взаємовідносини Польщі з УНР і ЗУНР у різних суспільно-політичних сферах, міжнародній політиці.

Предмет дослідження – західноукраїнський чинник етнополітичних процесів у відродженій Польщі 1918–1923 рр.

Хронологічні межі дослідження охоплюють українсько-польські відносини у 1918–1923 рр. **Нижня межа** дослідження обумовлена відродженням суверенних держав – УНР (січень 1918 р.), ЗУНР і Польщі (листопад 1918 р.), вибухом польсько-української війни (листопад 1918 р.). **Верхня межа** дослідження пов'язана з ухвалою Ради послів Антанти 1923 р. щодо анексії Польщею Східної Галичини, саморозпуском еміграційного уряду ЗУНР і початком нового етапу українського визвольного руху.

Територіальні межі дослідження охоплюють насамперед територію західного регіону України (Східну Галичину і Західну Волинь), яка в 1918–1923 рр. за підтримки Антанти була поетапно окупована Польщею. Аналізуються також етнополітичні процеси на території всієї Польщі та УНР, загалом європейському просторі.

Методи дослідження. Дослідниця використала систему методів, в основу якої покладено загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності та наступності. Насамперед комплексно використано методи джерелознавчого аналізу: проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний та ін.

Висвітлюючи регіональний аспект етнополітики Польщі здобувачка ґрунтувалася на принципах цілісності й системності, об'єктивності та всебічності розгляду процесу. У ході дослідження використано сучасні методологічні принципи і різні методи історичного пізнання для забезпечення належного наукового рівня розкриття вказаної теми. При цьому використано теоретико-методологічний інструментарій, притаманний не лише історичній науці, але й політології, етнодемографії, соціально-економічній географії, державному управлінню, соціальним комунікаціям, статистиці. Використані методи та принципи дали змогу дослідити поставлені питання, визначити особливості явищ та процесів, відтворити хронологію подій, висунути власні гіпотези, зробити необхідні узагальнення та висновки, які необхідні для гармонізації сучасних українсько-польських відносин.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що на підставі критичного аналізу різновидових джерел та історіографії комплексно проаналізовано регіональний (західноукраїнський) аспект етнополітики відродженої Польщі в 1918–1923 рр., а також процес міжнародного «узаконолення» інкорпорації/анексії/військової окупації Західної Волині (1921) і Східної Галичини (1919–1923).

Вперше в українській історичній науці:

- до наукового обігу введено значний масив різновидових документів з архівів України і Польщі, матеріалів рідкісної малотиражної преси та інших видань тієї доби;
- розглянуто засади і механізми етнонаціональної політики Польщі щодо західних українців, інкорпорованої Східної Галичини і Західної Волині;
- простежено вплив російського військово-політичного чинника на перебіг українсько-польських міждержавних відносин.

Уточнено:

- роль та місце УНР, наддніпрянської політичної еміграції в актуалізації східногалицької проблеми, шляхів і засобів її вирішення;

– перебіг окремих дипломатичних акцій Польщі, УНР, ЗУНР щодо національних меншин;

Набули подальшого розвитку:

– положення про асиміляційний характер державної політики Польщі;

– характеристики державно-політичної складової українсько-польських відносин у добу відродження національних державностей;

– теза про вирішальний вплив країн Антанти, вагомий США й більшовицької Росії на «замороження» західноукраїнського питання, а фактично інкорпорацію Польщею Західної Волині (1921), анексію Східної Галичини (1923);

– запропоновано низку рекомендацій щодо подальшої оптимізації сучасних відносин України з Польщею, використовуючи уроки і досвід міжнародних відносин міжвоєнного періоду.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наведені в дисертації факти, висновки та узагальнення поглиблюють знання вітчизняної історичної науки про взаємовідносини України та Польщі у міжвоєнний період, використані в подальшій науковій розробці теми, підготовці узагальнюючих і спеціальних праць, збірників документів і матеріалів з історії України та Польщі. Дослідження може бути корисним у підготовці лекцій, семінарських занять та інших форм організації навчально-виховного процесу, що розкривають новітню добу історії України, Польщі, інших країн Західної, Центральної і Східної Європи. Матеріали дисертаційної роботи будуть корисними і для державних, громадських структур у процесі поглиблення українсько-польської співпраці на сучасному етапі.

Особистий внесок здобувача полягає в узагальненні регіонального (насамперед західноукраїнського) чинника етнополітичних трансформацій у період відновлення і становлення новітнього національного державотворення Польщі в 1918–1923 рр., формування та «узаконення» її нових кордонів, що не завжди узгоджувалися із національно-державними планами сусідніх країн,

зокрема Німеччини, Чехословаччини, Західно-Української Народної Республіки, Литви, а також більшовицької Росії, яка прагнула втягнути у вир світової комуністичної революції чимало країн Східної і Центральної Європи.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертації апробовано на 17 наукових конференціях та інших наукових форумах різних рівнів, а саме: Міжнародна науково-практична конференція «Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Одеса, 20–21 січня 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Україна–Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат» (м. Київ, 16–17 березня 2017 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Роль молоді у розвитку АПК України» (м. Київ, 20–21 березня 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Инновационное развитие науки нового тысячелетия» (м. Ужгород, 21–22 апреля 2017 г.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» (м. Дніпро, 26–27 травня 2017 р.); XIV Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (30–31 травня 2017 р.); IV Міжнародна науково-практична конференція «Лабіринти реальності» (25 жовтня 2017); II Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття» (м. Хмельницький, 22–23 грудня 2017 року); Міжнародна науково-практична конференція «Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Одеса, 19–20 січня 2018 р.); IV Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «Актуальні проблеми наук про життя та природокористування» (м. Київ, 25–27 квітня 2018); Міжнародна науково-практична конференція «Цілі сталого розвитку третього тисячоліття: виклики для університетів наук про життя» (м. Київ, Україна, 23–25 травня 2018 року); Міжнародна науково-практична конференція «Історичні, соціологічні, політичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень»

(м. Херсон, 21–22 вересня 2018 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Місця/місце пам'яті в польсько-українському діалозі порозуміння (до 80-х роковин Биківнянської трагедії)» (м. Київ, 6 жовтня 2018 року); Міжнародна науково-практична конференція «Українська дипломатія в добу національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.): історія, проблеми, протиріччя» (м. Київ, 21–22 лютого 2019 р.); 9th International conference «Science and society» (Hamilton, Canada, 2019); Міжнародна науково-практична конференція «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук» (м. Київ, 1–2 лютого 2019 року); Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність» (м. Дніпро, 2019 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 23 наукових працях, у тому числі 3 одноосібних статтях у наукових фахових виданнях України; 2 статтях у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до ОЕСР та/або Європейського Союзу); 2 розділах у монографіях, опублікованих у співавторстві, 16 тезах доповідей в збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Структура побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (534 позицій). Основний текст дисертації 197 сторінок, загальний обсяг - 236 сторінок.

Розділ I. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Висвітлення проблеми українсько-польських відносин 1918–1923 рр. у науковій літературі

Історія українсько-польських відносин новітньої доби є прикладом не тільки співпраці, але й конфліктів – міждержавного і міжнаціонального. Неузгоджені оцінки спільного травматичного минулого і сьогодні є актуальними не лише для польських і українських вчених. У неоднозначні дискусії з цього приводу втягнулися політики та публіцисти, актуалізуючи їх у медіа та на різноманітних форумах. Утім, серед представників обох сторін є ті, які вважають, що лише за умови взаємного порозуміння і толеранції, вироблення виваженої оцінки щодо зазначених контрверсійних подій можна сподіватися на конструктивне співробітництво держав і народів, насамперед представників соціогуманітаристики.

У зв'язку з цим, проаналізуємо стан вивчення актуальних проблем українсько-польських відносин першої чверті ХХ ст. у новітній українській та зарубіжній історіографії, виділимо гострі моменти українсько-польських відносин, які збереглися в національній пам'яті українців і поляків, стали об'єктом уваги професійних істориків. Історіографію проблеми можемо умовно поділити на групи: перша – публікації українських і польських авторів першої третини ХХ ст., тобто учасників і очевидців відродження польської та української державностей; друга – публікації польських учених доби ПНР; третя – наукові праці вчених СРСР/УРСР 40–80-х рр. ХХ ст.; четверта – дослідження науковців незалежної України; п'ята – зарубіжна, головню польська історіографія початку ХХІ ст.

Принагідно зауважимо, що перші публікації з означеної проблеми та певних її аспектів (зокрема витоків протистояння) з'явилися ще до визначеного хронологічного періоду та датуються початком ХХ ст. Наприклад, у фундаментальній праці М. Драгоманова «Історична Польща та

великоросійська демократія»¹, що вийшла друком 1910 р. у Санкт-Петербурзі та перевидана в 1917 р. у Києві, актуалізовано проблему самовизначення поневолених поляків та інших слов'янських народів, показано історичне коріння державно-політичної організації польського суспільства, охарактеризовано політичну думку на території Польщі у ХІХ ст. Іншим відомим громадсько-політичним діячем Російської імперії, який розглядав національне питання Польщі був О. Керенський. В його праці «Російська революція. 1917»², що була видана 1928 р. та згодом декілька разів перевидавалася в Росії (1993, 2005) наголошено на необхідності проведення демократичних реформ в Росії; підтримано право на самовизначення народів Російської імперії; підкреслено, що незалежність Польщі, Фінляндії та країн Балтії необхідно відновити. Досить влучною є його характеристика польського демократичного руху крізь призму загальноросійського: «Польський політикум достатньо зміцнився та набрався досвіду європейських та російських політичних партій, щоб виконувати самостійну діяльність у власній незалежній державі»³. Вказану тему розглянуло також чимало українських громадсько-політичних діячів Східної Галичини початку ХХ ст.

Проблема відновлення новітньої Польської держави хвилювала багатьох польських державних та громадсько-політичних діячів міжвоєнної доби. Чимало з них мають аналітично-мемуарний характер, бо показують становище польського суспільства (партій, парамілітарних і мілітарних структур, чиновників, міщан, молоді та ін.) наприкінці Першої світової війни, формування центральної і регіональної влади, нових військових формувань, які мали захищати відроджену Польщу від «замаху» сусідів, насамперед українців у Східній Галичині (Львові, Перемишлі, Бережанах та ін.). Вказані праці наповнені конкретною інформацією – датами боїв, прізвищами військовиків, цитуваннями документів й нерідко образливими оцінками

¹ Драгоманов М. Историческая Польша и Великорусская Демократия. Київ: Типо-Літографія М. Э. Заезднаго; 1917.

² Керенський О. Русская революция. 1917. Москва: Центрполиграф; 2005.

³ Там само.

супротивної сторони⁴. Захист польської державності та її кордонів у 1918 – 1921 рр. висвітлили військові історики А. Пшибильський та Ю. Стахевич⁵.

Чималою є також українська історіографія міжвоєнної доби, яка представлена насамперед працями державно-політичних діячів УНР, ЗУНР, Галицької та Наддніпрянської армій, в яких показано зовнішню політику Польщі, УНР і ЗУНР, вплив зовнішніх факторів (Антанти, білої і червоної Росії, Румунії та ін.) на перебіг українсько-польського військово-політичного протистояння в 1918–1921 рр.⁶.

Діяльність політичних партій та громадських організацій Польщі досліджували історики УРСР. Серед них виділимо працю С. Скульського «Політичні партії в Польщі, Західній Білорусі та Західній Україні»⁷ (вийшла друком у 1935 р. в Мінську), в якій проаналізовано суспільно-політичне життя Польщі у міжвоєнний період, і, зокрема, на її східних територіях, де українці та білоруси становили етнічну більшість. Автори тієї доби, як правило, фаворизували комуністичний рух у Польщі, боротьбу «трудящих» за соціальне і національне визволення і возз'єднання з УРСР і БРСР у складі СРСР.

У працях істориків ПНР лише побіжно згадувалися українсько-польські бої за Львів і Східну Галичину, не критикувалася й зовнішня політика Росії щодо Польщі, схвалювалися ідеї та наслідки Ризького договору 1921 р., який фактично призупинив державність УНР, спричинив до розпаду її державних органів. В публікаціях Є. Холзера «Політична мозаїка Другої Речі

⁴ Gella Jan. Ruski miesiąc 1.XI – 22.XI.1918. Ilustrowany opis walk Listopadowych na froncie. Lwów, 1918. 238 s.; Hupert Witold. Zajęcie Galicji Wschodniej i Wołynia w 1919 roku. Lwów; Warszawa, 1928. 107 s.; Hupert Witold. Walki o Lwów od 1 listopada 1918 do 1 maja 1919. Warszawa, 1933. 263 s.; Sopotnicki Jozef. Kampania polsko-ukraińska. Doswiadczenia operacyjne i bojowe. Lwów, 1921. 139 s.; Wiszniewski Stanisław. Brzeżany i kresy południowo-wschodnie w wojnie polsko-ukraińskiej 1918–1919. Lwów, 1935.

⁵ Przybylski A. Wojna polska 1918-1921. Warszawa 1930. 239 s.; Stachiewicz J. Studja operacyjne z historii wojen polskich 1918-21. Warszawa: Wojskowy instytut naukowo-wydawniczy; 1925.

⁶ Грушевський М. На порозі нової України. Київ, 1918. 120 с.; Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни. Львів, 1933. 179 с.; Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. Львів, 1926. 736 с.; Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Відень, 1922. 228 с.; Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна 1918–1919. Париж, 1929. 72 с.; Шелухин С. Варшавський договір між поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 р. Прага, 1926. 40 с.

⁷ Скульський С. Политические партии в Польше, Западной Белоруссии и Западной Украине. Минск: Издательство АН БССР; 1935. 264 р.

Посполитої»⁸, А. Коханьського, Т. Равського та З. Щигельського «100 років польського робітничого руху»⁹ розкрито міжетнічну політику Другої Речі Посполитої, показано взаємодію поляків із національними меншинами у рамках різних суспільно-політичних процесів, які відбувалися у Польській державі та міжвоєнній Європі. В узагальнюючих монографіях Г. Зелінського «Історія Польщі 1914–1939 рр.»¹⁰ та Й. Жарновського «Суспільство Другої Речі Посполитої»¹¹ подано характеристику історичних передумов відновлення Польської держави, показано роль національно-визвольного руху поляків у досягненні нею незалежності, вплив російських революцій на цей процес.

В праці Г. Батовського «Між двома війнами»¹² розкрито міжнародне становище Польщі, висвітлено перебіг дипломатичної боротьби за визнання Польщі як повноправного гравця на міжнародній арені. У дослідженні Ю. Майхровського «Польська політична думка 1918–1939. Націоналізм»¹³, проаналізовано політичну та партійну систему Другої Речі Посполитої; охарактеризовано розвиток праворадикальної течії суспільно-політичного життя країни.

Публікації істориків радянської України 40–80-х рр. ХХ ст. висвітлювали «імперіалістичну політику польської буржуазії» щодо Західної України, ганебну роль Ради послів Франції, Великої Британії та Італії в процесі польської анексії Східної Галичини 1923 р., викривали «зрадницьку» (антирадянську) політику «української буржуазії», влади ЗУНР, позитивно оцінювали плани Галицької соціалістичної радянської республіки, діяльність ліворадикальної КПСГ на возз'єднання краю з УРСР¹⁴. Як «антинародний»

⁸ Holzer J. Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej. Warszawa: Książka i Wiedza; 1974.

⁹ 100 lat polskiego ruchu robotniczego: Kronika wydarzen. Warszawa: Książka i Wiedza; 1978.

¹⁰ Zieliński H. Historia Polski. 1914–1939. Wrocław: Zakład narodowy imienia Ossolińskich; 1983.

¹¹ Żarnowski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939. Warszawa 1973.

¹² Batowski H. Między dwiema wojnami 1919-1939. Krakow 1988.

¹³ Majchrowski J. Polska myśl polityczna 1918-1939 : nacjonalizm. Warszawa: Wyższa Szkoła Handlu i Prawa im. Ryszarda Łazarskiego; 2000.

¹⁴ Маланчук Ю. Історія однієї зради. Львів, 1958. 71 с.; Карпенко О. Імперіалістична інтервенція на Україні 1918–1920. Львів, 1964. 256 с.; Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). Київ, 1985. 272 с.; Симоненко Р. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (II пол. 1919 – березень 1921 р.). Київ, 1965. 308 с.

(буржуазно-націоналістичний) подавався український визвольний рух у Східній Галичині першої чверті ХХ ст. в узагальнюючих та енциклопедичних видання СРСР¹⁵. Натомість головна увага приділялася впливу Жовтневої соціалістичної революції на відродження незалежності Польщі, активізації її національного руху¹⁶.

Волинський історик М. Кучерепа одним із перших здійснив науковий аналіз відображення українсько-польських стосунків у Другій Речі Посполитій в сучасній українській історіографії¹⁷. У вказаній праці автор показав, що переважна більшість дослідників міжвоєнної доби акцентують увагу на суттєвій різниці між етнополітичним розвитком західноукраїнських земель, що входили до складу Польщі, та решти земель, що були частиною радянської України. Крім того він наголошує: польські історики зазвичай перебільшують успіхи національної політики Другої Речі Посполитої, акцентуючи увагу на мирному співжитті української громади з польським суспільством та створенні загалом сприятливих умов для її розвитку, але при цьому вони замовчують, що офіційна влада вдавалася до протиправних методів денаціоналізації української громади, позбавляла її елементарних умов для національно-культурного розвитку, а також не забезпечила західним українцям повноти прав і свобод відповідно до міжнародних зобов'язань. Його порівняльний аналіз засвідчує: більшість авторів обох країн репрезентують як однакові, так і принципово різні підходи в оцінці національної політики Другої Речі Посполитої у Східній Галичині та Західній Волині. Так, деякі польські історики досі притримуються старих стереотипів, що мають геополітичний підтекст, а тому використовують терміни «наші східні креси», «Східна Малопольща», «польські землі» щодо Західної України. З іншого боку, частина сучасних українських дослідників перебуває у стані «одвічної

¹⁵ Гражданская война и военная интервенция в СССР. Энциклопедия. Москва, 1983. 704 с.

¹⁶ Манусевич А. Очерки по истории Польши. Москва, 1952. 408 с.; История Польши: в 3-х тт. Москва, 1958. Т. 3. 667 с.

¹⁷ Kuczerepa M. Stosunki ukraińsko-polskie w II Rzeczypospolitej we współczesnej historiografii ukraińskiej. *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku*. 2000:146-65.

ворожості до Польщі», яка залишилась у спадок від радянської історіографії, а тому не висвітлює позицію представників польського ліберального політикуму та громадських діячів, які виступали на захист української громади. Автор слушно зауважує, що за межами інтересу дослідників обох країн залишаються взаємини поляків та українців на побутовому рівні, а також зовнішній вплив на розпалювання польсько-української ворожнечі. Щоправда, останній аспект нині почав активно досліджуватися. Зокрема його актуалізував український вчений-полоніст О. Красівський, який у роботі «ЗУНР і Польща: політичне і воєнне протиборство»¹⁸ розглядає геополітичний та міжнаціональний аспект протиборства ЗУНР і Польщі, а у праці «Східна Галичина і Польща у 1918–1923 рр.»¹⁹ – суспільно-політичне життя українців у добу ЗУНР та Другої Речі Посполитої. Вагомий внесок у розвиток української полоністики зробила Л. Алексієвець, яка в монографії «Польща: шляхом відродження державної незалежності: 1918–1926»²⁰ проаналізувала внутрішню і зовнішню політику молоді Польської держави. Водночас вважаємо, що окремі зовнішньополітичні акції офіційної Варшави (зокрема, щодо формування польсько-українського і польсько-чеського кордонів) авторка мала б охарактеризувати критичніше.

Політику польської держави щодо українців у Східній Галичині у 1920-і рр. розкрила Г. Мельник²¹, акцентуючи увагу на основних факторах, що впливали на регіональну політику Бельведеру. Окремі аспекти суспільно-політичних процесів у Польщі висвітлювали М. Геник²², О. Паславська²³.

¹⁸ Красівський О. ЗУНР і Польща: політичне та воєнне протиборство (листопад 1918 – липень 1919 рр.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; 1999.

¹⁹ Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. Київ: Укр. акад. держ. упр. при Президентові України; 1998.

²⁰ Алексієвець Л. Польща: шляхом відродження державної незалежності: 1918–1926. Тернопіль: Екон. думка; 2002.

²¹ Мельник Г. Політика Польської держави в Східній Галичині (1918–1926 рр.): Автореф. дис ... канд. іст. наук. Київ: б.в.; 2004.

²² Геник М. Українське питання у діяльності польських політичних партій (1920–1926): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Чернівці: б.в.; 1997.

²³ Паславська О. Формування кордонів II Речі Посполитої та українсько-польські політичні відносини 1918-1923 рр. Тернопільський міський осередок Наукового товариства імені Шевченка: зб праць. 2007:35-46.

Водночас у середовищі істориків Наддніпрянської України, зокрема київських вчених, проблематика дисертаційного дослідження завжди була досить актуальною, свідченням чого є ціла низка робіт, у яких розглядається не тільки історія України упродовж 1917–1921 рр., але і проблеми польсько-українських відносин періоду Визвольних змагань. Серед них відзначимо фундаментальне академічне видання Інституту історії України НАН України «Уряди України у ХХ ст. Науково-документальне видання»²⁴ під редакцією В. Литвина, у якому висвітлено еволюцію української виконавчої влади періоду 1917–1923 рр., вміщено нарис про урядову діяльність, біографії голів урядів, а також комплекс архівних документів і фотодокументів. Особливу увагу приділено формам державності, зокрема взаємовідносинам між виконавчою та законодавчою гілками влади, у «Нарисах з історії дипломатії України»²⁵, де відображено взаємини України з представниками дипломатичних відомств та урядовцями інших держав, показано історію українських земель як об'єкта дипломатичної боротьби. Книжка «Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси»²⁶ висвітлює проблему терору і тероризму в Україні, аналізує конфліктність міжнаціональних відносин у західному регіоні України першої третини ХХ ст. У працях Р. Симоненка «До концепції багатотомної «Історії українського народу» (міжнаціональний та міжнародний аспекти)»²⁷ та С. Кульчицького «Комунізм в Україні. Перше десятиріччя (1919–1928)»²⁸ ґрунтовно проаналізовано особливості розвитку України упродовж першого десятиріччя радянської влади. С. Кульчицький дослідив економічну та соціальну політику, а також результати впровадження комуністичної доктрини, і в книзі «Україна

²⁴ Барановська Н, Верстюк В, Кульчицький С. Уряди України у ХХ ст.: Науково-документальне видання. Литвин В, ред. Київ: Наук. думка; 2001.

²⁵ Смолій В, ред. Нариси з історії дипломатії України. Київ: Альтернативи; 2001.

²⁶ Смолій В, ред. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст.: Історичні нариси. Київ: Наукова думка; 2002.

²⁷ Симоненко Р. До концепції багатотомної "Історії українського народу" (міжнаціональний та міжнародний аспекти). Київ: Ін-т історії України АН України; 1993.

²⁸ Кульчицький С. Комунізм в Україні. Перше десятиріччя (1919-1928). Київ: Основи; 1996.

між двома війнами (1921–1939 рр.)»²⁹, що є одинадцятим томом 15-томного видання «Україна крізь віки» О. Рубльов і Ю. Черненко в праці «Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-50-ті роки ХХ ст.)»³⁰ показали ставлення керівництва СРСР/УРСР до інтелігенції Західної України у першій половині ХХ ст. А. Гриценко в роботі «Політичні сили в боротьбі за владу в Україні: рік 1920»³¹ аналізує співвідношення політичних сил в Україні за доби Центральної Ради, протистояння українського національного руху та радянської влади наприкінці 1918 р. – на початку 1919 р. Київські історики О. Рубльов і О. Реєнт у дослідженні «Українські визвольні змагання 1917–1921 рр.»³², що є десятим томом 15-томного видання «Україна крізь віки», показали особливості боротьби УНР–ЗУНР за незалежність і соборність України. Дослідниця О. Руда реконструювала національно-освітню політику урядів Польщі щодо населення Галичини, зокрема її реалізацію в національній, освітній і мовній сферах, а також сприйняття цієї політики поліетнічним населенням краю³³. О. Пасіцька висвітлила історію економічної діяльності українців Галичини у міжвоєнний період³⁴. А. Сова висвітлив суспільно-культурну, військово-політичну та спортивно-виховну діяльність діяча ЗУНР Івана Боберського (1873–1947), реконструював його життєвий шлях у контексті суспільно-політичних процесів Галичини та української діаспори Європи та Північної Америки кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.³⁵.

Особливість міжнародної політики українських урядів у 1917–1921 рр., зокрема взаємини України з країнами Антанти, США і Центральними

²⁹ Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). Київ: Альтернативи; 1999.

³⁰ Рубльов О, Черненко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-50-ті роки ХХ ст.). Київ: Наук. думка; 1994.

³¹ Гриценко А. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 р. - початок 1919 р.). Київ: б.в.; 1993.

³² Рубльов О, Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. Київ: Альтернативи; 1999.

³³ Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та рецепції. Львів: Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; 2019. 802 р.

³⁴ Пасіцька О. "Львівський Манчестер" і "Галицька Каліфорнія": соціально-економічна діяльність українців Галичини (20–30-ті роки ХХ ст.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; 2019. 572 р.

³⁵ Сова А. Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність. Львів: Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України; 2019. 512 р.

державами, наслідки Брестських мирних переговорів, розгляд українського питання на Паризькій мирній конференції проаналізовано О. Павлюком у монографії «Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923)»³⁶, М. Держалюком у книзі «Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 роках»³⁷, М. Несуком в праці «Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917–1918 рр.»³⁸.

Активно досліджується проблема міжвоєнної української еміграції до європейських країн. Першим це явище актуалізував В. Трощинський у монографії «Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище»³⁹. І. Срібняк у роботі «Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.)»⁴⁰ висвітлив діяльність Уряду УНР у вигнанні щодо реорганізації та збереження інтернованої Української Армії. В його ж книзі «Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.)»⁴¹ розглянуто внесок Союзу Визволення України у процес національно-патріотичної та культурно-просвітницької роботи серед полонених українців, а в книзі «Останній шлях УГА»⁴², що постала у співавторстві з польськими істориками О. Вішкою та З. Карпусем, показано перебування та культурно-просвітницьку діяльність полонених старшин УГА в таборі Тухоля (Польща) в 1920–1922 рр. Політику Другої Речі Посполитої по відношенню до інтернованої Армії УНР, матеріальну підтримку військовополонених українцями Галичини та діаспори дослідив А. Павленко у монографії «Українські військовополонені й

³⁶ Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917-1923). Київ: Вид. дім «KM Academia»; 1996.

³⁷ Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917-1922 роках. Київ: Оріані; 1998.

³⁸ Несук М. Драма вибору: Відносини України з Центральними державами у 1917-1918 рр. Київ: Політична думка; 1999.

³⁹ Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ: б.в.; 1994.

⁴⁰ Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована армія УНР у таборах Польщі і Румунії (1921-1924 рр.). Київ: Вид-во ім. О.Теліги; 1997.

⁴¹ Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.). Київ: б.в.; 1999.

⁴² Вішка О, Карпус З, Срібняк І. Останній шлях УГА: обставини перебування та культурно-просвітницька діяльність полонених старшин Української Галицької Армії в таборі Тухоля (Польща) у 1920-1922 рр. Київ-Горунь: б.в.; 1999.

інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.)»⁴³.

У колективній праці «Українське питання в Російській імперії та Радянському Союзі (XVIII – перша половина XX ст.)»⁴⁴ за редакцією професора В. Іваненка артикульовано й деякі проблеми українсько-польських відносин першої половини XX ст. В. Литвин узагальнив досвід співіснування народів України та Польщі упродовж декількох століть⁴⁵. Вчений наголошує, що війна 1918–1919 рр. між ЗУНР і Польщею «за типологією мало відрізняється від українсько-російських воєн 1917–1918 рр. і 1919 р. Це – міжнаціональна війна, одна з тих, які нерідко траплялися в різні часи внаслідок розпаду багатонаціональних країн. Нації боролися одна з одною за життєвий простір, визначення кордону, якого раніше не існувало»⁴⁶. В. Литвин підкреслює, що взаємини України та Польщі між двома світовими війнами залежали від взаємовідносин Польської держави та української громади всередині Польщі, і повинні розглядатися в міжнародному контексті. Водночас історик зауважує, що «ці відносини не могли залишатися внутрішньою справою Польщі, як би цього не бажали польські правлячі кола»⁴⁷. Важливим з точки зору методології етнополітичних досліджень регіонів України є узагальнюючі колективні праці Інституту історії України НАН України та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, в яких показано зв'язок політичного й етнічного факторів у суспільно-політичних процесах новітньої доби, а також особливості формування/деформування регіональних ідентичностей на пограниччі⁴⁸. Серед численних публікацій, що прямо чи опосередковано торкаються цієї

⁴³ Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: Ставлення влади і умови перебування (1919–1924 р.). Київ: Ін-т історії України НАН України; 1999.

⁴⁴ Іваненко В, ред. Українське питання в Російській імперії та Радянському Союзі (XVIII - перша половина XX ст.). Дніпропетровськ: Наука і освіта; 1998.

⁴⁵ Литвин В. Тисяча років сусідства і взаємодії. Смолій В, ред. Київ: Ін-т історії України НАН України; 2002.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Національне питання в Україні XX – початку XXI ст.: історичні нариси. Київ, 2012. 592 с.; Галичина в етнополітичному вимірі / гол. редколегії О. Рафальський. Київ, 2017. 840 с.

теми, слід назвати монографію Я. Грицака «Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст.»⁴⁹, частину якої автор присвятив об'єктивному висвітленню українсько-польсько-російських взаємин у добу війн і революцій 1914–1921 рр.

Низка праць західноукраїнських істориків спеціально присвячена історії ЗУНР та міжнаціональним взаєминам України і Польщі у Східній Галичині. Серед них збірник наукових праць «Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.»⁵⁰, книги М. Литвина і К. Науменка «Історія галицького стрілецтва», «Історія ЗУНР»⁵¹, М. Кугутяка «Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)»⁵², Б. Тищика «Західноукраїнська Народна Республіка»⁵³ та ін. Залучення нових архівних матеріалів та документів дозволило зазначеним авторам висвітлити особливості та характер протистояння УНР, ЗУНР та Польщі на західноукраїнських землях, показати діяльність дипломатичної служби уряду ЗУНР у боротьбі за розв'язання українського питання упродовж 1920–1923 рр.

Історики незалежної України особливу увагу приділяють не лише конфліктності, але й конструктиву українсько-польських відносин 1918–1921 рр. З численних публікацій на цю тематику відзначимо роботу «Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр.»⁵⁴ (автори Б. Гудь та В. Голубко) де зроблено спробу показати перспективність військово-політичної угоди 1920 року. Українсько-польська війна 1918–1919 рр.* , яка розпочалась в момент

⁴⁹ Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза; 1996.

⁵⁰ Федорчак П, ред. Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. Івано-Франківськ: Плай; 1997.

⁵¹ Литвин М, Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: б. в.; 1995; Литвин М, Науменко К. Історія галицького стрілецтва. Львів: Каменярь; 1991.

⁵² Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). 1993:204.

⁵³ Тищик Б. Західно-Українська Народна Республіка (1918-1923). Історія держави і права. Львів: Тріада плюс; 2004.

⁵⁴ Гудь Б, Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння (до питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр.). Львів: Українські технології; 1997.

* Так вона іменувалася владою ЗУНР, командуванням Галицької армії. В останні роки, зокрема після вибуху російсько-української війни, її за цим зразком називають польсько-українською, як і в польській історіографії.

створення незалежних національних держав – Другої Речі Посполитої та ЗУНР/УНР – є основною темою у публікаціях львівських істориків. Ця війна забрала життя 15 тисяч вояків з української сторони та 10 тисяч – з польської, тому її хід аналізують майже всі дослідники україно-польських відносин міжвоєнного періоду. Війна на захист незалежності ЗУНР проти агресії Польщі, за характеристикою більшості сучасних українських істориків, була національно-визвольною, тому це пояснює її значний вплив на становлення національної свідомості та патріотизму в українському суспільстві, радикалізацію форм визвольної боротьби після поразки ЗУНР.

Організацію опору полякам показали О. Шишка у роботі «Слідами листопадових боїв»⁵⁵ і Б. Якимович у монографії «Збройні сили України: Нарис історії»⁵⁶. Участь армії УНР та генералів УГА у війні та суспільно-політичному житті по її завершенню стала темою досліджень О. Колянчука, М. Литвина, К. Науменка «Генералітет українських визвольних змагань»⁵⁷ та Я. Тинченка «Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917–1921 роки»⁵⁸.

М. Литвин дослідив політичні, військові й міжнародні аспекти українсько-польського протиборства після Першої світової війни. В монографії «Українсько-польська війна 1918–1919 рр.»⁵⁹ виокремлено основні етапи протистояння у листопаді 1918 – липні 1919 рр., простежено перебіг важливих бойових дій на фронтах, розглянуто організацію Війська Польського та Галицької армії. Крім того, увага автора була сконцентрована не лише на локальному перебігу бойових дій, але й на геостратегічній ситуації у Центрально-Східній Європі та її впливу на результати українсько-польського збройного конфлікту. В останні роки вказаний науковець виступив

⁵⁵ Шишка О. Слідами Листопадових боїв. Львів: Львівська політехніка; 1993.

⁵⁶ Якимович Б. Збройні Сили України: Нарис історії. Львів: б.в.; 1996.

⁵⁷ Колянчук О, Литвин М, Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. Львів: Інститут українознавства; 1995.

⁵⁸ Тинченко Я. Українське офіцерство: Шляхи скорботи та забуття: 1917-1921 роки. Київ: б.в.; 1995.

⁵⁹ Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. Львів: б.в.; 1998.

упорядником і співавтором серійних книг у видавництві «Фоліо», в яких прослідковано співвідношення внутрішніх (регіональних, соборних) і міжнародних чинників у вирішенні долі української державності періоду Визвольних змагань 1914–1923 рр.⁶⁰ На відміну від багатьох авторів, М. Литвин доводить, що українське питання (не так як польське чи російське) посідало незначне місце в зовнішній політиці Антанти і США, які після розпаду Австро-Угорської монархії, Російської та Німецької імперій намагалися зберегти традиційний баланс сил на сході континенту, бо творення нових держав із нечітко визначеними кордонами і взаємними територіальними претензіями могло посилити міжнародну напругу і міждержавні конфлікти.

Не менш важливим напрямком досліджень є проблема українсько-польських відносин у 1920 р. Відзначимо, що в останні роки аналіз передумов та наслідків польсько-українського військово-політичного союзу 1920 р. знайшов належне відображення як в українській, так і польській історіографії⁶¹. Важливою тенденцією цих досліджень є спроби дати науково достовірну оцінку подіям, що відбулися між УНР та Польщею напередодні та після укладення військово-політичного союзу влітку 1920 р. Серед них

⁶⁰ Проект «Україна». Австрійська Галичина / автор-упорядник М. Литвин. Харків, 2016. 410 с.; Литвин М. Проект «Україна». Галичина в Українській революції 1917–1921 рр. Харків, 2015. 380 с.; Галичина і Волинь у складі міжвоєнної Польщі / автор-упорядник М. Литвин. Харків, 2017. 444 с.

⁶¹ Михайлова О. Польсько-український союз 1920 року: проблеми історіографії. *Полтавська Петлюріана*. Полтава, 2003. Число 5. С. 12–27; Верстюк В. Союз Ю. Пілсудського – С. Петлюри 1920 р. в сучасній українській історіографії. *Наукові записки НАУКМА. Історичні науки*. 2005. Т. 41. С. 61–65; Віднянський С. Українсько-польські відносини 1917–1926 рр.: сучасна історіографія проблеми. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. 2007. № 1. С. 44–51; Срібняк І. Українці про союз 1920 р.: Передумови та наслідки підписання Варшавської угоди між УНР і Польщею (вибрані аспекти історіографії проблеми). *Rzeczpospolita Obojga Narodów i jej tradycje. Studia i szkice*. Siedlce, 2004. S. 333–334; Руккас А. Разом з польським військом: Армія Української Народної Республіки 1920 р. Ніжин, 2013. 480 с.; Achmatowicz A. Ukraińscy historycy o sojuszu polsko-ukraińskim w roku 1920. *Mazowieckie Studia Humanistyczne*. 1998. № 2. S. 189–206; Koko E. Polska historiografia po 1989 roku o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1918–1939. *Historycy polskie i ukraińskie wobec problemów XX wieku*. Kraków, 2000. S. 132–145; Legiec J. Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej w 1920 r. Toruń, 2002. 207 s.; Szajdak S. Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku. Warszawa, 2005. 310 s.; Klimecki M. Galicyjska Socjalistyczna Republika Rad. Okupacja Małopolski (Galicji) Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1920 roku. Toruń, 2006. 229 s.; Wyszczeci L. Kampania ukraińska 1920 roku. Warszawa, 2009. 373 s.

виділимо праці Т. Зарецької⁶², І. Лісевича⁶³, В. Сергійчука⁶⁴, В. Солдатенка⁶⁵ та деяких інших авторів, які подають різні оцінки та уроки Варшавського договору 1920 року.

Знаковою монографією з вказаної тематики є праця О. Красівського «Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр. Проблеми взаємовідносин»⁶⁶, в якій комплексно проаналізовано приреченість і безперспективність відносин УНР з Польщею в контексті польської національної політики у Східній Галичині упродовж перших п'яти років після Першої світової війни. Автор висвітлює роль національних питань в програмах українських політичних партій та їх ставлення до Польщі, ґрунтовно реконструював діяльність провідних польських партій через призму українсько-польських взаємин. Оригінальним є висновок автора про те, що більша частина населення Польщі не уявляла українців ворогами наперекір позиції польських політичних діячів, що можна було використати для потенціального порозуміння УНР та Польщі. Така позиція проглядалась і в діяльності Греко-католицької церкви та її очільника – митрополита А. Шептицького, про що О. Красівський не раз згадував в даній роботі, а також в окремій студії – «За Українську державу і Церкву: громадсько-політична та суспільно-політична діяльність Митрополита А. Шептицького в 1918–1923 рр.»⁶⁷.

Відзначимо також окремі публікації вітчизняних авторів, присвячені дослідженню активності політичних та громадських об'єднань Західної України, вивченню підходів української та польської політичної думки до

⁶² Зарецька Т. Політика Другої Польської Республіки щодо Східної Галичини та позиція Ю.Пілсудського (кінець 1918 - 1919 рр.). Пробл історії України: факти, судження, пошук: Міжвід зб наук пр. 2004(11):158-76.

⁶³ Лісевич І. До питання про українсько-польський союз 1920 р. Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. 1998(7).

⁶⁴ Сергійчук В. Ризький договір 1921 року як четвертий поділ України між Москвою і Варшавою. В обороні української правди. 2010:228–44.

⁶⁵ Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. Київ: Либідь; 1999. 976 р.

⁶⁶ Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918-1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. Київ: Укр. акад. держ. упр. при Президентові України; 1998.

⁶⁷ Красівський О. За українську державу і церкву. Громадська і суспільно-політична діяльність митрополита А. Шептицького в 1918 - 1923 рр. Львів: б.в.; 1996.

вирішення національного питання в міжвоєнний період⁶⁸. При цьому дослідники розглядають роботу представників українських політичних сил у польському парламенті, ідеологію та практику праворадикалів на етапі їх створення, а також творення концепції «прометеїзму» в східній політиці уряду Польщі. І. Гаврилів розкрив державотворчі концепції діяльності УВО на тлі складних воєнно-стратегічних та суспільно-політичних процесів, що склалися на західноукраїнських землях напередодні та після їх анексії Польщею⁶⁹.

Методи, за допомогою яких польська влада здійснювала свою політику, а також соціально-економічний стан Східної Галичини та Волині у складі Польщі вивчають М. Кучерепа⁷⁰, І. Танчин⁷¹ та ін. Зокрема М. Кучерепа приділив багато уваги дослідженню національної політики Польщі щодо українців. Особливо цікавою, на нашу думку, є його робота «Волинь у міжвоєнний період (1921–1939)»⁷², у якій реконструйовано непрості взаємини українських політичних партій Волині з польською владою. Українське

⁶⁸ Вол Б, Малик Я, ред. Ідея української державності в програмах і діяльності політичних партій Західної України в міжвоєнний період. 1939 рік в історичній долі України і українців Матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999 р; 2001; Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка; Давидюк Р. Еволюція національно-демократичного руху на Волині у 20-х рр. ХХ ст. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2012(23):203-13; Дашкевич Я. Шляхи подолання упереджень (Перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків). Україна – Польща Історична спадщина і суспільна свідомість. 1993(1):23–9; Кондратюк В, Зайцев О. Україна в 20–30-х рр. Суспільно-політичне життя ХХ ст. Львів, 1993; Комар В. Концентрація прометеїзму в політиці Польщі (1921-1939 рр.). Івано-Франківськ: Місто НВ; 2011. 80; Сливка Ю, Панфілова Т. Українські політичні партії Західної України 20-30-х рр. ХХ ст. Available from: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-2/doc/4/01.pdf>; Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис. Львів: Манускрипт, 2013. 400 с.; Макар Ю, ред. Становище українців у міжвоєнній Польщі. Четвертий міжнародний конгрес україністів Одеса, 26–29 серпня 1999 р Доповіді та повідомлення Історія Ч 2 ХХ ст; 1999; Одеса, Київ, Львів; Макарчук С. Західна Волинь у 20–30-х роках ХХ ст. (етносоціальні та політичні відносини). Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2008(17):226–38; Кугутяк М. Історіографія українського національно-демократичного руху (1918–1939 рр.); Галичина Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2002:54–69; Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації. Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa. 1997:431-54.

⁶⁹ Гаврилів І. Військово-політична діяльність УВО-ОУН в боротьбі за Українську Державу (1920-1941 рр.): дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України. 2016.

⁷⁰ Кучерепа М. Волинь у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). Луцьк: Ред.-вид. гр. «Реабілітовані історією»; 1994.

⁷¹ Танчин І. Український кооперативний рух у міжвоєнний період. Львів: Центр Європи; 1998.

⁷² Кучерепа М. Волинь у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). Луцьк: Ред.-вид. гр. «Реабілітовані історією»; 1994.

питання в Лізі Націй проаналізував Т. Шинкаренко⁷³. З. Баран⁷⁴, В. Кислий⁷⁵, Є. Наконечний⁷⁶, В. Чоповський⁷⁷ узагальнили політику Польщі щодо української освіти, культури та мови в регіоні. О. Гайова⁷⁸, О. Іванусів⁷⁹, О. Купранець⁸⁰, Г. Цвенгрош⁸¹ показали репресивну політику влади щодо Греко-католицької та Православної церков у Другій Речі Посполитій.

Досліджуються також відносини між Українською СРР та Польщею у міжвоєнні роки. В. Боєчко, О. Ганжа та Б. Захарчук у праці «Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан»⁸², В. Сергійчук у монографії «Етнічні межі і державний кордон України»⁸³, зокрема, розглядаючи складний процес формування українсько-польського кордону, демонструють виважений та об'єктивний аналіз історичних процесів та фактів. В результаті аналізу вони показали, що на процес визначення кордону впливало декілька факторів: прагнення сусідніх народів об'єднати в межах національних територій свої споконвічні етнічні землі, що до цього були поділені між двома імперіями, а також суперечливі інтереси країн Антанти, у яких були пропольські (навіть проросійські) плани на формування балансу сил у Східній Європі після Першої світової війни.

Оригінальними, на нашу думку, є публікації щодо діяльності зовнішньополітичного відомства УСРР у процесі втілення в життя умов

⁷³ Шинкаренко Т. Український національно-визвольний рух в 1920-1923 рр. в контексті зовнішньої політики західних держав. Київ: Київський ун-т ім. Тараса Шевченка; 1999.

⁷⁴ Баран З. Українське питання в політиці польських партій міжвоєнного періоду. Вісник Львівського університету Серія історична. 1993(29): Дослідження з історії України).

⁷⁵ Кислий В. Українські високі школи у Львові і студентський рух у Західній Україні у 1-й половині ХХ століття. Львів, 1991.

⁷⁶ Наконечний Є. Украдене ім'я (Чому русини стали українцями). Львів, 1995.

⁷⁷ Чоповський В. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні у 1918–1939 роках. Львів: "Край"; 1993. 165 р.

⁷⁸ Гайова О. Соціальна роль церкви в умовах окупаційних режимів. Церква і соціальні проблеми (Енцикліка "Сотий рік"): Матер Міжнар наук конф 1992 р; Львів, 1993.

⁷⁹ Іванусів О. Церква в руїні: загибель українських церков Перемиської Епархії. Онтаріо: Видання св.Софії; 1987. 351 р.

⁸⁰ Купранець О. Православна Церква в міжвоєнній Польщі, 1918-1939. Рим: [б.в.]; 1974. 235 р.

⁸¹ Цвенгрош Г. Національно-державотворчі погляди митрополита Андрея Шептицького й польсько-українська війна 1918-1919 рр. Україна - Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 1993.

⁸² Боєчко В, Ганжа О, Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. Київ: б.в.; 1994.

⁸³ Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Київ: ПП Сергійчук М. І.; 2008.

Ризького договору. М. Гетьманчук реконструює участь делегації Української СРР у Ризьких мирних переговорах, її вплив на становлення дипломатичних та торговельно-економічних взаємин між Україною та Польщею. В результаті його досліджень, що опубліковані в працях «Ризький мир: українсько-польські відносини періоду підготовки, підписання й ратифікації Ризького договору 1921 р.»⁸⁴ та «Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр.»⁸⁵ зроблено висновок, що Польща не виконала умов Ризького договору, які стосувались української національної меншини, а навпаки – проводила на анексованій території політику колонізації.

Проблему територіального поділу та становлення польсько-українського кордону за Ризьким договором досліджив С. Кульчицький⁸⁶, а торговельно-економічні взаємини України та Польщі у міжвоєнні роки – С. Журавльова⁸⁷. В роботах Т. Єременко⁸⁸, О. Калакури⁸⁹, Г. Стронського⁹⁰, Б. Чирка⁹¹ актуалізовано проблему польської національної меншини в УСРР.

Новий імпульс студіям, присвяченим ЗУНР і польсько-українській війні, дало відзначення 90- і 100-ліття відродження незалежності Польщі та України, у ході яких з'явилося чимало оригінальних археографічних та історичних видань. В оригінальній колективній праці «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Ілюстрована історія», яка вийшла під редактуванням професора Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника М. Кугутяка, репродуковано оригінальні світлини галицьких міст і сіл початку

⁸⁴ Гетьманчук М. Ризький мир (українсько-польські відносини періоду підготовки підписання і ратифікації Ризького договору 1921 р.). Львів: Світ; 1998.

⁸⁵ Гетьманчук М. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918-1939 рр.). Львів: Львівська політехніка; 2008.

⁸⁶ Кульчицький С. Проблема кордону між Україною й Польщею в радянській політиці 1919-1921 рр. Україна - Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 1993.

⁸⁷ Журавльова С. Українсько-польське економічне партнерство 1921-1922 рр. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 1999(8), Журавльова С. З історії зовнішніх зносин Української СРР. 1921 - 1924 рр. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2000(9).

⁸⁸ Єременко Т. Політичні та дипломатичні відносини радянської України з Польською Республікою (1921–1923 рр.). Український історичний журнал, № 4. 1998:56-70.

⁸⁹ Калакура О. Радянсько-польські відносини і українська колонія (1919-1939 рр.). Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. 1997:200-3.

⁹⁰ Стронський Г. Репресії проти польського населення України у 30-роки. Проблеми слов'язнознавства: Вісник Львів, держ ун-ту імені Івана Франка. 1994(46):49-60.

⁹¹ Чирко Б. Національні меншини в Україні (20-30 рр. ХХ ст.). Київ: Асоціація "Україно"; 1995. 215 р.

XX ст., окремих сакральних і промислових будівель, навчальних закладів, транспортних артерій, картосхем, портретів громадсько-політичних і військових діячів ЗУНР; подано фотографії владних та партійних пресових видань, розпорядки, звернення, листівки та інші друки органів влади і управління ЗУНР, тогочасні грошові знаки, військові накази командирів Галицької армії. Книга містить нариси про внутрішню і зовнішню політику ЗУНР, основні операції польсько-української війни 1918–1919 рр. Проаналізовано також політику офіційної Варшави щодо інкорпорації Східної Галичини до відновленої Польської держави. Оригінальним є розділ книги про тогочасне щоденне життя населення регіону. Заслуговує схвалення заключний розділ книги «Джерела до історії ЗУНР», який включає перелік архівних фондів України, Польщі, Росії та Італії із вказаної теми, опубліковані документи, спогади, наукові студії істориків України, Польщі та інших країн⁹².

Історик права Б. Тищик (Львівський національний університет імені Івана Франка) реконструював процес формування державного апарату ЗУНР – центрального і місцевого, судово-прокурорських органів, адвокатури, нотаріату та ін., проаналізував ставлення західних держав до проблеми Східної Галичини та спосіб її вирішення в 1919–1923 рр. на користь відродженої Польщі, яка зобов'язалася врегулювати відносини у повоєнному краї, беручи до уваги національні права і потреби місцевого населення⁹³. Особливості організаційного становлення центральних та місцевих органів влади Західно-Української Народної Республіки показав історик права П. Гай-Нижник⁹⁴.

Нові документи з українських архівів О. Дедик ввів до монографії «Бої у Львові 1–21 листопада 1918 року» (перша частина видана 2018 р., друга – 2020 р.). У першій частині проаналізовано перебіг воєнних подій у Львові від

⁹² Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Ілюстрована історія, Львів; Івано-Франківськ 2008, 524 с.

⁹³ Тищик Б. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права, Львів 2017, 392 с.

⁹⁴ Гай-Нижник П. ЗУНР–ЗО УНР: становлення органів влади і державного управління (1918–1919 рр.), Київ 2018, 146 с.

ранку 1 листопада до кінця дня 9 листопада 1918 р., зокрема переростання хаотичних польсько-українських сутичок у керовані бої й перетворення маневрової форми бойових дій у позиційну. Чимало уваги автор приділяє планам і діям польського регіонального військового керівництва, Головному командуванню польського війська у Львові. Додатки до першої частини книги включають інформацію про чисельність і дислокацію українського гарнізону Львова 1 листопада 1918 р., структуру і персональний склад Української Генеральної Команди 4 листопада 1918 р.; Начальної команди Українського війська 21 листопада 1918 р., організаційну структуру й персональний склад Начальної команди польських військ у Львові, окремих польських бойових груп, чисельність і втрати вбитими польського війська у Львові 1–11 листопада 1918 р., документальні свідчення про чисельність Українського війська у Львові 6, 7, 8, 9 листопада⁹⁵. Друга частина вказаної праці О. Дедика показує спалах повномасштабної війни між сусідніми народами 10–21 листопада 1918 р., аналізує причини тимчасових примирень. Додатки до неї містять інформацію про чисельність і втрати вбитими польських військових у Львові 11–21 листопада, фрагменти спогадів польських військовиків Т. Кудельського, Ф. Яжембінського, інформативні повідомлення Начальної команди Українського війська, комунікати польського командування, найважливішу бібліографію теми⁹⁶.

Вказаному авторові належить також монографічне дослідження, в якому реконструйовано одну із завершальних операцій польсько-української війни – Чортківську офензиву Галицької армії 7–28 червня 1919 р. Детально описано передумови і сам контрнаступ польського війська 28 червня 1919 р. у тісному взаємозв'язку з міжнародними відносинами та складним воєнно-політичне становище Української Народної Республіки, армія якої протистояла не лише полякам, але й більшовикам⁹⁷.

⁹⁵ Дедик О. Бої у Львові 1–21 листопада 1918 року, Львів 2018, ч. 1, 192 с.

⁹⁶ Дедик О., Бої у Львові 1–21 листопада 1918 року, Львів 2018, ч. 2, 192 с.

⁹⁷ Дедик О., Чортківська офензива, Львів 2019, 416 с. Вказане видання вийшло також двома частинами відповідно у 2013 і 2019 рр.

Важливі аспекти військового будівництва ЗУНР, тогочасної військової термінології актуалізував М. Галушак у монографії «За пів кроку до перемоги. Військове будівництво та операції Галицької Армії в 1918–1919 роках». Зокрема він обґрунтовує доцільність використання терміну «Українське військо» щодо збройних сил ЗУНР, оскільки саме так його названо в документах Державного секретаріату військових справ і Начальної Команди Українського війська. Термін «Галицька Армія» вперше застосовано лише наприкінці січня 1919 р. у документах Генштабу Армії УНР. Термін «Українська Галицька Армія» особливої популярності набув у мемуарній літературі міжвоєнної доби та діаспори⁹⁸.

Заключний етап польсько-української війни, відступ Галицької армії за Збруч у липні 1919 р., її участь у поході на Київ – Одесу відтворено у праці О. Завальнюка і С. Олійника (Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка). Вказані історики вважають, що перебазування Галицької армії на територію Поділля врятувало Українську Народну Республіку від остаточної поразки і дозволило наддніпрянцям з оптимізмом дивитися на подальшу боротьбу за українську державність⁹⁹.

Про міжнаціональні проблеми перших повоєнних років йдеться в книзі етнологі П. Чорній (Інститут народознавства НАН України). Автор зазначає, що в соціогуманітарних дослідженнях варто відмовитися від понять «етнічна земля», «етнічна територія», оскільки в науковому сенсі вони є контрпродуктивними і не пояснюють розвитку й трансформації культур та їхніх носіїв у певному часі та просторі; доцільніше означувати простір тієї чи іншої етнічної групи як її історичний ареал, який впродовж історії змінювався під впливом різних, часто глобальних чинників, належачи до різних держав чи імперій¹⁰⁰.

⁹⁸ Галушак М. За пів кроку до перемоги. Військове будівництво та операції Галицької Армії в 1918–1919 роках, Львів 2020, 280 с.

⁹⁹ Завальнюк О., Олійник С. Українська Галицька Армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.), Кам'янець-Подільський 2013, с. 76–79.

¹⁰⁰ Чорній П., Етнічні групи Галичини міжвоєнного періоду: міжетнічне (спів)життя та соціокультурні трансформації, Львів 2018, с. 245–246.

Відзначимо дослідження науковців Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника В. Великочія, І. Монолатія, Ю. Плекана, присвячене непопулярній в історіографії темі – інтернуванню українською владою поляків в умовах війни 1918–1919 рр. Йдеться, зокрема, про створення в листопаді 1918 – травні 1919 рр. Косачівського табору для інтернованих поляків під Коломиєю, у якому перебувало близько 3,5 тис. осіб. Автори книги довели: умови утримання інтернованих відповідали часу ведення воєнних дій, нормам міжнародного гуманітарного права, що засвідчила швейцарська місія Міжнародного Червоного Хреста¹⁰¹.

Інша монографія уже згаданого І. Монолатія показує, що Коломия в добу ЗУНР і війни 1918–1919 рр. фактично стала містом-шпиталем, де лікувалися не лише місцеві мешканці, хворі згаданого табору, але й тисячі військовослужбовців австро-угорської армії, що поверталися в Галичину після Першої світової війни. Для дослідників цінною є також хроніка міста Коломиї, яка включала документи центральної та місцевої влади ЗУНР, статті та кореспонденції коломийських газет «Покутський вісник», «Січовий голос», «Учительський голос», спогади українських урядовців та військовиків Василя Витвицького, Зеновія Левицького, Гната Мартинця, Івана Максимчука, Юрія Шкрумеляка та ін. про візити міжнародних місій до міста¹⁰².

О. Павлишин (Львівський національний університет імені Івана Франка) відтворив процес формування/реформування місцевих органів влади ЗУНР, зокрема на Львівщині, до яких обрано (або призначено) не лише українців, але й німців, євреїв і дуже рідко поляків, римо-католиків. Міські ради у Львові, Золочеві, Сколе та інших містах у добу ЗУНР носили міжнаціональний характер, там не припинено вживання польської мови¹⁰³.

¹⁰¹ Великочій В., Монолатій І., Плекан Ю. «Були трактовані гуманно ...». Косачівський табір для інтернованих осіб в контексті українсько-польських взаємин у Галичині 1918–1919 рр. Івано-Франківськ 2019, 182 с.

¹⁰² Монолатій І. Місто двох республік і диктатури. Коломийські сцени Української революції, Івано-Франківськ 2018, 655 с.

¹⁰³ Павлишин О., Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919), Львів, 2008, с. 93–101; 121–146.

В останні роки з'явилися просопографічні студії про українських військово-політичних діячів тієї доби. Серед них відзначимо книги Л. Качмар про одного з керівників Першолистопадового повстання 1918 р. у Львові Івана Рудницького¹⁰⁴, І. Василик – про голову українських представництв у Галицькому Крайовому сеймі та Державній Раді у Відні, голову Державного Секретаріату ЗУНР Костя Левицького¹⁰⁵, О. Павлишина – про президента Української національної ради ЗУНР Євгена Петрушевича¹⁰⁶, А. Соби – про організатора довоєнного українського парамілітарного і спортивного рухів у Галичині, співробітника Державного секретаріату військових справ і дипломата ЗУНР Івана Боберського¹⁰⁷, Л. Гентош – про члена Української Національної Ради ЗУНР, митрополита Греко-Католицької Церкви Андрея Шептицького¹⁰⁸, збірник статей про Головнокомандувача Галицької армії Мирона Тарнавського¹⁰⁹.

Біографії керівників уряду та державних секретарів (міністерств) ЗУНР представлено у довідковому виданні, яке підготував Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Дослідників насамперед зацікавить інформація про міністра закордонних справ Василя Панейка, дипломата Лонгіна Цегельського, президента Західно-Українського товариства Ліги націй Романа Перфецького, які відстоювали на міжнародній арені право східногалицьких українців на державне самовизначення¹¹⁰.

2019 р. група істориків й картографів під керівництвом М. Литвина за сприяння Фонду Катедр Українознавства (США) видала картографічне видання «Західно-Українська Народна Республіка», яке включало карти: «Битва за Львів» (показ дислокації та операцій українського і польського

¹⁰⁴ Качмар Л. Іван-Теодор Рудницький. Життя на тлі доби, Львів 2006, 316 с.

¹⁰⁵ Василик І. Кость Левицький: від адвоката прем'єра ЗУНР, Київ 2012, 176 с.

¹⁰⁶ Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис, Львів 2013, 400 с.

¹⁰⁷ Соба А. Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність, Львів 2019, 512 с.

¹⁰⁸ Гентош Л. Митрополит Шептицький 1923–1939. Випробування ідеалів, Львів 2015, 586 с.

¹⁰⁹ Генерал Мирон Тарнавський (1869–1938). Збірник статей і матеріалів, Броди 2018, 320 с.

¹¹⁰ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Уряди. Постаті, упорядники М. Литвин, І. Патер, І. Соляр, Львів, 2009, с. 217–232; 233–243; 307–322.

війська 1–22 листопада 1918 р., місць переговорів і військових поховань, «Воєнні дії» (подано головні операції польсько-української війни – польського війська, Галицької армії, Армії УНР на Холмсько-Волинському фронті, місця переговорів, означено демаркаційні лінії міжнародних місій Л. Боти 12 травня 1919 р., С. Дельвіга 16 червня 1919 р., Д. Керзона 8 грудня 1919 р.). На окремій карті показано місця перебування посольств, представництв і дипломатичних місій ЗУНР, діяльність Західно-Українського товариства Ліги націй у Відні, дипломатичні місії митрополита Греко-Католицької Церкви Андрея Шептицького¹¹¹.

У праці професорки Київського національного університету імені Т. Шевченка М. Палієнко прослідковано обставини формування та упорядкування архіву уряду ЗУНР у Відні, його перевезення до Українського Католицького Університету в Римі. Вказана архівна колекція містить чимало оригіналів та копій документів польської дипломатії¹¹².

Довідкове видання львівського історика Г. Сварник допоможе дослідникам ознайомитися з фондами Наукового товариства імені Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві, зокрема документами органів влади УНР і ЗУНР, Начальної команди та інтендантури Галицької армії, таборів інтернованих Армії УНР і Галицької армії, окремих українських партій і товариств, які наприкінці Другої світової війни перевезено зі Львова до Польщі¹¹³.

Окремо відзначимо нове фундаментальне видання «Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Енциклопедія» (Івано-Франківськ 2018–2020, т. 1–3), у якому прослідковано суспільно-політичні та етнокультурні процеси в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., показано особливості внутрішньої та зовнішньої політики ЗУНР, реконструйовано етапи перебігу польсько-української війни. Особливу увагу приділено міжнародним

¹¹¹ Західно-Українська Народна Республіка, керівник авторського колективу М. Литвин, Київ 2018.

¹¹² Палієнко М. Теофіл Горникевич та українські архівні колекції у Відні, Київ 2012, 688 с.

¹¹³ Сварник Г. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві. Каталог-інформатор. Варшава; Львів; Нью-Йорк, 2005, с. 156–159, 188–217.

чинникам, які впливали на перебіг польсько-української війни, ухвали міжнародних конференцій¹¹⁴. Автори книги слушно доводять, що однобока орієнтація українських політиків Східної Галичини на Австро-Угорщину і Німеччину під час Першої світової війни призвела до браку конструктивних зв'язків із повоєнними урядами держав Антанти і США. З огляду на виникнення нової воєнно-політичної ситуації в Центрально-Східній Європі, насамперед через небезпеку експансії більшовицької Росії, поширення комуністичних режимів, західні держави схилилися до розв'язання польсько-українського воєнного протистояння за Галичину на користь Польщі¹¹⁵.

Насамкінець відзначимо спеціальну працю В. Футали, у якій фахово узагальнено важливі результати і перспективи подальших наукових досліджень українського визвольного руху та суспільно-політичних процесів на західних землях України у першій третині ХХ ст.¹¹⁶

Зрозуміло, що дисертаційна проблема всесторонньо вивчається і популяризується у сусідній Польщі. Сучасні польські автори широко висвітлюють дипломатичний і мілітарний аспект польсько-української війни 1918–1919 рр., показують перспективи військово-політичного союзу 1920 р., а також «об'єктивність» входження Східної Галичини і Західної Волині до Відродженої Польщі. Втім, інколи зазначають, що офіційна Варшава не виконала своїх міжнародних зобов'язань щодо автономії Східної Галичини, дотримання прав і свобод національних меншин¹¹⁷.

Висновок

Гострота українсько-польських міждержавних і міжнаціональних взаємин, розпорошеність еміграції УНР і ЗУНР (зокрема їхніх архівів),

¹¹⁴ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Енциклопедія, Івано-Франківськ 2018, т. 1, 688 с.; 2019, т. 2, 832 с.; 2020, т. 3, 576 с.

¹¹⁵ М. Кугутяк, М. Литвин, Західно-Українська Народна Республіка, *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Енциклопедія*, Івано-Франківськ 2003, т. 2, с. 62–63.

¹¹⁶ Футала В. Історія вивчення суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі (1921–1939). Львів; Дрогобич: Коло, 2010. 456 с.

¹¹⁷ Klimecki M. *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnią Galicję 1918–1919 r. Aspekty polityczne i wojskowe*. Warszawa, 1997. 286 s.; Kozłowski M. *Między Sanem a Zbruczem*. Kraków, 1990. 320 s.

поступове утвердження тоталітаризму в радянській Україні у міжвоєнний період не сприяли розвиткові національної історичної думки з означеної проблеми. Водночас у міжвоєнній Польщі, де були елементи демократії та авторитарна влада, польські та українські науковці здійснювали археографічний пошук і створювали спеціальні студії з історії українсько-польських відносин першої чверті ХХ ст. Поряд з тим, історіографія проблеми розвивалася в емігрантських наукових і комбатантських середовищах, які мали мережу друкованих органів і видавництв. Натомість історіографія доби СРСР/УРСР і ПНР характеризувалася заідеологізованістю, цитатно-ілюстративним викладом матеріалу, уніфікацією викладу і думок; переважав показ революційної боротьби трудящих під керівництвом лівих сил, коли діяльність урядів УНР і ЗУНР висвітлювалася викривлено. Нині в Україні та Польщі утверджується дух плюралізму в науковій творчості, переглядаються усталені стереотипи, узгоджується науковий інструментарій. Водночас потребує подальших студій вивчення локальної історії, впливу зовнішніх сил на перебіг українсько-польських відносин, пошук нових історіографічних колекцій.

1.2. Джерельний комплекс дослідження

Джерельна база дисертації включає різні за типологічними і видовими характеристиками джерела із центральних і регіональних архівів України і Польщі, опублікованих документальних збірок.

У залежності від походження та відношення до зазначеної проблематики джерела умовно поділено на групи: документи органів влади та управління УНР, ЗУНР, УРСР і Польщі; матеріали міжнародних об'єднань і організацій; документи політичних партій та об'єднань, громадських організацій; документи особистого походження: спогади, епістолярій, щоденники і твори політичних, військових діячів; матеріали преси; статистичні публікації, довідкові матеріали в енциклопедіях, словниках, довідниках; інформація з мережі Інтернет та соціальних мереж.

Значна частка конкретно-історичної інформації виявлена в архівосховищах України та Польщі: Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), Центральному державному історичному архіві, м. Львів (ЦДАЛ), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО), Державному архіві Львівської області (ДАЛО), Архіві Центру досліджень визвольного руху, Державному архіві Волинської області (ДАВО), Державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО), Державному архіві Тернопільської області (ДАТО), Архіві Актів Нових у Варшаві (ААН), Національному архіві у Кракові (НАК)

В ААН опрацьовано такі фонди: «Позапартійний блок співпраці з урядом. Генеральний секретаріат і Парламентський клуб у Варшаві»¹¹⁸, «Польська телеграфічна агенція у Варшаві»¹¹⁹, «Польська соціалістична партія»¹²⁰, «Польська соціалістична партія-лівниця»¹²¹, «Комуністична партія Польщі»¹²², в яких подано інформацію про партійно-політичне життя, міжпартійне суперництво за електорат, заходи місцевої влади щодо нейтралізації українського руху, насамперед право- і ліворадикалів; настрої місцевого населення. Необхідними для розуміння стану українсько-польських стосунків в досліджуваній період є фонд Національного архіву у Кракові:

¹¹⁸ Sekretariat Generalny. Organizacja i działalność BBWR: statut, sprawozdania, uchwały, korespondencja, 1927-1935, sygn. 1-17. 2/62/0 Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem Sekretariat Generalny i Klub Parlamentarny w Warszawie: Archiwum Akt Nowych, Klub Parlamentarny: organizacja i działalność: korespondencja, notatki, 1927,1930-1935, sygn. 52-60. 2/62/0 Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem Sekretariat Generalny i Klub Parlamentarny w Warszawie: Archiwum Akt Nowych, Wybory do Sejmu i Senatu: sprawozdania, zestawienia, korespondencja, 1927-1935, sygn. 32-45. 2/62/0 Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem Sekretariat Generalny i Klub Parlamentarny w Warszawie: Archiwum Akt Nowych.

¹¹⁹ Sprawozdania stenograficzne z procesu o zabójstwo mni. B. Pierackiego, 1935-1936, sygn. 11-37. 2/1176/0 Polska Agencja Telegraficzna w Warszawie: Archiwum Akt Nowych.

¹²⁰ Centralny Komitet Wykonawczy: protokoły z posiedzeń, uchwały, instrukcje, okólniki, komunikaty, zaświadczenia, odezwy, ulotki, korespondencja z okręgowymi komitetami robotniczymi i z członkami PPS, powołanie i działalność Naczelnego Komitetu Obchodu 20-lecia Niepodległości Polski 1919 – 1939, sygn. 114/III, t.1-54. 2/1251/0 Polska Partia Socjalistyczna: Archiwum Akt Nowych, Związek Parlamentarny Polskich Socjalistów: statuty, wnioski, interpelacje, korespondencja, odezwy, wycinki z „Robotnika” 1919-1935, sygn.114/VIII, t.1-4. 2/1251/0 Polska Partia Socjalistyczna: Archiwum Akt Nowych.

¹²¹ PPS-Lewica w Rosji: sprawozdania, protokoły z konferencji i posiedzeń ciał statutowych, okólniki, komunikaty, odezwy, korespondencja, dokumentacja finansowa, 1917-1919, sygn.14/VIII, t.1-14. 2/1202/0 Polska Partia Socjalistyczna - Lewica: Archiwum Akt Nowych.

¹²² Sekretariat Krajowy: współpraca z Międzynarodówką Komunistyczną, Biurem Politycznym KC KPP i instytucjami podległymi – instrukcje, okólniki, protokoły z posiedzeń, rezolucje, oceny sytuacji w Polsce i w PPS, opinie, charakterystyki i życiorysy działaczy KPP w kraju i we Francji, sprawozdania z akcji politycznych, odezwy, 1919-1938, sygn. 158/V-1, t.1-28, 158/V-2,t.1-40, 158/VI-1,t.1-24, 158/V-3,t.1-103, 158/V-4, t.1-50. 2/1287/0 Komunistyczna Partia Polski: Archiwum Akt Nowych.

«Україна. Внутрішня ситуація та ставлення до Польщі»¹²³, який дозволяє реконструювати окремі аспекти українсько-польських міждержавних і міжнаціональних відносин.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України містить матеріали щодо діяльності міністерства закордонних справ УНР (фонд Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки¹²⁴); УНР¹²⁵; УЦР¹²⁶. Насамперед проаналізовано матеріали Ф. 3696 (Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, м. Київ, з листопада 1919 р. – м. Кам'янець-Подільський, з травня 1920 р. – м. Вінниця, м. Тарнів (Польща). 1918–1924 рр.), Ф. 3603 (Делегація Української Народної Республіки в Парижі, м. Париж. 1919–1921 рр.). У цьому масиві документів найцікавішими є справи, що містять офіційне листування Міністра закордонних справ, Відділу чужоземних зносин та Відділу преси з делегацією УНР у Франції. Особливу цінність для даного дослідження мають листи голів українських місій до міністра закордонних справ УНР, у яких описується робота дипломатичного осередку, його фінансове становище, ставлення іноземних урядів до української проблеми. Інформаційно насиченими є звіти М. Тишкевича та О. Шульгина¹²⁷. Серед іншого у архіві зберігся звіт Г. Сидоренка про діяльність у Парижі, датований жовтнем 1919 року¹²⁸.

¹²³ Ukraina i Białoruś. Sytuacja wewnętrzna i stosunek do Polski. 29/530/0 Naczelny Komitet Narodowy: Archiwum Narodowe w Krakowie; 1914 - 1918.

¹²⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, оп. 3, спр. 49, арк. 152, ЦДАВО. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, оп. 2, спр. 245, арк. 124-125, ЦДАВО. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, оп. 2, спр. 21, арк. 198, ЦДАВО. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, оп. 1, спр. 173, арк. 23, ЦДАВО. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, оп. 1, спр. 173, арк. 50.

¹²⁵ ЦДАВО. Ф. 1429. Канцелярія Директорії Української Народної Республіки, оп. 1, спр. 5, арк. 5, ЦДАВО. Ф. 1429. Канцелярія Директорії Української Народної Республіки, оп. 2, спр. 2, арк. 18, ЦДАВО. Ф. 3933. Мазепа Ісаак Прохорович (1884 1952) секретар ЦК Української соціал-демократичної робітничої партії, міністр внутрішніх справ, оп. 1., спр. 4, арк. 20, ЦДАВО, Ф. 1063: Фонд Ради народних Міністрів УНР. оп. 3, спр. 16, ЦДАВО. Ф. 3172. Штаб діючої армії Української Народної Республіки, оп. 3, спр. 35, арк. 15.

¹²⁶ ЦДАВО, Ф. 1115, оп. 1, спр. 5, арк. 11, ЦДАВО, Ф. 1115, оп. 1, спр. 4, арк. 8.

¹²⁷ ЦДАВО. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 30: Листування міністра з послом у Франції О. Шульгиним. 172 арк. 99.

¹²⁸ ЦДАВО. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 280: Документи про діяльність делегації УНР на мировій конференції в Парижі (18 січня 1919 – 30 грудня 1919) Арк. 150.

Центральний державний історичний архів, м. Львів (ЦДІАЛ) містить матеріали: щодо суспільно-політичного життя Західної України в досліджуваний період (фонд Українська парламентарна репрезентація в польському Сеймі та Сенаті¹²⁹, фонд Товариство «Просвіта»¹³⁰, фонд Рідна школа, Українське педагогічне товариство у Львові¹³¹, фонд Студинський Кирило, голова НТШ¹³², фонд Старосольський Володимир-Степан (1878–1942)¹³³); щодо підготовки і перебігу Листопадового зриву 1918 р. (фонд Наукове товариство ім. Шевченка¹³⁴); щодо діяльності органів влади УНР та ЗУНР (фонд Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної республіки¹³⁵).

Чимало документів про суспільно-політичне життя в регіоні містять фонди Центрального державного архіву громадських об'єднань України¹³⁶, а також архів Центру досліджень визвольного руху¹³⁷.

У Державному архіві Львівської області виявлено матеріали щодо перебігу польсько-української війни, ставлення польської влади до українського населення (ф. № 257 Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918–1920 рр.¹³⁸); суспільно-

¹²⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ). Ф. 392. Українська парламентарна репрезентація в польському Сеймі та Сенаті, оп. 1, од. зб. 33, 21 арк, ЦДІАЛ. Ф. 392. Українська парламентарна репрезентація в польському Сеймі та Сенаті, оп. 1, од. зб. 14, 127 арк.

¹³⁰ ЦДІАЛ. Ф. 348. Товариство "Просвіта", оп. 1, од. зб. 804.

¹³¹ ЦДІАЛ. Ф. 206. Рідна школа, Українське педагогічне товариство у Львові, оп. 1, од. зб. 124, 4 арк.

¹³² ЦДІАЛ. Ф. 362. Студинський Кирило, голова НТШ, оп. 1, спр. 32, арк. 4-5.

¹³³ ЦДІАЛ. Ф. 360. Старосольський Володимир-Степан(1878-1942), оп. 1, спр. 54, арк. 38.

¹³⁴ Центральний державний історичний архів, м. Львів. Ф. 309: Наукове товариство ім. Шевченка. оп. 1, спр. 1198.

¹³⁵ Центральний державний архів м. Львів. Ф. 581. Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної республіки, оп. 1, спр. 140.

¹³⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). Ф. 6. ЦК Компартії Західної України, оп. 1, спр. 49.

¹³⁷ Декалог - десять заповідей українського націоналіста. Видання ОУН: "Декалог". Львів: Архів Центру досліджень визвольного руху. Ф. 17.

¹³⁸ Державний архів Львівської області (ДАЛО), Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 184, арк. 1, ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 2, спр. 206, арк. 71, ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 2, спр. 204, арк. 80, ДАЛО. Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 2, спр. 1723, арк. 11, ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 123, арк. 20, ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 49, арк. 139, ДАЛО. Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 119, арк.

політичного життя Західної України під владою Польщі (ф. № 121 Львовское Воеводческое управление¹³⁹, фонд № 1 Отдел по делам вероисповеданий; Президиальный отдел, подотдел религии; Административный отдел, подотдел религии¹⁴⁰, фонд № 271 Дирекція поліції у Львові¹⁴¹).

У Державному архіві Івано-Франківської області проаналізовано документи із фондів: «Інформаційні матеріали установ ЗУНР (1918–1919)» («Звернення Начальної Команди Української Галицької Армії», «Відозва повітової УНРади в Станіславі від 1 листопада 1918 р. про встановлення української влади в повіті» та ін.¹⁴²), «Документи про діяльність українських партій, організацій, товариств (УСРП, УСДП, УНДО, УВО-ОУН, та ін.)», що містять унікальну інформацію про етнополітичні процеси в краї¹⁴³; репресії

5, ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 2, спр. 1383, арк. 7, ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 34, арк. 4, ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 2, спр. 228, арк. 70, Там само., ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 36, арк. 3, ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 2, спр. 1449, арк. 30, ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 110, арк. 85, ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 250, арк. 141.

¹³⁹ ДАЛО, Ф. 121. Львовское Воеводческое управление, оп. 2, спр. 251, ДАЛО, Ф. 121. Львовское Воеводческое управление, оп. 2, спр. 202.

¹⁴⁰ ДАЛО, Ф. 1. Отдел по делам вероисповеданий; Президиальный отдел, подотдел религии; Административный отдел, подотдел религии, оп. 14, спр. 1950, Там само., Там само.

¹⁴¹ ДАЛО, - Ф. 271. Дирекція поліції у Львові. - оп. 1, спр. 296. - 9 арк.

¹⁴² Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). Ф. 636. Колекція інформаційних матеріалів для населення, оп. 1. Інформаційні матеріали установ ЗУНР (1918–1919).

¹⁴³ ДАІФО. Ф. 2. Станіславське воєводське управління, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 3, спр. 217, ДАІФО. Ф. 68. Станіславське воєводське управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 2, спр. 35. Інформації агента польської розвідки у Австрії про діяльність уряду ЗУНР в екзилі. арк. 1-85, ДАІФО. Ф. 68. Станіславське воєводське управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 2, спр. 36. Інформації агента польської розвідки у Австрії про діяльність уряду ЗУНР в екзилі. арк. 1-158.

польської влади на Прикарпатті¹⁴⁴; матеріали з історії українського визвольного руху¹⁴⁵.

У Державному архіві Тернопільської області виявлено і проаналізовано колекції документів, пов'язаних з визвольним рухом¹⁴⁶, зокрема діяльністю УНТП та інших політичних партій, громадських структур¹⁴⁷. Державний архів Волинської області зберігає археографічні колекції, пов'язані з діяльністю українських і польських політичних партій¹⁴⁸, матеріали про стан шкільної освіти, заходи осередків «Просвіти»¹⁴⁹, документи щодо переслідувань учасників визвольного руху¹⁵⁰, загалом державну політику Польщі на Волині¹⁵¹.

Проаналізовано також опубліковані у збірниках документи і матеріали. В Радянському Союзі популяризувалися документи з історії та діяльності

¹⁴⁴ ДАІФО. Ф. 2. Станіславське воєводське управління, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 1, спр. 386. Постановление Министерства внутренних дел и информация поветовых староств о конфискации украинской националистической литературы. 114 арк, ДАІФО. Ф. 2. Станіславське воєводське управління, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 3, спр. 747. Сведения административных и полицейских органов о пацификации украинского населения на территории воєводства. 193 арк, ДАІФО. Ф. 2. Станіславське воєводське управління, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 3, спр. 1845. Переписка с Министерством Внутренних дел и поветовыми староствами о рассмотрении интерpellации украинских депутатов Польского сейма и сената на действия местной администрации против украинского населения. 87 арк.

¹⁴⁵ ДАІФО. Ф. 68. Станіславське воєводське управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 2, спр. 545, ДАІФО. Ф. 230. Станіславський окружний суд, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 1, Справа про обвинувачення Степана Бандери, його батька Андрія та ін. за організацію в дні святкування 10-ї річниці ЗУНР мітингів, молебнів, присвячених пам'яті загиблих українських вояків та за розповсюдження відозв, листівок УВО. Протоколи допиту С. Бандери, заарештованого 20.12.1928. арк. 1-63.

¹⁴⁶ Державний архів Тернопільської області (ДАТО). Ф. 231. Тернопільське воєводське управління, оп. 1, спр. 66. арк. 1-85.

¹⁴⁷ ДАТО. Ф. 231. Тернопільське воєводське управління, оп. 1, спр. 218. 76 арк, ДАТО. Ф. 231. Тернопільське воєводське управління, оп. 1, спр. 755. 71 арк, ДАТО. Ф. 231. Тернопільське воєводське управління, оп. 1, спр. 1090. 47 арк, ДАТО. Ф. 231. Тернопільське воєводське управління, оп. 1, спр. 1365. 52 арк, ДАТО. Ф. 231. Тернопільське воєводське управління, оп. 1, спр. 1454. 108 арк.

¹⁴⁸ Державний архів Волинської області (ДАВО). ф. 1. Українське національно-демократичне об'єднання, оп. 2, спр. 7264, ДАВО. Ф. 198. Головна управа Волинського українського об'єднання (ВУО), м. Луцьк Волинського воєводства, 1931 – 1939 рр., оп. 1, спр. 5, арк. 11-12.

¹⁴⁹ ДАВО. Ф. 46. Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 9-а, спр. 1076, арк. 29, ДАВО. Ф. 46. Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 9, спр. 4832, арк. 19, ДАВО. Ф. 46. Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 3, спр. 128, арк. 15.

¹⁵⁰ ДАВО. Ф. 191. Луцький окружний суд, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 1, спр. 223, арк. 124, ДАВО. Ф. 46. Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 9, спр. 3578, арк. 1-8. Протокол судового засідання Луцького окружного суду у справі члена ОУН О. Куца, 22.I.1939 р, ДАВО. Ф. 46. Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 9, спр. 2890, арк. 23.

¹⁵¹ ДАВО. Ф. 46. Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 9, спр. 4671, арк. 1-18; ДАВО. Ф. 46. Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 9, спр. 3096, арк. 24.

лівих політичних та громадських організацій, зокрема у збірниках: «Из истории классовой борьбы в дореволюционной и Советской России»¹⁵² під редакцією І. Шепелєва, «Польская деревня во время кризиса»¹⁵³ (укладачі С. Влодавський, А. Пазурек та ін.), «Хрестоматія з міжнародного профруху»¹⁵⁴ під редакцією А. Столярова. Польсько-радянські міждержавні й частково українсько-польські міжнаціональні взаємини 1918–1921 рр. висвітлюють 2-й і 3-й томи збірника «Документы и материалы по истории советско-польских отношений», який спільно упорядкували історики й архівісти СРСР і ПНР¹⁵⁵. Окремі важливі документи радянської і польської дипломатії тієї доби ввійшли також до збірника «Документы внешней политики СССР»¹⁵⁶. Крім того, після розпаду радянського режиму у істориків з'явилась можливість дослідити та опублікувати раніше засекречені документи. Так з'явилася документальна збірка у двох частинах – «Польско-советская война 1919–1920: Ранее не опубликованные документы и материалы»¹⁵⁷ під загальною редакцією І. Костюшко, що вийшла у Москві у 1994 р. і містить раніше невідому інформацію політичного і військового характеру щодо польсько-радянської війни. Вказану тему актуалізує і нове археографічне видання «Sojusz Połsudski–Petlura. Dokumenty i materiały», яке вийшло 2020 р. за редакцією Я. Пісулінського (Жешівський університет) і В. Скальського (Інститут історії України НАН України). У ньому показано складний дипломатичний діалог напередодні заключення Варшавського договору, ставлення наддніпрянської і галицької громадськості до нього¹⁵⁸. На жаль, у збірнику відсутні документи про головні результати (бойові операції

¹⁵² Шепелев И, ред. Из истории классовой борьбы в дореволюционной и Советской России: сборник. Волгоград: Волгоградская правда; 1967.

¹⁵³ Влодавский С, Пазурек А, Спектатор М. Польская деревня во время кризиса. Сборник. Москва: Международный аграрный институт; 1935.

¹⁵⁴ Столяров А, ред. Хрестоматія з міжнародного профруху. Харків: Український робітник; 1934.

¹⁵⁵ Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Москва: Наука, 1964. Т. 2. 720 с.; 1965. Т. 3. 608 с.

¹⁵⁶ Документы внешней политики СССР. Москва: Наука, 1958. Т. 1. 631 с.; 1959. Т. 2. 724 с.

¹⁵⁷ Костюшко И, ред. Польско-советская война 1919-1920: ранее не опубликованные документы и материалы. Москва: Институт славяноведения и балканистики; 1994.

¹⁵⁸ Sojusz Piłsudski–Petlura. Dokumenty i materiały / red. J. Pisuliński, W. Skalski. Warszawa: IPN, Studium Europy Wschodniej Uniwersytet Warszawski, 2020. 420 s.

Польського війська і Армії УНР, діяльність у Тарнові українських владних структур) його реалізації до Ризького миру 1921 р., який брутально призупинив дію українсько-польського військово-політичного союзу. Натомість військові історики Польщі підготували декілька фундаментальних збірників, матеріали яких дозволяють детально (фактично щоденно) відтворити українсько-польську військову співпрацю, спільні бойові операції у травні – жовтні 1920 р. проти Червоної армії у Східній Галичині, зокрема під Львовом, на Придністров'ї та під Замостям¹⁵⁹.

Важливим підґрунтям студій з історії українсько-польських відносин 1918–1923 рр. є збірник документів і матеріалів «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923» (Івано-Франківськ, 2001–2011) у п'яти томах і восьми книгах, відповідальним редактором якого став професор Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника О. Карпенко. Дослідників насамперед зацікавлять томи, які присвячені польсько-українській війні, бойовим операціям Галицької армії¹⁶⁰, міжнародному становищу Східної Галичини, зовнішній політиці еміграційного уряду ЗУНР¹⁶¹.

Маловідомі документи (понад 600) Директорії та уряду ЗУНР, зокрема про їхні зовнішньополітичні зв'язки з Варшавою, розкрито в фундаментальному збірнику за редакцією В. Верстюка (Інститут історії України НАН України). Особливо цінною є інформація про дипломатичну і фінансово-господарську діяльність Ради народних міністрів в еміграції (Станиславові й Тарнові)¹⁶². Особливості налагодження дипломатичних відносин УРСР і Другої Речі Посполитої в ході та після Ризьких перемовин в

¹⁵⁹ O niepodległą i granice. Komunikaty oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919–1921 / oprac. M. Jabłonowski, A. Kosecki. Warszawa; Pułtusk, 1999. 980 s.; Bitwa Wołyńsko-Podolska 5 IX – 21 X 1920. Dokumenty operacyjne / pod red. M. Tarczyńskiego. Warszawa, 2014. 1440 s.; Bitwa Lwowska 27 VII – 18 X 1920. Dokumenty operacyjne. Warszawa, 2009. 824 s.; Bitwa Lwowska i Zamojska 21 VIII – 18 X 1920. Dokumenty operacyjne. Warszawa, 2009. 1224 s.

¹⁶⁰ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти томах. Івано-Франківськ 2008, т. 4, 888 с.

¹⁶¹ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти томах. Івано-Франківськ 2011, т. 5, кн. 2, 948 с.

¹⁶² Директорія, Рада народних міністрів Української Народної Республіки 1918–1920. Документи і матеріали у 2-х т. / відп. ред. В. Верстюк. Київ: Видавництво імені Олега Теліги, 2006. Т. 2. 744 с.

1920–1923 рр. розкрито в збірнику документів, який упорядкували Н. Рубльова, О. Рубльов (Інститут історії України НАН України)¹⁶³.

Дисертантка проаналізувала тогочасні періодичні видання, які були органами різних політичних партій та громадських організацій, а також владними чи приватними друкowanими засобами масової інформації. Варто зазначити, що видання, які належали політичним та громадським структурам у Другій Речі Посполитій, були заангажовані як політично, так і ідеологічно та відтворювали лише позицію того чи іншого суб'єкта суспільно-політичного руху.

Видання селянських партій та громадських об'єднань – «Газета хлопська», «Газета народна», «Приятель народу» висвітлюють суспільно-політичне, господарське життя селян міжвоєнної Польщі, діяльність селянських партій, організацій та кооперативів. У провладних часописах «Народ і військо», «Голос офіцера, підофіцера та чатового резерву» висвітлювалася робота громадських організацій польських офіцерів та ветеранів. Крім того, в них друкувалися статті патріотичного характеру, що закликали молодь вступати до війська, парамілітарних та спортивних організацій. Відзначимо і те, що у газетах ветеранських та офіцерських організацій друкувалися спогади відставників – учасників воєн та повстань 1918–1919 рр., що дає змогу отримати повнішу картину подій локального характеру. Важливими у дослідженні суспільно-політичного життя міжвоєнної Польщі є загальнодержавні друкowanі засоби масової інформації – «Газета польська» та «Газета варшавська». Польські газети, зокрема, ті, що видавалися у Львові: «Gazeta Lwowska», «Kurjer Lwowski» та «Dziennik Ludowy», – допомагають простежити діяльність іноземних представництв у Східній Галичині та ставлення польського суспільства до політики Антанти, УНР і ЗУНР щодо цього регіону.

¹⁶³ Україна–Польща 1920–1939 рр.: З історії дипломатичних відносин УРСР з Другою Річчю Посполитою. Документи і матеріали / упор. Н. Рубльова, О. Рубльов. Київ: Дух і Літера, 2012. 624 с.

Українські часописи «Український прапор»¹⁶⁴ (орган еміграційного галицького уряду ЗУНР) та «Стрілець» (видання, призначене для вояків ГА) дозволяють вивчити ставлення уряду ЗУНР до проблеми соборності Польщі, розкрити діяльність галицької дипломатії в країнах Європи і Америки.

В дисертації використовуються спогади сучасників тих подій – військових, державних, громадських діячів УНР, ЗУНР, Польщі, УРСР. З українських мемуаристів відзначимо публікації В. Винниченка¹⁶⁵, А. Кравса¹⁶⁶, О. Кузьми¹⁶⁷, К. Левицького¹⁶⁸, О. Назарука¹⁶⁹, М. Омеляновича-Павленка¹⁷⁰, Д. Паліїва¹⁷¹, Я. Яреми¹⁷² та ін., які розкривають атмосферу та суспільні настрої співвітчизників у час війн і революцій, загострення українсько-російських та українсько-польських відносин. Проаналізовано мемуари польських діячів, зокрема Ю. Пілсудського «Рік 1920»¹⁷³, М. Бржек-Осіньського «Зі спогадів легіонера і пілсудчика 1905-1939 рр.»¹⁷⁴, Т. Кутшеби «Київська операція»¹⁷⁵, К. Світалського «Diariusz. 1919–1935»¹⁷⁶, Е. Ромера «Pamiętnik paryski 1918–1919»¹⁷⁷. В Радянському Союзі були опубліковані щоденники представників робітничого та соціалістичного руху Польщі, в яких описано їх участь у суспільно-політичному житті Польщі в міжвоєнний період. Серед них насамперед відзначимо публікації Ф. Кона «Польща наших часів», надруковану 1926 р. в Москві¹⁷⁸.

¹⁶⁴ ДАІФО. Ф. 2. Станіславське воєводське управління, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 1, спр. 312. Газета "Український прапор".

¹⁶⁵ Винниченко В. Щоденник. 1911–1920. Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. Т. 1. 279 с.

¹⁶⁶ Кравс А. За українську справу. Спомини. Львів: Червона калина, 1937. 99 с.

¹⁶⁷ Кузьма. О. Листопадові дні 1918 р. Львів: Червона калина, 1931. 448 с.

¹⁶⁸ Левицький К. Дипломатична діяльність З.У.Н.Р. (1918–1923). Літопис Червоної Калини. 1938. Ч. 11. С. 3–4.

¹⁶⁹ Назарук О. Рік на Великій Україні: Спомини з української революції. Відень: Український прапор, 1920. 342 с.

¹⁷⁰ Омелянович-Павленко М. Спогади командира (1917–1920). Київ: Темпора, 2007. 608 с.

¹⁷¹ Паліїв Д. Листопадова революція. З моїх спогадів. Львів: Новий час, 1929. 44 с.

¹⁷² Ярема Я. Над Сяном. Листопадові дні у Перемишлі / упор. М. Литвин. Львів, 1997. 96 с.

¹⁷³ Пілсудский Ю. 1920 год. Москва: Воен. вестник; 1926.

¹⁷⁴ Brzęk-Osiński M. Ze wspomnień Legionisty i Piłsudczyka 1905-1939. Warszawa: Rytm; 2004.

¹⁷⁵ Кутшеба Т. Киевская операция. Варшава: б.в.; 1937.

¹⁷⁶ Switalski K. Diariusz. 1919–1935. Warszawa, 1992. 838 s.

¹⁷⁷ Romer E. Pamiętnik paryski 1918–1919. Wrocław, 1989. 456 s.

¹⁷⁸ Кон Ф. Польша наших дней. Москва: Гос. изд-во; 1926.

Маловідомі деталі про діяльність міжнародних місій у Східній Галичині містять спогади політика С. Гломбінського¹⁷⁹ і Б. Рої¹⁸⁰. Особливу цінність для науки становлять спогади дипломата М. Сокольницького, опубліковані в 1976 р. у журналі «Niepodległość», у яких розкрито підготовку поїздки представника Антанти, французького військового експерта, поручника А. Віллема до Львова у листопаді 1918 р.¹⁸¹

Критично проаналізовано кореспонденцію дипломатів УНР і ЗУНР. Особлива цінність цього типу джерел полягає в тому, що автори приватних листів, як правило, присвячують багато уваги побутовим деталям, що дозволяє ширше показати повсякдення українських закордонних представництв того часу. Особливо вартісними є листи секретаря місії УНР, а, згодом делегації ЗУНР А. Петрушевича до батька, Є. Петрушевича, що зберігаються у фондах ЦДАГО України)¹⁸². У них, зокрема, є вельми цікава інформація про діяльність галицьких делегатів та їхні контакти із іноземними політиками і чиновниками.

Оригінальні джерела виявлено у фондах ЦДІАЛ України. Так, у фондї А. Шептицького зберігається кореспонденція Митрополита з М. Тишкевичем, головою делегації УНР у Парижі¹⁸³. У своїх листах вони обговорювали діяльність українських представників у Франції та висловлювали власне бачення розв'язання проблеми Східної Галичини, загалом української соборності. Окремі аспекти діяльності місії УНР у Парижі висвітлюються у документах фонду М. Тишкевича ЦДІАЛ, у якому зібране листування фондоутворювача з урядом УНР та іноземними громадськими діячами¹⁸⁴.

Змістовною є кореспонденція С. Томашівського, галицького представника у Парижі, з В. Панейком¹⁸⁵ та С. Витвицьким, які перебували на

¹⁷⁹ Głabiński S. Wspomnienia polityczne. Warszawa: Pelplin: Drukarnia i Księgarnia; 1939. 559 p.

¹⁸⁰ Roja B. Legendy i fakty. Warszawa: Nakł. Księgarni F. Hoesicka; 1931. 372 p.

¹⁸¹ Sokolnicki M. Podróż do Jass w jesieni 1918 roku. Niepodległość Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski. 10. Londyn – Nowy Jork: Towarzystwo Przyjaciół Instytutów Józefa Piłsudskiego; 1976.

¹⁸² ЦДАГО. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 60–64.

¹⁸³ ЦДІАЛ. Ф. 358: Митрополит А. Шептицький. Оп. 1. Спр. 357: Листування Шептицького А. з Тишкевичем М. (1913–1930). 172 арк.

¹⁸⁴ ЦДІАЛ. Ф. 681: Тишкевич Михайло (1857–1930), граф, дипломат і політичний діяч УНР, публіцист, історик, меценат. Оп. 1. Спр. 15–28.

¹⁸⁵ ЦДІАЛ. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 185: Листи Панейка В. (1909–1929). 159 арк.

дипломатичній службі ЗУНР у Франції¹⁸⁶. У архіві зберігаються листи С. Витвицького до С. Томашівського за 1918–1923 рр. та переписка С. Томашівського з В. Панейком за 1909–1929 рр. Така збереженість кореспонденції дає можливість ґрунтовно вивчити діяльність галицьких дипломатів на Паризькій мирній конференції з моменту їхнього прибуття до французької столиці.

Матеріали, що проливають світло на діяльність іноземних військових місій у Східній Галичині, опубліковано у збірнику документів під назвою «Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r.: dokumenty i materiały»¹⁸⁷. У цьому тритомному виданні зібрані документи, пов'язані з визначенням польських кордонів після завершення Першої світової війни та з територіальними конфліктами цієї країни із сусідніми державами. Окремі підрозділи публікації присвячені Верхній Сілезії, польським західним кордонам, польсько-литовським стосункам і, ясна річ, Східній Галичині. Також варто згадати протоколи засідань союзницької місії у Польщі під головуванням Ж. Нуланса¹⁸⁸, депеші польських представників про діяльність союзницьких делегатів у Львові¹⁸⁹, а також повідомлення членів іноземних місій про ситуацію у Східній Галичині¹⁹⁰.

Ґрунтовнішу інформацію про перебування представників Антанти у Львові вдалося відшукати в Архіві нових актів у Варшаві. Так, у фонді 88 «Zbiór zespołów szczątkowych» збереглися документи польського дипломата Міхала Сокольницького¹⁹¹. Серед них є надзвичайно цікаві телеграми та повідомлення, що описують діяльність членів місій під головуванням Ж. Бартелемі, а також їхнє ставлення до українсько-польського конфлікту. Матеріали до історії іноземних місій у Східній Галичині опубліковані у таких

¹⁸⁶ ЦДІАЛ. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 185: Листи Витвицького С. (1918–1923). 64 арк.

¹⁸⁷ Bierzaniek R, Kukułka J, editors. Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r.: dokumenty i materiały. Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe; 1965–1967.

¹⁸⁸ Там само.

¹⁸⁹ Там само.

¹⁹⁰ Там само.

¹⁹¹ Akta Michała Sokolnickiego. Zbiór zespołów szczątkowych. Archiwum aktów nowych w Warszawie. Zesp. 88/154.

збірниках, як «Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich»¹⁹² та «Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego»¹⁹³. Вони проливають світло на окремі аспекти дипломатичної боротьби за Східну Галичину.

Комплекс ділових документів, що висвітлюють взаємодію українських та польських політиків і дипломатів у Парижі, є дуже великим та різноманітним. Серед цих джерел важливе місце займають протоколи засідань Паризької мирної конференції, опубліковані у багатотомному збірнику документів під назвою «Papers relating to the foreign relations of the United States». Ця серія книг була заснована американським урядом у 1861 р., і до сьогодні побачило світ вже більше 450 томів.¹⁹⁴ Із них 13 присвячені Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр.¹⁹⁵ У них, зокрема, наводяться ряд важливих документів, що проливають світло на ставлення країн Антанти і США до Східної Галичини, української проблеми.

Спеціальних узагальнень потребують розпорошені у різних виданнях (звітах, рефератах, меморандумах тощо) статистичні матеріали, зокрема уряду ЗУНР. Критично проаналізовано й різножанрові публікації фахових науковців, політиків, публіцистів у соціальних мережах.

Висновок

Таким чином, джерельний комплекс є репрезентативним, що впливає із запропонованої класифікації та характеристики його основних видових груп. Виявлені та проаналізовані документи і матеріали в архівах та бібліотеках України та Польщі дозволяють всебічно дослідити історію формування, становлення та розвитку українсько-польських міждержавних і міжнаціональних відносин у добу відродження національних державностей.

¹⁹² Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. / oprac. Weronika Gostyńska et al.; przy współud. Haliny Adalińskiej et al. Warszawa: Książka i Wiedza, 1961. T. 2: Listopad 1918 – kwiecień 1920. S. 156.

¹⁹³ Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego / oprac. Witold Stankiewicz, Andrzej Piber; Polska Akademia Nauk. Instytut Historii. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1974. T. 2: 1919–1921. S. 37.

¹⁹⁴ About the Foreign Relations of the United States Series [Електронний ресурс]: <https://history.state.gov/historicaldocuments/about-frus>

¹⁹⁵ Papers relating to the foreign relations of the United States. The Paris Peace Conference, 1919. Washington: U.S. Government Printing Office, 1942–1947. Vol. I–XIII.

Вказана тема також частково відображена в опублікованих вітчизняних та зарубіжних збірниках документів і матеріалів.

Проведений аналіз джерельного комплексу дисертації уможлиблює розуміння сучасного стану вивчення даної тематики, визначити повноту і достовірність нагромаджених знань, а також процес їх отримання, з'ясувати коло недостатньо вивчених проблем (вплив російського, американського чинників на перебіг українсько-польських відносин, відображення революційних подій на міжособистісному рівні).

Дослідження джерельного комплексу і підготовка дисертаційної роботи стали можливим завдяки залученню відомих та нових теоретичних надбань історіографії і послідовному дотриманню методологічних засад історичного пізнання та застосуванню комплексу дослідницьких методів.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Дослідження проблемних питань, пов'язаних з українсько-польськими відносинами початкового етапу міжвоєнної доби ХХ ст., потребує вивчення їх різноманітних аспектів, зокрема особливостей національної, соціальної та культурної складових етнонаціональної політики Другої Речі Посполитої та ЗУНР, форм і методів їх реалізації на загальнодержавному та регіональному рівнях, результатів і наслідків цієї політики для регіону. Вивчення зазначених проблем дасть можливість глибше зрозуміти суть подій, які мали місце на західних землях в міжвоєнний період. Теоретико-методологічні засади дослідження зумовлені специфікою його предмета і поставленими завданнями. З огляду на це з'ясовано базові категорії та поняття, які конкретизують предмет та тісно взаємопов'язані між собою. Окрім того, визначено головні параметри для аналізу різноманітних аспектів міждержавної політики міжвоєнної України та Польщі, вироблено підходи та критерії до оцінювання кожного з них. Відповідно до цього сформовано основні методологічні засади та обрано методи дослідження.

Одним із ключових понять теми дослідження є державна політика в галузі етнонаціональних відносин. Сучасна політологічна наука визначає державну політику як свідому діяльність владних структур та органів державного управління різних рівнів, спрямовану на регулювання суспільних відносин, забезпечення їх стабільності й розвитку відповідно до визначених цілей. Одночасно це спосіб суспільного врядування, що передбачає розробку та здійснення політичних програм економічного, соціального, культурного й політичного розвитку.

Політика держави традиційно відображена в її функціях. Серед них виділимо такі: оборона держави, захист її територіальної цілісності, забезпечення законності та правопорядку; створення умов для координації інтересів різних соціальних і національних груп суспільства; сприяння розвитку освіти, науки, культури; толеранція церковно-релігійних відносин; охорона навколишнього середовища тощо. Одна з найважливіших функцій держави вважаємо захист прав і свобод громадян незалежно від національної та конфесійної приналежності. Отже, йдеться про політику влади в різних сферах життя суспільства, зокрема й про соціальну, культурну, економічну, демографічну, екологічну, правову, національну складові.

Сфера суспільно-політичних взаємин держави та етнічних спільнот, а також етнічних груп між собою визначається як національна політика. Вона є важливою складовою частиною політики будь-якої держави. Схиляємося до думки, що національна політика – це цілеспрямована діяльність із регулювання відносин між народами, що виявляється у свідомому впливі державних та суспільних структур на розвиток міжнаціональних і міжетнічних відносин задля їх нормалізації, стабілізації та гармонізації. Об'єктами національної політики є національні відносини разом із націями, народностями та іншими етнічними спільнотами, а її суб'єктами – держава, органи державної влади, політичні партії, громадські організації та об'єднання, церковно-релігійні формування.

Головним у змісті національної політики є врахування спільності інтересів окремих суб'єктів міжнаціональних відносин і загальнонаціональних інтересів у масштабі держави. Розбіжність цих інтересів призводить до загострення національного питання і до появи міжнаціональних конфліктів. Національне питання – це сукупність проблем, пов'язаних із ліквідацією національно-етнічного утиску вразливих груп, зі встановленням рівноправних відносин між усіма етносами і створення необхідних умов для їх вільного й усебічного розвитку.

Найгостріша форма прояву національного питання – міжнаціональні конфлікти, які тардиційно відбуваються напередодні, в ході та після світових і локальних воєн. Причинами їх виникнення слугують різні чинники – історичні, територіальні, соціально-економічні, етнодемографічні, а також державно-правові. Останні проявляються у відсутності фактичної рівності політичного статусу різних народів у межах однієї держави, насамперед поліетнічної. Державно-правові чинники були одними із головних факторів напруження міжнаціональних відносин на західних землях України у добу Другої Речі Посполитої. Відсутність комплексного підходу до розв'язання національного питання у міжвоєнний період стала однією із причин внутрішньо- та зовнішньополітичної нестабільності відродженої Польщі.

Розробка ефективних способів і методів вирішення міжнаціональних конфліктів була й залишається важливою функцією національної політики будь-якої держави із багатонаціональним складом населення. Одним із найефективніших способів оптимізації міжнаціональних відносин є культурно-освітня політика влади, яка здійснюється в інтересах усіх без винятку суб'єктів. Під державною культурною політикою розуміємо сукупність принципів і норм, якими керуються політичні еліти у своїй діяльності зі збереження, розвитку та поширення національних культур. У сучасному світі головне завдання культурної політики – забезпечення мовних, освітніх, культурних прав і свобод усіх громадян незалежно від їх національної, мовної та конфесійної приналежності. Зауважимо, що

національна політика є концентрованим виразом головно соціальної, економічної, мовної, демографічної політики держав. Розуміємо, що згадане явище потрібно досліджувати комплексно, у тісному взаємозв'язку з іншими складниками державної політики. Окрім того, системного аналізу потребують головні компоненти етнополітики, такі як нормативно-правове та організаційне забезпечення, форми й методи реалізації, ефективність та наслідки відзначеного виду діяльності.

Важливою частиною дисертації є визначення її методологічних основ. На нашу думку, не варто прирівнювати методологію історії до методів історичного пізнання. Методологією історії є наука, що теоретично осмислює об'єкт та предмет, суб'єкт пізнання, історичні знання та їх структуру¹⁹⁶. Під принципами наукового осмислення розуміємо вихідні положення, що визначають ставлення науковця до історичних джерел, фактів і методів та забезпечують досягнення наукових результатів. Категоріальний апарат слід розглядати як систему погоджених понять, необхідних для наукового пізнання.

Характер роботи зумовив комплементарний підхід до вибору методів дослідження. При аналізі кожного з головних структурних компонентів міжнаціональної політики використано як універсальні – загальнонаукові, так і спеціальні методи, здатні врахувати специфіку кожного компонента та забезпечити його повне розкриття. Обираючи методи дослідження враховано їх відповідність таким критеріям:

- ефективність – здатність у кожному конкретному випадку забезпечити отримання потрібного результату;
- надійність – здатність за допомогою методу отримати максимально ймовірну інформацію, яка дасть можливість об'єктивно розкрити історичну сутність досліджуваних подій, явищ та процесів, визначити їх природу, характер і зміст, дати їм неупереджену оцінку;

¹⁹⁶ Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів, 1999. С. 7–9.

- економічність – можливість методу досягати бажаних результатів при найменших витратах часу та засобів.

Дисертація побудована на засадах наукової об'єктивності та історизму, а також багатофакторності та системності. У процесі міждисциплінарної роботи використано загальнонаукові та спеціальні історичні методи.

Одним з основних загальнонаукових принципів є принцип об'єктивності, який зобов'язував оперувати всією сукупністю фактів, як зручних, так і незручних, не викривляючи їх під задалегідь створені висновки¹⁹⁷. Під час проведення наукових досліджень та написання дисертації авторка дотримувалася принципу об'єктивності, а саме, по можливості, намагалася уникнути упередженості при аналізі фактів та максимально враховували суб'єктивні та соціальні впливи на висновки дисертації. Хоча науковець не має змоги опрацювати та відобразити у своїй роботі всю сукупність фактів, однак в результатах дослідження враховано навіть факти, що залишилися «в тіні», зокрема незручні для того чи іншого національного наративу. Відтак, в даній роботі принцип об'єктивності визначається використанням джерел різного походження, історичної літератури з різноплановими науковими результатами, протилежними оцінками, різним авторством і часом написання. При цьому також здійснено перехресний аналіз наукового осмислення однакових явищ як у польській, так і в українській історіографіях.

Серед загальнонаукових методів були використані такі: аналіз, синтез, узагальнення та структурно-системний метод. Аналіз здійснювався способом умовного чи реального розчленування предмета пізнання на окремі складові частини задля поглибленого вивчення кожного з них. Це передбачало пізнавальний цикл операцій, особливо важливий на етапі вивчення джерельної бази (походження джерела, авторство і мотиви його створення, достовірність інформації тощо), дослідження структурних підрозділів проблеми, окремих

¹⁹⁷ Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX століття. Дніпропетровськ, 2001. С. 299–302.

фактів, явищ і подій. Так, у межах предмета дослідження було виділено чинники, які впливали на формування державної політики у сфері міждержавних і міжнаціональних відносин, форми, методи та інструменти її реалізації, нормативно-правове забезпечення, особливості реалізації національної політики в окремих регіонах країни, поточні та кінцеві результати тощо. Метод синтезу полягав у поєднанні частин у єдине ціле. У цьому випадку інформацію, отриману в результаті критичного аналізу, було систематизовано й об'єднано для створення загального уявлення про реалізацію та наслідки регіональної етнополітики відродженої Польщі в 1918–1923 рр., її складних взаємин із сусідами – Чехословаччиною, ЗУНР та ін.¹⁹⁸

Системно-структурний метод передбачає вивчення цілого та його частин як взаємопов'язаної системи. Системний аналіз основних складників міжнаціональної політики дав змогу визначити її економічне, соціальне й політичне підґрунтя, показати вплив на розвиток суспільно-політичних процесів у міжвоєнний період.

Загальнонаукові методи дали змогу підібрати та обробити фактичний матеріал, пов'язаний з історією міждержавних і міжнаціональних відносин після Першої світової війни; проаналізувати політичний, економічний і гуманітарний аспекти українсько-польських відносин у зазначений період, а також виявити і проаналізувати основні напрямки і форми міждержавного українсько-польського співробітництва у різних вимірах та визначити результативність цієї співпраці. З-поміж спеціальних історичних методів дисертанткою використано такі: метод синхронного аналізу, періодизації, порівняльно-історичний, історико-оглядовий, проблемно-хронологічний. Метод синхронного аналізу дозволив простежити еволюцію становлення та розвитку українсько-польських відносин, виявити їхню специфіку, а також вплив на різні вектори повсякденного життя українців та поляків – суспільно-політичний, культурний, духовний та ін. За допомогою методу періодизації

¹⁹⁸ Зашкільняк Л. *Методологія історії від давнини до сучасності*. Львів, 1999. С. 148.

було досліджено діяльність польських та українських громадських та політичних організацій та суспільно-політичну активність громадян у часовій послідовності. Порівняльно-історичний метод було використано для співставлення ключових форм діяльності окремих політиків, урядів, організацій та інституцій двох держав у боротьбі за відродження державності для визначення їх загальних рис та особливостей. Для визначення історичних обставин конфліктогенного потенціалу українсько-польських міждержавних і міжнаціональних відносин, їх регіональних вимірів використано історико-оглядовий метод. Проблемно-хронологічний метод дозволив розглядати процес становлення та розвитку українсько-польських міждержавних відносин поетапно, дотримуючись хронологічної послідовності. Використання вказаних вище методів допомогло дисертантці викласти регіональний вимір польської етнополітики 1918–1923 рр. послідовності та логічній завершеності.

Насамкінець вважаємо за необхідне підкреслити недоцільність вживання у наукових текстах назв «креси», «східні креси», «Східна Малопольща», які є традиційними у польських студіях, художній літературі й публіцистиці, бо вони ущемляють історичну/національну пам'ять українців¹⁹⁹. Водночас дотримуємося думки про необхідність використання терміну Східна Галичина до доби ЗУНР. Власне цей термін активно використовувався у тодішніх документах ЗУНР і міжнародної спільноти²⁰⁰. Можливою є і назва «українсько-польська війна 1918–1919 рр.», яка присутня у тогочасних документах ЗУНР і командування ГА. Водночас здобувачка підтримує і тих, хто в останні роки використовує назву «польсько-українська війна» (за зразком російсько-українська війна, де агресор має бути названий першим).

Висновки до I розділу

¹⁹⁹ Дет. див.: Хахула Л. «Різуни» чи побратими? Сучасні польські дискурси про Україну. Львів, 2016. 304 с.

²⁰⁰ Чорній П. Етнічні групи Галичини міжвоєнного періоду: міжетнічне (спів)життя та соціокультурні трансформації. Львів, 2018. С. 48–55.

Отже, виявлена джерельна база дають змогу виділити як окрему дослідницьку проблему регіональний вимір етнополітики Польщі в 1918–1923 рр., час відродження національної держави та формування кордонів, вплив на цей процес українського чинника. Висвітлення цієї проблеми у фаховій літературі (польській і українській) потребує уточнення понятійно-категоріального апарату, детальнішого аналізу внутрішніх та зовнішніх чинників, які впливали на загострення та толеранцію українсько-польських міждержавних та міжнаціональних відносин. Основою для його проведення стали матеріали з архівів України й Польщі. У майбутньому є потреба більшого залучення неопублікованих матеріалів з архівів Росії (документи РКП(б), Комінтерну про підтримку комуністичного руху в Східній Галичині), Чехословаччини (Музей визвольної боротьби у Празі) та Ватикану (еміграційний архів ЗУНР), Канади і США (документи діаспори на захист УНР і ЗУНР). У процесі роботи в архівосховищах було виявлено, систематизовано й проведено критичний відбір різновидових джерел, зокрема органів влади та управління Польщі, УНР, ЗУНР, різних громадсько-політичних структур, спогадів та епістолярію учасників та очевидців подій, матеріалів української та зарубіжної періодики. Принцип пошуку та узагальнення історичних джерел став одним із головних у виборі методів вказаного міждисциплінарного дослідження з новітньої історії України та Польщі.

У процесі дослідження дотримано сучасних методологічних принципів, які поєднано з різними методами історичного пізнання, щоби забезпечити належний науковий рівень розкриття теми. Для цього використано інструментарій, притаманний не лише історичній науці, а й політології, етнодемографії, соціально-економічній географії, статистиці тощо. Використані методи та принципи дали змогу дослідити основні проблемні питання, визначити особливості суспільно-політичних явищ та етнополітичних процесів, відтворити хронологію подій, висунути власні гіпотези, зробити необхідні узагальнення та висновки.

РОЗДІЛ II. ПОШУК МОДЕЛЕЙ ПРИМИРЕННЯ І СПІВЖИТТЯ В УМОВАХ ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

2.1. «Українська справа» у польській та українській політичній думці й практиці

Розгляд складних і завжди багаторівневих етнонаціональних відносин у державі чи окремому її регіоні неможливий без з'ясування впливу інших зовнішніх і внутрішніх факторів – геополітичних, соціально-економічних, світоглядних, конфесійних тощо. Особливо рельєфно це відображають наслідки війн, насильницькі переділи українських етнічних територій. І тут важливо вивчити рації (аргументи) не лише національних спільнот, але й їхніх опонентів і супротивників – імперських влад, провладних партійно-політичних угруповань. Як відомо, після скасування російською імператрицею Катериною II автономного статусу Гетьманщини (1764) українські землі перетворилися з суб'єкта міжнародних відносин на об'єкт корисливих зовнішньополітичних намірів Російської імперії, Німеччини, Австро-Угорщини та Османської імперії. На початку ХХ ст. українські землі перебували у складі Російської імперії та Австро-Угорської монархії, що стало результатом трьох поділів Речі Посполитої. Бездержавність народу та роз'єднаність етнічних територій, загострення військово-політичних суперечностей між імперією Романових та Габсбурзькою монархією напередодні Першої світової війни робили Україну новим об'єктом дипломатичної гри та агресії провідних країн регіону. Відтак українські етнічні землі упродовж Першої світової війни перетворилися на театр бойових дій російської, австрійської, німецької, турецької та інших армій, а українці і поляки, що їх населяли, опинились по різні боки фронтів²⁰¹.

Водночас війна 1914–1918 рр. створила сприятливі внутрішньо- та зовнішньополітичні умови, за яких омріяні плани українських і польських еліт

²⁰¹ Галичина: історія, політика, культура. Т. 6. С. 17–101, 127–345; Кураєв О. Ідея української держави і нові засади «східної політики» Німеччини (1914–1916). Розбудова Держави. 2000 (7–12).

по обидва боки російсько-австрійського кордону про відродження національних держав стали реальністю практичної політики²⁰². Відтак, за час цієї війни й перші роки після неї українські політичні і громадські діячі по обидва боки Збруча запропонували і частково реалізували більшість відомих на той час типів державно-політичного устрою, що різнилися за формою – від монархії до анархізму та за змістом – від ліберальних до авторитарних.

Українська партійно-політична система доби Визвольних змагань першої чверті ХХ ст. відображала весь спектр і багатовекторність політико-правових основ її існування, напрямків реалізації як внутрішньої, так і зовнішньої політики, орієнтирів конкретних її очільників у складних геополітичних комбінаціях повоєнної Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин. У зв'язку з цим проаналізуємо основні питання, пов'язані з тогочасним формуванням національної, культурної, політичної, конфесійної самоідентифікації українського народу і прагненням його представників запропонувати моделі соціального і політичного устрою, які б адекватно і в доцільний спосіб забезпечували би умови для розвитку всіх громадян України²⁰³.

Зауважимо і те, що політичне становище поляків і українців у складі Австро-Угорської монархії теж суттєво відрізнялося – поляки прагнули вибороти незалежність чи хоча б автономію Галичини, яку вони вважали польською, через що перебували у конфлікті з австрійською владою²⁰⁴. Погляди польської політичної еліти були розділені – на проавстрійські й проросійські, що по різному представляли напрямки здобуття усамостійнення Польщі. Представники першої концепції пропагували активну за відновлення державності на боці Центральних держав, а другі – покладали сподівання на

²⁰² Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. Київ: ТОВ «Видавництво “КЛІО”»; 2014. 784 р.

²⁰³ Солдатенко В. Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку. Київ, 2007. 331 р.

²⁰⁴ Gruchała J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914). Katowice: Uniwersytet Śląski; 1988.

постімперську Росію, західних союзників розглядали як «запасний варіант» у визвольних планах.

Ставлення українських політичних діячів до прагнень поляків також не було однозначним: галицькі українці сподівалися, що за нового повоєнного переподілу сходу Європи Галичина має стати українською територією²⁰⁵. У роки Першої світової війни виокремилися два головні напрями українського національного руху:

1. «Прагматичний», що був поширений у Габсбурзькій монархії і визначальною вважав боротьбу за утворення українського автономного краю. Вказаний напрям представляли послы до Галицького крайового сейму, депутати Віденського парламенту.

2. «Панукраїнський», прихильники якого вважали Східну Галичину основою українського національного руху, а Центральні держави вбачали силою, за допомогою якої можна було визволити Наддніпрянщину від російського впливу і об'єднатись у єдину соборну державу. Вказаний напрям представляла переважно західноукраїнська молодь та інтелігенція, більшість якої були членами РУРП та УСДП. Його ж підтримала більшість наддніпрянської політеміграції в Східній Галичині.

Українські ідеологи, як і польські, намагалися залучити Східну Галичину в процес власного державотворення, що свідчить про перехід польсько-українських взаємин наприкінці світової війни у стадію відкритого етнополітичного конфлікту. Натомість поневолені народи розділяв австрійський чинник, який був гарантією збереження територіально-політичної єдності Галичини для поляків. Якщо порівнювати з українськими політичними поглядами, то проавстрійська орієнтація польських політиків, депутатів Віденського парламенту і послів Галицького сейму тривала менше та мала багато супротивників. Ще до війни український національний рух Галичини та діяльність його очільників щодо відродження самостійної

²⁰⁵ Боечко В, Ганжа О, Захарчук Б. Кордони України: історія та проблема формування. 1917–1940 рр. Український історичний журнал - № 1. 1992:62–8.

української держави стали причиною напруженості у відносинах між Росією та Австро-Угорщиною²⁰⁶. Унаслідок цього, взаємини між двома сусідніми народами розвивалися в напрямі конфлікту, в основі якого була проблема етнічних меж і майбутніх кордонів. Наміри українських політичних та громадських діячів відродити незалежну державу на західних етнічних теренах монархії викликали занепокоєння у поляків Галичини через те, що це могло перетворити їх на національну меншину, відрізану від решти власного народу.

Реакція польських політиків наприкінці Великої війни була різною: з одного боку, вони усвідомлювали, що процеси відродження національної держави на Наддніпрянській Україні знайдуть відгук у галичан, що своєю чергою може стати загрозою для Польщі, з іншого – небезпека відновлення російського панування по обидва боки Збруча лякала їх ще більше²⁰⁷. Особливо провокативною була діяльність москвофільських структур у довоєнній Галичині під час Першої світової війни, які підтримувала влада і громадсько-політичні структури Росії²⁰⁸.

Російська лютнева революція 1917 р. створила певні умови для усамостійнення двох поневолених народів, що вплинуло на перебіг і характер українсько-польських відносин. Незадовго до повалення самодержавства, 14 лютого 1917 р., між Росією і Францією підписано таємну угоду: Париж в обмін на російську допомогу щодо становлення післявоєнного східного кордону з Німеччиною зобов'язався підтримати Петроград в усьому, що стосуватиметься маркування після переможного закінчення війни західних кордонів Російської імперії. Збереження територіальної єдності Росії відповідало геополітиці країн Антанти, а українське і польське питання певний час розглядалося внутрішньою справою Петрограда. До того ж Росія була

²⁰⁶ Dąbkowski T. *Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923*. Warszawa: PAN; 1985.

²⁰⁷ Дорнік В. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки*. Пиріг Р, ред. Київ: Ніка-Центр; 2015.

²⁰⁸ Проект «Україна». *Австрійська Галичина*. С. 143–145; *Московська окупація Галичини 1914–1917 рр. у свідченнях сучасників*. Львів, 2018. 528 с.

союзником Франції та Великобританії у Першій світовій війні, а тому після її розв'язання мала стати головною противагою відродженню німецького імперіалізму. Не забуваймо й те, що Лютнева революція 1917 р. перетворила Росію в очах країн Антанти на ідеологічно привабливішого суб'єкта міжнародних відносин. Натомість проголошення УЦРади відбулося непоміченим для західних держав, оскільки український національний рух розглядався німецько-австрійським інструментом послаблення Антанти²⁰⁹.

Наслідком революційних подій у Росії стала зміна напрямку зовнішньополітичної діяльності Антанти в Східній Європі протягом 1917 – початку 1918 рр. на утримання Східного фронту (проти Німеччини та Австро-Угорської імперії), який опинився під загрозою. Країни Антанти певний час відкидали можливість боротьби проти радянської влади в Росії, допомагаючи національно-визвольним рухам народів її європейської частини, недооцінивши спроможність більшовиків захопити та утримати владу²¹⁰.

З падінням імперії перед лідерами нового режиму постали проблеми принципово іншого характеру. Для реалізації претензій на роль представника революційної України національному руху необхідно було вирішити три принципові проблеми:

- відректися від свого «вузьконаціонального» характеру;
- вийти за межі вузького кола київської інтелігенції, що вимагало, в свою чергу, «легалізації» основоположних принципів українського руху;
- досягти суспільно-політичного консенсусу щодо програмних основ українського визвольного руху, зокрема у національному питанні.

Це означало не тільки потребу врегулювання складних взаємин між різними політичними колами України, але перш за все потребу домовитись з різними національними групами, які проживали на Наддніпрянщині щодо

²⁰⁹ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Ужгород, Нью-Йорк 1932, 1954.

²¹⁰ Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923. Львів, 1998.

вирішення принципів питань. З перших днів революції провідні українські діячі, члени УНР почали шукати вирішення цих проблем.

Управління політичною ситуацією, поглиблення революційного процесу потребувало легітимно поширити вплив УЦР на всій території Наддніпрянщини²¹¹. М. Грушевський прагнув перетворити УЦР із політичної інституції на постійно діючий орган влади, вибрати її постійний склад, визначити якими повинні бути її взаємини з різними неукраїнськими організаціями і громадами. 6–8 квітня 1917 р. Всеукраїнський національний конгрес вирішив дві фундаментальні проблеми: сформулював ідеологічне гасло руху – вимогу широкої національно-територіальної автономії України у складі Російської республіки і заклав організаційні основи її реалізації. Конгрес проголосив право на самовизначення українського народу, уповноваживши УЦР його реалізувати, а також право на визнання міжнародного статусу України, що згодом підтримав I Всеукраїнський військовий з'їзд, делегати якого визнали УЦР «єдиним компетентним органом, здатним вирішувати всі справи, що стосуються всієї України і її відносин до Тимчасового уряду»²¹².

Процес усвідомлення реального місця України в новому геополітичному контексті змушував лідерів УЦР узгодити і гармонізувати взаємини Києва і Петрограда, почати переговори з Тимчасовим урядом з метою домогтися видання спеціальної декларації, яка б визнала право українського народу на територіальну та національну автономію, але ці провалилися²¹³. Обговорення вказаних проблем на сесії УЦР 1 червня показало, що її керівництво обрало напрям подальшої радикалізації своїх дій та вимог, а не компромісу. Український політикум розколовся на три частини: помірно-консервативну, радикальну і радикально-визвольну. Центральний уряд відмовився офіційно визнати Раду представником волі українського народу, оскільки вона не була

²¹¹ Литвин В. Україна: доба війн і революцій (1914-1920 рр.). Київ: Альтернатива; 2003.

²¹² ЦДАВО, Ф. 1115, оп. 1, спр. 4, арк. 8. Дорнік В. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки. Пиріг Р, ред. Київ: Ніка-Центр; 2015.

²¹³ Українська Центральна Рада: березень – листопад 1917 р. Пам'ятки України № 3. 1990:16.

обрана за результатами всенародного голосування. Нестабільність легітимних і політичних позицій самого Тимчасового уряду, небажання залучити інші народи до державно-політичного самовизначення, прагнення запобігти подальшому ускладненню відносин з Радою робітничих, солдатських і селянських депутатів, обставини воєнного часу і геополітичні міркування, стали тими факторами, які завадили впровадженню вимог української сторони.

Тактика Петербургу під час переговорів із представниками українського національного руху звелася до відкладання вирішення проблемних питань Всеросійськими Установчими Зборами, що привело до радикалізації вимог останніх, наміри яких набували ультра-соціалістичного характеру. Зокрема мова йшла про якнайшвидше втілення в життя основних принципів автономного устрою України. Фактично на II Всеукраїнському військовому з'їзді 10 червня, а не на засіданні Центральної Ради, було прийнято текст I Універсалу УЦР, що проголосив автономію 9 губерній у складі Росії. Незважаючи на гучне пропагандистсько-агітаційне значення, I Універсал не пришвидшив консолідацію розколотого суспільства²¹⁴. Політична доцільність взяла верх над правом, законом, інтересами багатонаціонального суспільства тому, що суспільно-політична ситуація того часу показала неможливість об'єднання «української демократії» лише на ґрунті національно-політичних намагань. УЦР вважала себе «органом революційної демократії», який повинен складатись, в основному, з рад робітничих, солдатських і військових депутатів. V сесія ЦР остаточно віддала перевагу чисто радянському принципу формування цього представницького органу українських соціалістичних партій і громадських організацій²¹⁵.

²¹⁴ Там само; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. Т. 1. С. 99–100.

²¹⁵ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. Т. 1. С. 163–212.

Ухвалення II Універсалу зіграло важливу роль в етнополітичній історії України²¹⁶. Зауважимо, що цей документ сама Рада не розглядала і не приймала – її останнє засідання відбулось за два дні до цього. Вказаний документ затверджено за домовленості з російським урядом, а саме з його «соціалістичною» частиною: Генеральному секретаріатові надано статус місцевого органу виконавчої влади, водночас задекларовано, що Україна відмовляється від реалізації автономії до проведення Всеросійських Установчих зборів. Ще однією особливістю Універсалу було те, що його автори вперше виступали як представники «громадян України», а не лише «українського народу»²¹⁷.

Більшість лідерів українського руху влітку 1917 р. розпочали розрахунки можливості політичної комбінації, в результаті якої «українські землі» в найближчому майбутньому могли б стати суб'єктом і об'єктом самостійного державно-політичного буття. Така зміна стала можливою виключно завдяки позиції представників Конституційно-демократичної партії, з одного боку, та крайньому радикалізмі ліво-соціалістичних партій і груп, перш за все більшовиків, з іншого²¹⁸.

Після липневих подій в Петрограді керівництво УЦР отримало можливість діяти не переймаючись реакцією центрального уряду. Вже 4 серпня з Петрограду надійшло повідомлення про прийняття компромісної «Тимчасової інструкції для Генерального секретаріату Тимчасового уряду на Україні», що базувалась на усвідомленні ліберально-соціалістичним урядом неможливості виробити раціональний і допустимий для обох сторін спосіб вирішення українського питання. Прийняття «Основ тимчасового управління України» або «статуту» Генерального секретаріату відбулося в умовах, коли

²¹⁶ ЦДАВО, Ф. 1115, оп. 1, спр. 5, арк. 11, Ярош Д. Універсали Української Центральної Ради – Конституційні акти української державності 1917–1918 рр.: їх зміни та історичне значення. Університетські наукові записки - 2006 - № 3-4 - С 36-43. 2006.

²¹⁷ Бойко О., Буравченков А., Верстюк В., Віднянський С., Кудлай О., Пиріг Р., та ін., ред. Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1920 рр. Київ, 2002.

²¹⁸ Румянцев В. Українська державність у 1917 - 1922 рр.: національно-демократична і радянська альтернативи. Автореф дис д-ра юрид наук. Х1998. р. 34.

революційний ентузіазм взяв верх над правом і законом. Всі подальші розпорядження УЦР приймалися меншістю голосів її членів, що породило розбрат між її численними фракціями і групами. Це означало, що УЦР певний час вийшла за межі правового простору держави.

Після більшовицького перевороту 25 жовтня в Петрограді на закритому засіданні Малої Ради було вирішено відмовитись від політичної підтримки легітимного центрального уряду і вибрано Революційний Комітет для охорони революції на Україні, якому мали «підчинятися» місцеві органи влади²¹⁹. Тим самим Мала і Центральна Рада в черговий раз опинились за межами існуючого правового поля. III Всеукраїнський військовий з'їзд вирішив доєднатись до «революційної доцільності», що означало підтримку більшовицького збройного заклоту і негайне проголошення державного існування України. 9 листопада Генеральний секретаріат визнав більшовицький уряд у якості представника «великоруської демократії», що не тільки прискорило знищення демократичного політико-правового простору України, який лише починав формуватися, але і означало відмову від існуючої системи міжнародних договірно-правових взаємин, що окреслювали місце країни в світі. УЦР почала змінювати напрям в сторону утворення політичного режиму радянської революційної демократії, що могло привести лише до розриву союзницьких взаємин із країнами Заходу. Протягом листопада очільники національно-соціалістичного руху України вирішили розірвати відносини з єдиним легітимним джерелом влади в країні того часу, що зробило неможливим порозуміння з ним або його спадкоємцями у майбутньому, та відмовились від міжнародно-правових взаємин, що існували, що створило як мінімум три фронти для України: зовнішньополітичний – з країнами Антанти; внутрішньополітичний – з українськими більшовиками і їх спільниками, з одного боку, та антисоціалістичними силами, з іншого; озброєний – з більшовицькою Росією.

²¹⁹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. Т. 1. С. 359–360.

Очільники УЦР вибрали напрям на створення «революційними» засобами і методами самостійної Української держави – суб'єкта міжнародного права в формі національної соціалістичної республіки, вся повнота прав в якій мала належати лише представникам так званих «трудолюбивих класів населення». Зовнішня політика новонародженої держави фактично ігнорувала процеси, які відбувалися в сусідніх країнах²²⁰.

Вважаємо, що усередині українського політикуму був відсутній консенсус щодо самого поняття «державна незалежність України». Під час руйнування фронту, посилення пропаганди більшовиків, втрати контролю над територіями, відсутності власних регулярних збройних сил керівники УЦР фактично розіграли карту «самостійності» як єдиного способу, що, на їхню думку, дозволив би одночасно вирішити фундаментальні військові, етнополітичні, соціально-економічні та правові проблеми, які склалися до цього.

УЦР переймалася проблемою національних меншин, активно обговорюючи перспективи польсько-українських взаємин. Однак, у період 1917–1918 рр. польсько-українські взаємини ще не мали статусу міждержавних тому, що Україна входила до складу Росії²²¹, а номінальна Польща також не була повноправною державою, оскільки була залежна від Австрії та Німеччини. Проблема польсько-українських взаємин з українського боку мала внутрішній характер, бо поляки були третьою за чисельністю національною меншиною (після росіян і євреїв). Чимало польських політичних діячів, особливо лівих поглядів, підтримували прагнення українців до самовизначення, оскільки вони вважали, що в українській державі вони матимуть змогу впливати на суспільно-політичне

²²⁰ Яневський Д, ред Директорія УНР як міф. Центральна Рада і український державотворчий процес: Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р; 1997; Київ: Інститут історії України.

²²¹ Реєнт О. Україна між світовими війнами (1914 - 1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії. Київ: Школа; 2004.

життя, на відміну від Росії, що була багатонаціональною, однак не федеративною державою.

Одним з нагальних питань, що потребували від УНР скорішого вирішення, стало визначення статусу в Україні польських військових формувань, які були частиною колишньої російської імператорської армії, тому що не підпорядковувалися Верховному головнокомандувачу Російської армії²²². Для України це питання могло бути вирішальним у випадку будь-якого збройного конфлікту, а також привести до польсько-українського співробітництва у військовій сфері. На щастя, цей процес не призвів до значних польсько-українських конфліктів. Більше того, коли у кінці 1917 р. більшовики почали збройну кампанію проти УНР частина польських військових відділів допомогли військам Центральної Ради обороняти Київ.

Повалення самодержавства в імперії Романових започаткувало новий етап у суспільно-політичному житті сотень тисяч поляків, які віддавна або тимчасово (здебільшого у якості біженців із Царства Польського і Галичини) проживали на території українських губерній. Протягом весни – літа 1917 р. практично всі польські політичні табори сформували легальні партійні структури. Прихильники соціалістичних ідей сформували мережу Польської соціалістичної партії (ППС; із секціями «лівіці» і «революційної фракції») і груп СДКП і Л. Ліберальне середовище інтелігенції легалізувало (фактично узаконило) Польський політичний союз на Русі, який невдовзі трансформовано у Польський виконавчий комітет на Русі (його також називали Виконавчим комітетом Зібрання польських громадських організацій на Русі). Після того, як III з'їзд польських громадських організацій на Русі, що відбувся 18–24 червня 1917 р. у Києві, не зміг консолідувати різні політичні сили, формуються два центри протистояння. Одні вимагали відновлення за сприянням Антанти об'єднаної Польщі, а також широких автономічних прав для поляків «кресів». Інші готові були прийняти обмежену, але негайну

²²² Дорнік В. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки. Пиріг Р, ред. Київ: Ніка-Центр; 2015.

державність у межах захопленого австро-німецьким військом Польського королівства й декларовану Українською Центральною Радою у січні 1918 р. національно-персональну автономію для польського населення. Зрештою, у Києві було створено Міністерство (Секретарство) польських справ УНР, у якому під керівництвом лібералів удалося об'єднати працю консерваторів і соціалістів (близько 80 осіб). У серпні 1917 р. польським політикам було заброньовано 20 місць в Українській Центральній Раді. Освітні запити поляків лише в Києві задовольняли 2 польські чоловічі гімназії, 2 реальних чоловічих училищ, 4 жіночі гімназії, одне жіноче реальне училище, чотирикласна змішана школа, 10 початкових шкіл, 20 дитячих будинків й інтернатів²²³. У цей час були активними не лише польські політичні, але й суспільно-культурні господарські та фахові структури: Київський гурток польських літераторів і журналістів, Польське товариство шанувальників мистецтва, Польське науково-правниче товариство, Польське промислово-технічне товариство, Товариство взаємної допомоги в пошуках праці для землеробів, лісників і робітників промисловості «Майбутнє», Товариство взаємодопомоги польських робітників, Спілка поляків, зайнятих у Всеросійській спілці земств, Польська споживча спілка «Хліб», Польське акціонерне товариство зовнішньої торгівлі, Краєзнавче товариство на Русі, Товариство підтримки польської культури і науки на Русі, Польське наукове товариство, Товариство приятелів польського воїна, Польська ліга військової допомоги та десятки інших²²⁴.

Оцінюючи військову поразку Центральних держав і краху Брестської системи міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі, засновник британської геополітики Х. Макіндер звернув увагу на роль «окраїнних держав» і, передусім, України для забезпечення балансу сил на континенті.

²²³ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. / упор. В. Верстюк(керівник) та ін. Київ: Наук. думка, 1996. Т. 1. С. 212; Київ, 1997. Т. 2. С. 60–61; Polacy na Ukrainie. Zb. dokumentów. Przemysl, 1998. Т. 1. Cz. 1. S. 24–30; Потапенко М. Польський політик у Українській Державі (квітень – грудень 1918 р.). *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. Київ, 2013. Вип. 9. С. 101–105.

²²⁴ Коженювський М. За Золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905–1920 роках. Київ: Дух і Літера, 2015. С. 182–230, 411–465.

1919 р., за дорученням керівника лондонської дипломатії Д. Керзона, він в якості Британського верховного комісара відвідав Одесу й Новоросійськ, де намагався переконати провідників білогвардійського руху (в т.ч. А. Денікіна) у потребі визнання новопосталих національних держав та схилити перших до підтримки поляків проти експансії більшовиків²²⁵.

Тим часом дезінтеграційні процеси на території колишньої Російської імперії протягом весни–осені 1917 р. стали підставою для відбудови нової східної політики Німеччини, насамперед в українському питанні. Лідери Німецької імперії, які на початку Першої світової війни звернулися до ідеї обмеженого сприяння державотворчим прагненням українців, ще на зламі 1915–1916 рр. остаточно усвідомили: Україна може стати для Райху не просто допоміжним, але й життєво важливим інструментом здобуття перемоги у війні. Найважливішою передумовою для використання цього чинника було визнання права українців на створення національної держави. У переліку умов миру від 19 серпня 1917 р. визначалось: крім визнання новоствореної держави Польщі, Німеччина буде захищати права на незалежність України, Фінляндії, а також балтійських провінцій²²⁶.

25 жовтня 1917 р. під час наради начальника політичного відділу Головного військового командування генерала Бертенверфера з канцлером Міхаелісом було фіналізовано новий план Німеччини на Сході. З огляду на винятковий економічний потенціал України армія Німеччини повинна саме захищати в ній німецькі промислові інтереси, крім того розділення Наддніпрянської України і Росії значно б послабило її, що дало б Німеччині суходільний доступ на Близький Схід через Балкани²²⁷. Відтак військове командування ініціювало нову німецьку політику щодо України. Щойно призначений канцлер погодився з нею без жодних застережень, а тому шлях до підписання миру між УНР та Центральними державами був відкритий. Але

²²⁵ Mackinder H. *Democratic Ideals and Reality. A Study in the Politics of Reconstruction*. New-York 1944.

²²⁶ Макаренко О. *Україна і зарубіжний світ*. Київ: Політвидав України; 1970. 511 р.

²²⁷ Тарле Е. *Європа в епоху імперіалізму, 1871-1919 гг.* 2 ed. Москва: Гос. изд-во; 1928. 511 р.

лідери УНР плекали ілюзорну ідею мирних переговорів за участю соціалістичного федеративного уряду. Слід визнати, що федералістські позиції керівництва Центральної Ради та абсолютної більшості її депутатів були об'єктивно зумовлені ступенем політичної зрілості українського національно-визвольного руху на момент перемоги Лютневої революції 1917 р. Наймасовіша національна політична сила – УПСР, яка значно впливала на діяльність Центральної Ради й до котрої, зрештою, вступив і сам М. Грушевський, у липні 1917 р. вирішила, що «необхідним під теперішню хвилю вимагати перебудови російської держави на федерацію рівноправних національно-територіальних республік з забезпеченням в їх межах прав національних меншостей»²²⁸.

Конференція найстарішої серед національних політичних організацій – УСДП (4–6 квітня 1917 р.), чії лідери домінували в Генеральному Секретаріаті до середини січня 1918 р., також виходила з того, що «федералізація автономних національних або краєвих одиниць – це найкраща гарантія демократичних і національно-політичних прав кожної нації або країни»²²⁹. Зрозуміло, що делегати конференції висловлювалися на користь підтримки гасла федералізації державного устрою республіканської Росії.

Лише польські ліві сили – ПСП та її союзники – Польська селянська партія і Партія національної незалежності продовжували твердо відстоювати гасло відділення від Росії та усамостійнення своєї країни, бо розуміли, що іншого шансу скористатися сприятливою міжнародною військово-політичною обстановкою, що складалася у Східній Європі на початку 1918 р., для його реалізації може більше не бути. Керівники зазначених політичних угруповань, що мали досвід революційної боротьби з царським самодержавством, не чекали примарного завершення Першої світової війни, а виходили з доконаного факту – поразки в ній та розпаду Російської держави.

²²⁸ Шевченко В, ред. Українські політичні партії кінця XIX - початку XX ст.: програмові і довідкові матеріали. Київ: Консалтинг, Фенікс; 1993.

²²⁹ Степанюк В, Довбищенко Я. З історії українського соціально-демократичного руху (1900-1918 рр.). Харків: Вид-во Харк. Ком-ту УСДРП; 1918.

З вітчизняних політичних об'єднань на той час подібне перспективне геополітичне бачення було властиве, на жаль, лише СВУ у Відні, який з огляду на свій емігрантський статус не мав суттєвого впливу на керівництво Центральної Ради²³⁰. Хід подій в Україні восени 1918 – початку 1919 р. засвідчив, що супротивні сили не могли знайти спільну мову і шлях до громадянського миру²³¹. Інакше склалася обставина в Східній Галичині, Північній Буковині та Закарпатті.

Після завершення світової війни перед двома сусідніми націями виникла велика кількість різноманітних питань. Особливо гостро обговорювалося питання самовизначення Східної Галичини та формування кордонів. Ці та інші питання в той час вирішувались на мирних переговорах у Брест-Литовську²³². Делегація УНР під керівництвом В. Голубовича прибула на переговори 25 грудня 1917 р. та відстоювала позицію УНР щодо контролю над територією, що була визначена у III Універсалі, а також включенням до неї українських етнічних земель, які до цього часу були у складі Австро-Угорщини. Вони пропонували провести кордони між УНР та Польщею по лінії Білгорай – Щебрешин – Красностав – Пугачов – Радин – Межиріччя – Пружани. 2–4 лютого 1918 р. в Кракові пройшов з'їзд польських самостійницьких організацій за участю різних політичних партій із Королівства Польського та Галичини, де ухвалили утворення польської держави з усіх польських земель. Однак на мирні переговори не допустили польську та західноукраїнську делегації²³³.

Під тиском Німеччини Австро-Угорщина зобов'язалася віддати українцям не лише Холмщину і Підляшшя, але і обіцяла розділити цю територію на дві частини – українську та польську²³⁴. Дана умова була

²³⁰ Стрельський Г. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.). Тупчієнко Л., Ціватий В., ред. Київ, 2000. 347 р

²³¹ Реєнт О. Україна між світовими війнами (1914 - 1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії. Київ: Школа; 2004.

²³² Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Нью-Йорк 1970.

²³³ Дорнік В. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки. Пиріг Р, ред. Київ: Ніка-Центр; 2015.

²³⁴ ЦДАВО, Ф. 2592, оп. 1, спр. 81, арк. 41.

зафіксована у таємному протоколі, який додали до мирного договору під час його підписання 9 лютого 1918 р. Берестейський мирний договір був першим міжнародно-правовим актом, що визнав УНР суб'єктом міжнародних взаємин, а це, без сумніву, прискорило процеси, направлені на здобуття повноцінної незалежності й соборності українських земель²³⁵.

Після підписання мирного договору у Бересті розпочато формування нових кордонів між Австро-Угорщиною та Україною, що мали повторювати старі кордони з Росією. Австрійці не погодилися віддати УНР Східну Галичину, Буковину і Закарпаття. Згідно з таємним протоколом деякі області Галичини і Буковини мали стати українськими провінціями у складі Австро-Угорщини, тобто утворити коронний автономний регіон. Мирний договір у Бересті негативно сприйняли польські політики: поділ Галичини, передача Волині й Холмщини Україні розцінювалися «зрадою національних інтересів». Відтак певне взаєморозуміння у польсько-українських відносинах було втрачено²³⁶.

Очевидно, що на Холмщину, Підляшшя і Волинь також претендувало Польське королівство, створене 5 листопада 1916 р. за згодою Німеччини і Австро-Угорщини. І хоча вказана міні-державка підпорядковувалася німецьким і австрійським протекторам, її утворення повернуло Польщі певну суб'єктність міжнародних відносин. Відродження польської державності підтримували деякі російські політики (серед них і більшовики), а також президент США Вудро Вільсон, який у декларації від 3 січня 1918 р., зазначив, що до відродженої держави мають відійти «землі, заселені безсумнівно польським населенням», а також вона має дістати «вільний і безпечний доступ до моря». Вказані гасла підтримували не лише політики, але ширші верстви населення, передовсім селяни і робітники²³⁷.

²³⁵ Нариси з історії дипломатії України. С. 322–326.

²³⁶ Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. Київ, 2008. С. 121–122.

²³⁷ Польша. Нарис історії. С. 226; Манусевич Я. Очерки по истории Польши. Москва, 1952. С. 258–

Результати Берестейських переговорів схвалили українські політики Галичини, населення краю. Впродовж багатьох століть, перебуваючи під владою інших держав, українці прагнули до возз'єднання з Великою Україною.

У добу Української Держави Павла Скоропадського діяльність Міністерства польських справ продовжено. Поляка Антона Ржепецького, члена Конституційно-демократичної партії, обрано міністром фінансів, а в листопаді 1918 р. навіть в. о. Голови Ради Міністрів; на цій посаді він підписав закон про створення Української академії наук. Поляка Я. Токаржевського-Карашевича призначено радником посольства Української держави у Відні. Для кращого діалогу з Польщею готували відкриття Генерального консульства у Варшаві й віце-консульства в Лодзі. У вересні 1918 р. в Українській Державі працювало 998 польських початкових шкіл (62,8 тис. учнів), 7 середніх шкіл (7,4 тис. учнів). У Києві продовжував діяти польський Вищий університетський колегіум на чолі з професором історії Людвігом Яновським. Щоправда, чимале обурення серед поляків викликало роззброєння у квітні – червні 1918 р. двох польських корпусів, а в листопаді – загонів добровольців з активістів Польської військової організації, які мали йти на допомогу «оборонцям» Львова. Після скасування 7 липня закону Української Центральної Ради про національно-персональну автономію Рада міністрів паралізувала діяльність органів польського національного самоврядування і згаданого Міністерства польських справ (а також великоруських і єврейських справ). У цей час польські політики послабили не лише проукраїнські, але й пронимецькі настрої, поступово переорієнтувавшись на політику Антанти. Восени 1918 р. розпочато масовий виїзд поляків, зокрема лідерів польських партій до відновленої Польської держави. Відтак центр польського політичного життя на певний час передислоковується до Одеси, де розмістилася укомплектована у Франції IV польська дивізія генерала Л. Желіговського, що була складовою десанту Антанти. Туди ж переїхали

київські лідери Польської військової організації²³⁸. Отже, події другого року революції поставили під сумнів домінуючий від весни 1918 р. оптимізм щодо майбутнього українсько-польських військово-політичних відносин.

Натомість польські політики краю вважали, що могутність Польщі має зміцнити Східна Галичина, де знаходився Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн, потужний деревообробний комплекс, тисячі броварень і гуралень, розвинута залізнична мережа.

Плани Антанти і польських політиків прискорили напруження українсько-польських відносин в Галичині і в 1918 р. вони досягли критичної межі²³⁹. Підписання мирного договору в Бересті стало провісником українсько-польського збройного конфлікту, який на певний час змогли стримати Німеччина і Австро-Угорщина. В цей момент польсько-українські відносини почали перетворюватись з внутрішньої справи України на міждержавні, які можна охарактеризувати переходом від тимчасової позиції нейтралітету двох націй до гострої боротьби за етнічні/поліетнічні території. З плином часу і близькістю завершення світової війни ці взаємини ставали ще гострішими, особливо якщо мова заходила про статус Східної Галичини. Результатом такого загострення стало те, що наприкінці 1918 р. взаємини двох народів перейшли від політичної боротьби до збройної, що стало новим етапом співжиття (протиборства) двох сусідніх народів.

Після революцій в Німеччині, Австро-Угорщині та Росії на польській території утворилося декілька самопроголошених комітетів і урядів, які прагнули отримати верховну владу. 28 жовтня 1918 р. Кракові була створена Польська ліквідаційна комісія на чолі з В. Вітосом, що сформувала адміністрацію, військові та поліційні частини і прагнула возз'єднання

²³⁸ Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2-х т. Київ: Темпора, 2015, Т. 2. С. 69–70, 156, 345, 355; Потапенко М. Польський політикум в Українській Державі (квітень – грудень 1918 р. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. Київ, 2013. Вип. 9. С. 101–112; Зарецька Т. Юзеф Пілсудський і Україна. Київ, 2007. С. 58–66; Юзевський Г. Замість щоденника. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. С. 95.

²³⁹ ЦДАВО, Ф. 2592, оп. 1, спр. 81, арк. 41. Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. Київ, 2008. С. 123–142.

Галичини з іншими польськими землями²⁴⁰. Прихильники лівих ідей 15 листопада 1918 р. створили у Любліні Раду робітничих і солдатських депутатів, а при ній народну міліцію. Певні владні атрибуції мав і Тимчасовий уряд Польської республіки на чолі з І. Дашинським, який діяв у Любліні, щоправда лише 7–11 листопада 1918 р. У тіж дні прагнув захопити владу у Познанському воєводстві («пруській займанщині») Міжпартійний комітет (Центральний громадський комітет), який 11 листопада трансформувався у Головну народну раду. У прикордонному Цешині створена 19 жовтня Народна рада Цешинського князівства на чолі зі священником Ю. Льондзінім проголосила приєднання Цешинської Сілезії до Польщі, що викликало протести чеських політиків (на їхньому боці були й українські політики Східної Галичини, провідники ЗУНР). Водночас у Швейцарії, Великобританії, Франції і особливо у США діяли різні польські громадсько-політичні й харитативні організації, які допомагали жертвам війни і пропагували ідею відродження польської державності. І лише 11 листопада 1919 р., у день заключення перемир'я у світовій війні, Ю. Пілсудський за сприяння Польської військової організації та окремих лівих партій проголосив відновлення незалежності Польщі, відтак надіслав відповідні звернення до іноземних держав²⁴¹.

Країни Антанти теж підтримували незалежність Польщі, так як вважали її антирадянським щитом в Східній Європі, що давало полякам можливість розробляти експансіоністські плани. Хитке становище РСФСР і УСРР дало змогу польському війську почати наступ, і на початку 1919 р. зайняти частину Східної Галичини, потім Білорусь та Литву. Червона армія відступала без великих боїв, тому що її основний контингент був зав'язаний на півдні і сході в боротьбі з білим рухом. У квітні 1919 р. поляки зайняли Вільно, в червні—

²⁴⁰ Dmowski R. *Polityka polska i odbudowanie państwa. Z dodaniem memoriału “Zagadnienia środkowo- i wschodnio-europejskie” i innych dokumentów polityki polskiej z lat 1914–1919.* Hannover 1947.

²⁴¹ Алексієвець Л. *Польща: утвердження незалежної держави.* С. 103–113; Зашкільняк Л., Крикун М. *Історія Польщі.* Львів, 2002. С. 470–478.

липні – всю Східну Галичину²⁴², в серпні – Мінськ, до осені вийшли до Західної Двіни і Березини. Після цієї кампанії настало тимчасове затишшя. Незадовго до цих подій 28 червня 1918 р. Р. Дмовський й І. Падеревський від імені Польщі підписали Версальський мирний договір²⁴³.

Після Першої світової війни в європейській політиці з'явилося декілька геополітичних концепцій щодо створення «буферної зони» («санітарного кордону») між Заходом і Сходом. Щоправда, вони розрізнялися лише інструментами створення та глибиною співпраці держав-учасників цієї зони. Ідея створення «санітарного кордону» з Росією належала, ймовірно, Великій Британії. Пізніше її підтримали Італія та Франція в особі прем'єр-міністрів відповідно В. Орландо і Ж. Клемансо. У різних джерелах до «санітарного кордону» зараховували різні держави, зокрема Фінляндію, Естонію, Латвію, Литву, Польщу, Чехословаччину, Угорщину, Румунію, Болгарію, Югославію. Зрозуміло, що західні держави розглядали Польщу частиною такого «санітарного кордону». Бельведер прагнув залучити до «санітарного кордону» також Україну та Білорусь. Утім, провідні західні держави відносили ці терени до підросійських територій.

Аналіз праць польських політиків й істориків засвідчує, що після Першої світової війни склалися дві концепції впровадження польської геополітики²⁴⁴:

1. Федералістська, котру обгрунтував і підтримував лівоцентрист Ю. Пілсудський, зверталася до спадщини династії Ягеллонів. Концепція розглядала Польщу як федеративну державу т. зв. Міжмор'я, що охоплювала території, на які поширювався суверенітет Першої Речі Посполитої, і передбачала активне розширення держави на схід. Згідно із цією концепцією,

²⁴² Удовиченко О. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил. 1917-1921. Київ, 1995.

²⁴³ Манусевич Я. Очерки по истории Польши. Москва, 1952. С. 289.

²⁴⁴ Лось Я. Українська справа у спогадах, листуванні й публіцистиці. Київ: Ніка-Центр, 2018. С. 39–45; Гончаров В. История Восточной Пруссии и калининградской области в отечественной и зарубежной историографии XX – начала XXI века. Москва: Моск. гос. обл. ун-т; 2009; Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa. Warszawa, 1926. S. 512–520; Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921 – 1939. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. S. 4–46; Липовецький С. Меч «щербець» та Українські ворота: україно-польські взаємини від поділів Речі Посполитої й до сьогодні. Київ: Темпора, 2018. С. 185–186.

основним фактором історичного розвитку Польщі був конфлікт між європейсько-латинсько-католицькою Польщею та азійсько-православною Росією. Для захисту від Росії Польща мала стати дуже сильною державою. Ключова роль у підтриманні безпеки Польщі призначалася Україні, передусім Наддніпрянщині (Східна Галичина мала ввійти до складу Польщі). Незалежність України/УНР мала вирішити основне геополітичне завдання Польщі – послаблення імперських амбіцій Росії.

2. Інкорпораційна концепція (інколи її трактують націоналістичною або шовіністичною), яку висунув Р. Дмовський, зверталася до спадщини династії Пястів. Вказана концепція передбачала суверенітет над територіями етнокультурної переваги поляків, де представників національних меншин необхідно було поступово асимілювати. Концепція ендеків пропонувала приєднання до Польщі давніх німецьких територій (Західної та Східної Пруссії) та ґрунтувалася на неподоланності за давнього слов'янсько-німецького конфлікту. Звідси випливала необхідність польсько-російського союзу для протистояння німецькій експансії. При цьому автори концепції припускали недостатність сил Варшави польської держави для самостійного управління східними землями, які входили до складу Першої Речі Посполитої. Водночас Р. Дмовський не тільки визнавав національну відмінність українців, але й необхідність енергійного наступу, боротьби проти них, як нездібних до самовизначення і державного життя. Все це, на його думку, неминуче могло привести до українсько-польського конфлікту.

Однак на заваді втіленню польських етнодержавних концепцій стали плани українського політичного і військового істєблїшменту Східної Галичини. Немала його частина, що включала досвідчених послів Галицького крайового сейму і депутатів Віденського парламенту, до кінця війни все ще вірила в мудрість цісаря і реформування Австро-Угорщини на федеративних засадах, надання краю територіальної автономії. Лише менша частина політиків, на яких мали вплив військові, зокрема командири Легіону УСС, що пройшли фронтовий вишкіл і рейдування Наддніпряниною (УНР і

Українською державою), прагнули якнайшвидше, можливо, із застосуванням мілітарного тиску, не допустити до управління поляків і перейняти від австрійської адміністрації державну владу. Зрештою, так і сталося.

Українська Національна Рада, що була сформована на чолі з адвокатом Євгеном Петрушевичем у Львові 18 жовтня 1918 р. із представників різних українських партій і соціальних верств, 1 листопада легітимно перейняла владу від австрійського намісника Галичини. Це не суперечило запізнілому цісарському маніфесту від 16 жовтня про реорганізацію монархії у федерацію, у якій «кожен народ має створити на своїй території власну державу». Першолистопадове повстання (Чин), яке очолив сотник Легіону УСС Дмитро Вітовський, про що згадує багато учасників і очевидців події, відбулося мирно і безкровно у Львові й більшості східногалицьких повітів (окрім Перемишля, Ярослава, Сянока, Дрогобича і Борислава). Вказаний тимчасовий парламент 9 листопада сформував коаліційний уряд (Державний Секретаріат) на чолі з адвокатом Костем Левицьким, 13 листопада затвердив Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, уконституював нову назву держави – Західно-Українська Народна Республіка (попередня – Українська держава, Західноукраїнська держава – називалася за зразком Української держави гетьмана П. Скоропадського). Нове законодавство передбачало діяльність місцевої польської і єврейської міліції, редакції польських газет, приватних польських шкіл, надання депутатської квоти (33 місця) до Союму ЗУНР, подальшу працю польських урядників після прийняття присяги на вірність ЗУНР. Уряд нараховував зарплату священникам усіх конфесій. Щоправда, чимале невдоволення в поляків викликали експропріації великої земельної власності, інтернування частини польської опозиції, а також активність дипломатів ЗУНР на міжнародній арені. Втім, українському державотворенню насамперед завадила польсько-українська війна (листопад 1918 – липень 1919 рр.), яку

розв'язали польські політики регіону і центру Польщі ще до відновлення власної державності²⁴⁵.

Важливо зауважити й те, що після запеклих політичних дискусій наприкінці жовтня – на початку листопада 1918 р. Українська Національна Рада взяла курс на державно-соборне єднання з Великою Україною (спершу з Українською державою, а наприкінці листопада – з УНР). До цього також спонукала зовнішня політика Польщі, Румунії, навіть зовні демократичної Чехословаччини, які намагалися інкорпорувати частину західноукраїнських земель до своїх держав. Відтак після «передвступного договору» 1 грудня 1918 р. у Фастові і його затвердження 3 січня 1919 р. Українською Національною Радою 22 січня 1922 р. на Софіївському майдані Києва представники обох республік проголосили про Злуку УНР і ЗУНР в єдину соборну незалежну Українську державу. Того ж дня її затвердив Універсал Директорії УНР, а 23 січня – Трудовий конгрес України. Однак соборна УНР не набула рис ні унітарної, ні федеративної держави, а радше була конфедеративним об'єднанням. Акт Злуки дозволив зміцнити за рахунок старшин-наддніпрянців командний склад Галицької армії, яка мужньо боролася проти польської агресії. Наддніпрянщина також надіслала галицьким українцям великі партії продуктів, військового обмундирування та зброї. Однак дипломати соборної УНР так і не дістали офіційного статусу на Паризькій мирній конференції, яка лише одного разу, 21 травня 1919 р. запросила українських представників на офіційне засідання, де обговорено перебіг польсько-української війни²⁴⁶. На жаль, державно-соборний процес у другій половині року частково був призупинений таємними переговорами дипломатів Директорії УНР із польською владою (ворогами ЗУНР), а

²⁴⁵ Левицький К. Великий зрив. С. 4–140; Паліїв Д. Листопадова революція. С. 4–42; Ярема Я. Над Сяном. С. 6–92; Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів, 1995. 368 с.; Макаруч С. Українська республіка галичан. Львів: Світ, 1997. 192 с.; Литвин М. Проект «Україна». Галичина в Українській революції 1917–1921 рр. С. 93–157.

²⁴⁶ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918–1920. Документи і матеріали. Київ, 2006. Т. 2. С. 441; Бойко О. Геополітичні зрушення на теренах України в часи Директорії УНР (1918–1920 рр.). *Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття*. Київ, 2007. С. 398–417.

командування Галицької армії – з представниками білої і червоної Росії (ворогами УНР)²⁴⁷.

Висновок

Польща була послідовною в реалізації сформованих польським політикумом доктрин і концепцій щодо українського питання та після Першої світової війни декларувала, але не реалізувала, федералістську концепцію становлення відродженої держави. Польські провідники не побачили в Листопадовому чині українців і легітимному перейнятті влади від австрійців, проголошенні ЗУНР ознак національно-визвольної боротьби, тобто подібного до польського відродження бажання відродити власну державу, ще й по обидва береги Збруча. Вони вбачали у діях галицьких українців антипольський виступ («замах»), що нібито становив загрозу для територіальної цілісності новоствореної держави і, крім того, відбувався, на їх думку, на споконвічних польських землях. Більшість польського політикуму того періоду прагнула не допустити відродження української державності у Східній Галичині, а тим більше соборизації українських земель.

Відродження наприкінці Великої війни Польщі, землі якої тривалий час знаходилися у складі Росії, Німеччини, Австро-Угорщини, відбувалося теж у складних геополітичних умовах, однак значно сприятливіших, ніж для України. Незалежницький рух поляків (як на етнічних теренах, так і за кордоном – у країнах Західної Європи і Північної Америки) несподівано підтримали обидві супротивні у війні сили – Центральні держави і Росія, які загалом не перешкоджали формуванню окремих етнополітичних осередків польської державності на своїх територіях і схвалювали поступову дозовану суверенізацію Польщі. Натомість країни Антанти і США вважали незалежну Польщу, із відродженням за їхньою підтримкою національним військом, важливим геополітичним чинником стабілізації сходу Європи, де почалися

²⁴⁷ Litwin H. Central European Superpower. BUM Magazine. 2016. October 2016: 26–9; Nowak-Kiełbikowa M. Początki krajowej służby dyplomatycznej. In: Ajnenkiel A, editor. Rok 1918 Odrodzona Polska w nowej Europie. Warszawa: NERITON, Instytut Historii PAN; 1999. p. 33, 6.

домінації більшовицької Росії. Офіційний Захід не визнав суверенітету ЗУНР, а тому вів спорадичні переговори з її дипломатами неофіційно.

2.2. Польська етнополітична складова державотворення УНР/ЗУНР

З початком Української національно-демократичної революції розвиток міжнародної політики, налагодження міждержавних відносин стало одним з найважливіших завдань нової влади. Упродовж перших етапів державотворення України – епохи Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР, Західно-Української Народної Республіки в 1917–1923 рр. накопичено досвід формування органів влади і управління за участю національних меншин, коаліційних урядів, дипломатичних посольств, представництв і місій, загалом творення громадянського суспільства, толерантного етнополітичного простору держави, уроки якої можуть бути цінними й для сучасного етапу українського етнодержавотворення.

Керівництво Центральної Ради було змушене займатися зовнішньополітичними проблемами практично від початку свого існування, при цьому не маючи спеціального відомства. Процес формування зовнішньої політики і національної дипломатії можна розділити на три етапи. Для кожного з них характерна різна пріоритетність відносин з провідними міжнародними силами того часу²⁴⁸:

- Росією, яка все більше занурювалася в революцію і громадянське протистояння, прагнучи утримати в своїй орбіті українські і польські терени;
- країнами Антанти, які докладали великих зусиль, щоб здобути перемогу в Першій світовій війні, відродити на осколках імперій суверенну Польщу, яка мала протистояти новій російській експансії у Європу;

²⁴⁸ Дацків І. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. Тернопіль: Астон; 2009.

– Німеччиною і її союзними країнами, які намагалися завершити бойові дії на Східному фронті і у такий спосіб послабити своїх супротивників, використовуючи при цьому ресурси України.

Головною передумовою для формування нових міждержавних відносин і дипломатичної служби Української Центральної Ради стала поява в складі уряду автономної УНР Генерального секретаріату міжнаціональних справ, який спочатку очолював С. Єфремов, а з 25 липня 1917 р. – О. Шульгін. Його важливим завданням було вирішення і міжетнічних проблем. На базі вказаного секретаріату почалося формування першої національної зовнішньополітичної структури, зокрема 26 грудня 1917 р. оголошено про створення Генерального секретаріату міжнародних справ на чолі з А. Шульгіним²⁴⁹.

Восени 1917 р. Київ став центром контактів і пошвавлення переговорів з представниками Антанти, насамперед Францією і Англією. Безумовно, в ці дні істотно зріс інтерес Антанти до України, який був обумовлений, в основному, їх страхом перед припиненням бойових дій на Східному фронті і передислокацією дивізій Німеччини та Австро-Угорщини на захід. Усвідомлюючи важливість відносин з поліетнічною Україною, військові експерти Антанти намагалися переконати Париж про доцільність і перспективність фінансової і матеріальної підтримки УНР (в обмін на продовження Україною війни). В кінці листопада і початку грудня 1917 р. французькі місії в Яссах, Петрограді й Парижі намагались вирішити, якими будуть їх подальші кроки щодо антибільшовицької України. Уряд Франції був надзвичайно обережним у питаннях незалежності України та стримано відносився до її політики усамостійнення. Загалом орієнтація зовнішньополітичного курсу УНР на Антанту була хиткою, але стабільною. Наприкінці 1917 р. українська державність опинилася в безвихідній ситуації через відсутність регулярних збройних сил для захисту від більшовицького

²⁴⁹ Гуменюк Б., Ціватий В., ред. Світова та українська дипломатія: історичний досвід, сучасний стан, перспективи. Київ, 2009; Нариси з історії дипломатії України. С. 318–319; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. Т. 2. С. 71.

наступу, тому 24 грудня уряд УНР зажадав від Раднаркому Росії термінового виведення військ з України, а воюючим сторонам Центральних держав і Антанти скерував ноту про намір взяти участь в Берестейській мирній конференції (Росія пропонувала її проведення у Стокгольмі)²⁵⁰.

Приймаючи рішення про участь в переговорах, керівництво УНР врахувало національні інтереси і розраховувало укласти «демократичний мир» з Центральними державами і зупинити наступ більшовиків тому, що російська делегація також брала участь в конференції. Поряд з цим, Київ вважав за необхідне зміцнити відносини з країнами Антанти. Прихильниками орієнтації на Антанту було чимало впливових діячів, насамперед А. Шульгін, С. Петлюра, а також М. Грушевський, який ніколи не виявляв пронимецьких настроїв або думок, про що неодноразово заявляв. Загалом еволюція політики Центральної Ради від прагнення отримати автономію України у складі Росії до створення УНР, а згодом і проголошення її повного суверенітету, привела до відновлення самостійної міжнародної діяльності України, втраченої за період бездержавності. В період Української Центральної Ради намітилися певні магістральні напрямки подальшого розвитку дипломатичної служби української національно-демократичної державності 1917–1923 рр. Досвід першого ешелону використано при розвитку департаменту міжнародних взаємин Гетьманату П. Скоропадського, згодом дипломатії Директорії УНР, ЗУНР²⁵¹.

Головним напрямком і першочерговим завданням, яке ставило перед собою міністерство А. Шульгіна, було виведення України зі світової війни. Державники розуміли, що Україні немає потреби продовжувати участь у війні проти Центральних держав, як того на переговорах в Києві вимагав Тимчасовий уряд. Навпаки, Україні слід використати всі вивільнені ресурси для національного державотворення, для чого необхідно було досягти

²⁵⁰ Нариси з історії дипломатії України. С. 318–322; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. Т. 2. С. 67.

²⁵¹ Дацків І. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересі 1917 – 1923 рр. Тернопіль: Астон; 2009.

негайного миру. Коли 2 грудня 1917 р. більшовицька делегація на чолі з А. Йоффе і Л. Каменєвим уклала з німецьким командуванням угоду про перемир'я і почала переговори в Брестській фортеці про підписання мирного договору з Центральними державами, Генеральний секретаріат прийняв текст звернення до всіх воюючих і нейтральних держав, в якому заявив: Україна вибирає напрям власної зовнішньої політики і міжнародних взаємин. Основним напрямком дипломатичної діяльності керівництво УНР вважало «почати діяльну працю в справі миру» і спонукає всі ворожі сторони приступити до мирних переговорів²⁵².

Німецькі дипломати прихильно зустріли в Бересті – німецькому штабі Східного фронту – українську місію, сподіваючись використати її антибільшовицькі настрої для тиску на делегацію Раднаркому. Коли 1 січня 1918 р., під час перерви конференції, Р. фон Кюльман виступив перед депутатами рейхстагу, він уже впевнено заявив, що буде проводити в Бересті переговори не тільки з Росією, але і з «автономними співтовариствами» і, перш за все, з найбільшою і важливою – українською державою²⁵³.

Скрутне військово-політичне та внутрішнє становище Німеччини і Росії вимагало від них негайних дій, тому їх уряди намагались скоріше приступити до переговорів і укладення миру. Німецьке командування вважало, що передислокація військ зі Східного фронту на Західний фронт може вирішити долю війни. Статус Раднаркому на період мирних переговорів у Бересті і його міжнародно-правове становище не визнавали не тільки країни Антанти і Центрального блоку, але і державні утворення на території колишньої Російської імперії. У зв'язку з цим, українська делегація вибрала головним напрямком своєї дипломатичної діяльності самостійний розвиток відносин з Центральними країнами.

²⁵² Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917-1922 роках. Київ: Оріані; 1998.

²⁵³ Заруда Т. Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави. Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського, 1873–1945. 1993:66-82; Нариси з історії дипломатії України. С. 323–324.

У ході переговорів керівництво УНР намагалося створити правову основу для того, щоб українська державність розглядалася на міжнародній арені як рівноцінне етнополітичне утворення. Російська делегація намагалася запобігти участі делегації УНР у конференції, і коли її представники приїхали, вимагала, щоб вони були підпорядковані Росії. Однак українська делегація спромоглася зберегти право України самостійно виступати як суб'єкт міжнародних відносин, щоправда, при певному сприянні керівників дипломатичних місій Німеччини і Австро-Угорщини, яким було вигідно послаблення позиції Росії за допомогою партнерства з незалежною Україною. Те, що ці країни були зацікавлені в Україні, стало зрозуміло після кулуарної зустрічі їх представників з делегацією УНР до відкриття пленарних засідань конференції, а саме 6 січня, на якій українцям повідомили про схвальне ставлення канцлера Г. Хертлінга до встановлення тісних контактів із Україною²⁵⁴.

Дещо стримано поводитися австро-угорська делегація, визнаючи для УНР тільки роль в припиненні воєнних дій на Сході. Врешті-решт, Ф. Розенберг неофіційно повідомив українську делегацію про готовність Німеччини задовольнити викладені в зверненні вимоги, зокрема про визнання повноважної делегації від України. Німецька делегація відверто підштовхувала керівництво Української Центральної Ради до рішучих дій – проголошення незалежності України. Успіх української дипломатичної делегації на переговорах у Бересті щодо визнання УНР незалежним суб'єктом міжнародної політики потребував рішучих дій. Тому 22 (9) січня 1918 р. Українська Центральна Рада прийняла IV Універсал, яким проголосила «самостійність» УНР, а також оголосила, що зі всіма «сусідніми державами, зокрема Росією і Польщею, хоче жити в згоді й приязні й установити бажаний мир»²⁵⁵. Пізніше М. Грушевський визнав, що в основі цього історичного акту

²⁵⁴ Дацків І. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917 – 1923 рр. Тернопіль: Астон; 2009.

²⁵⁵ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. Т. 2. С. 102–104.

стали зовнішньополітичні чинники, такі як визнання Центральними державами державно-правового статусу України, а її дипломатичної делегації в якості самостійного суб'єкта на Брестських мирних переговорах. Однак, на цьому шляху виникали нові перешкоди. Однією з них можна вважати появу 30 січня 1918 р., після перерви в засіданні конференції, делегації від більшовицького уряду проголошеної в Харкові республіки Рад України, яку Л. Троцький викликав в Брест як засіб і союзника в протистоянні з дипломатичною місією УНР. Треба відзначити, що під час роботи мирної конференції дві українські делегації спробували налагодити контакти в особах Ю. Медведєва та М. Любинського, що провели тривалі, але безрезультатні розмови. Українські дипломати виявили великі здібності й вміння використовувати протиріччя, які існували між більшовицькою Росією та Центральними державами, а також хитке внутрішнє становище Німеччини та Австро-Угорщини²⁵⁶. Вони встановили дружні відносини з членами австро-угорської делегації, які ділилися секретною інформацією з делегацією УНР.

Підписання миру у Бресті спричинило хвилю протестів на польських землях, унаслідок якої Польський допоміжний корпус австро-угорської армії покинув фронт²⁵⁷, відбулись мітинги, демонстрації з вимогою розгортання боротьби з «німецько-австрійсько-українським загарбанням» та неможливістю «сусідських відносин Польської держави з Україною»²⁵⁸. Лідери Королівства Польського виявилися стриманішими: 19 лютого 1918 р. прем'єр Я. Кухажевський у заяві до уряду УНР виразив побажання, що «будуть встановлені між Польщею та Україною добрі сусідські відносини», наголосив на необхідності двосторонніх переговорів щодо українсько-польського кордону та зауважив: Варшава не визнає жодного договору, який

²⁵⁶ Гуменюк Б, Ціватий В, ред. Світова та українська дипломатія: історичний досвід, сучасний стан, перспективи. Київ, 2009.

²⁵⁷ Державний архів Київської області. ф. 1787, оп. 8, спр. 19: Дані про перехід фронту поляками австро-угорських 13-го, 16-го та 56-го полків, арк. 12.

²⁵⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. B-25723-9328, s. 140, 147; sygn. B-25728-9333. S. 1–5.

був укладений без її участі²⁵⁹. Однак його заява не спонукала Київ до негайного встановлення двосторонніх дипломатичних взаємин, оскільки де-факто невизначеною залишалася доля Холмщини і Підляшшя.

В основному зусилля української дипломатії були скеровані на підтримку союзних відносин з Центральними державами, на домовленостях із якими базувалися спроби як українців, так і поляків вирішити спірні територіальні питання. Крім того, через дипломатичний тиск польського політикуму Польщі на Відень, уряд Австро-Угорщини теж не квапився ратифікувати Брестський договір. Зрештою, Австро-Угорщина стала єдиною державою Четвертного союзу, що не ратифікувала цей договір. Невдовзі під тиском поляків Відень відмовився виконувати й умови секретного додатку (про роз'єднання до 20 липня 1918 р. Східної і Західної Галичини), а сам документ спалено²⁶⁰.

Але, не дивлячись на різницю в поглядах, польські дипломати намагалися також встановити дипломатичні взаємини з Українською державою. У рапорті від 1 червня 1918 р. директору Державного департаменту доведено необхідність створення відділу в Києві «за дозволом Центральних держав, або без такого дозволу» за умови відмови Польщі від територіальних претензій до Волині й невизнання Брестського договору²⁶¹. Ще в жовтні 1918 р. до Києва прибули надзвичайний посол С. Ванькович та військовий аташе Ю. Клеєберг. Перший, під час розмови з міністром закордонних справ Української держави Д. Дорошенком, декларував бажання Польщі визначити кордони між двома державами без втручання Австро-Угорщини та Німеччини. 7 листопада 1918 р. польський посол зустрівся з П. Скоропадським, з яким домовлено будь-які питання вирішувати шляхом переговорів²⁶². 19 жовтня

²⁵⁹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. B-23344-7007, s. 6.

²⁶⁰ Уська У. Укладення та реалізація домовленостей між Австро-Угорщиною та УНР у Брест-Литовському 1918 р.: уроки дипломатичної боротьби. Вісник НУ «Львівська політехніка» «Держава та армія». 2014. № 784. С. 120–127; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.). Київ: Темпора, 2007. С. 308–309; Липовецький С. Меч «щербець» та Українські ворота. С. 181–185.

²⁶¹ Koko E. Dokumenty z dziejów polityki polskiej w kwestii ukraińskiej (maj-grudzień 1918). Teki archiwalne. 1996(1(23)):60.

²⁶² Jabłoński H. Polska autonomia na Ukrainie. 1917 – 1918. Warszawa 1948.

Українська держава прийняла рішення про створення посольства у Польщі. Однак законом від 6 листопада 1918 р. спершу передбачалося відкриття Генерального консульства Української держави у Варшаві та віце-консульства в Лодзі²⁶³. Однак О. Карпінський, що був призначений послом у Польщі, на місце не прибув через початок протигетьманського повстання. 5 листопада планувалося відкриття надзвичайної дипмісії у Львові, столиці ЗУНР²⁶⁴.

УНР періоду Директорії теж перебувала в складному геополітичному становищі: воювала з більшовицькою Росією та її маріонетковим утворенням на території України, восени 1919 р. – з денікінською Добровольчою армією, деякий час перебувала в жорсткому протистоянні з польським військом на Холмсько-Волинському фронті, відчувала недовіру з боку країн Антанти. Відтак керівництво УНР у заявах і деклараціях постійно підкреслювало: молода республіка прагне до встановлення миру і дружніх взаємин з усіма країнами, бажає нав'язати з ними дипломатичні й економічні зв'язки. Натомість країни Антанти і США, відносини яких з Гетьманатом склалися обнадійливо і були обірвані повстанням Директорії, вважали УНР та її армію непридатними для використання в боротьбі з Червоною армією. Вони знали, що серед політиків та керівників і УНР і ЗОУНР не було єдності й розуміння у виборі геостратегії зовнішньої політики²⁶⁵.

Після перемоги у світовій війні провідну роль у формуванні зовнішньої політики союзних держав зайняла Франція, думка якої була вирішальною у визначенні долі країн Європи, в тому числі і України, під час Паризької мирної конференції. Париж не бажав розвивати взаємини з Директорією УНР і не реагував на спроби української дипломатії налагодити контакт, оскільки

²⁶³ ЦДАВО, м. Київ, ф. 3766 «Міністерство закордонних справ Української Держави», оп. 1, спр. 34, арк. 98; оп. 1, спр. 57, арк. 6.

²⁶⁴ Українська держава (квітень – грудень 1918 року). Т. 2. С. 344–345.

²⁶⁵ Кучик О. Українське питання в зовнішній політиці держав Антанти (1917–1920). Львів, 2004. С. 119–229; Nowak A. Pierwsza zdrada Zachodu. 1920 – zapomniany appeasement. Warszawa, 2015. S. 27–83.

вважав, що самостійна Українська держава не вписується в антибільшовицькі плани країн-переможниць²⁶⁶.

Вибраний Директорією УНР вектор зовнішньої політики в напрямку Антанти перетворився на спроби побудувати відносин з Францією, однак не виправдав очікувань української влади. Серед основних причин такої ситуації слід зазначити політичний курс союзників, які не визнавали Україну незалежною державою і головним своїм завданням ставили посилення Польщі. Щоправда, у спадок від Гетьманщини Міністерству закордонних справ УНР дісталася широка мережа зарубіжних диппредставництв. Однак, не зважаючи на фінансові труднощі, апарат міжнародних відносин зберіг попередню структурну організацію та велику кількість дипломатів, крім того Департамент іноземних зносин докладав чимало зусиль для посилення дипломатичної присутності в світі. На жаль, лише в кінці існування Директорії було підготовлено проект, що дозволив би реорганізувати Департамент закордонних зносин, згідно з яким дипломатичний відділ ділився на 5 територіальних одиниць: Слов'янських народів, Центральних держав, Англосаксонських народів, Близькосхідних народів, Романських народів. Слід зазначити, що в процесі розвитку зарубіжних дипломатичних представництв України у період Директорії велика їх кількість мала характер тимчасових надзвичайних дипломатичних місій тому, що світова спільнота не визнавала Україну як самостійного суб'єкта міжнародних відносин, за винятком Центральних держав, у яких знаходились українські посольства.

З початку існування, відносини УНР з урядом В. Леніна в Росії і більшовицьким урядом Х. Раковського в Україні характеризувались ворожістю та збройними конфліктами. Проте 5 лютого 1919 р. більшовицький уряд звернувся до С. Петлюри з наміром підписати мирну угоду на наступних умовах²⁶⁷:

²⁶⁶ Матвієнко В, ред Україна і Польща в 1918 році: проблема формування новітніх міждержавних відносин. Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин; 2002; Київ-Краків.

²⁶⁷ Дацків І. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересі 1917 – 1923 рр. Тернопіль: Астон; 2009.

1. Директорія визнає радянську владу в Україні;
2. Активна участь України у бойових діях проти Антанти, армій Денікіна і Краснова, Польщі;
3. Спільна боротьба проти контрреволюції.

Але С. Петлюра відкинув цю пропозицію, так як це означало б відмову від незалежності та капітуляцію УНР, згортання її міністерських відносин.

Обидва дипломатичні вектори Директорії УНР – східний в сторону більшовицької Великої Росії (так іноді зазначалося у документах) та західний – в сторону Антанти себе не виправдали і її очільники дійшли до висновку, що марно сподіватись на порозуміння з потужними державами Сходу і Заходу, оскільки вони не поспішають визнавати право українського народу на державність і соборність земель. Вже в другій половині 1919 система орієнтирів зовнішньої політики знову змінюється. УНР була змушена йти на зближення з Польщею, яка стала в катастрофічній ситуації в грудні 1919 її єдиним союзником і прихистила уряд і армію для продовження боротьби з більшовицькою Росією. Відновлення УНР під керівництвом Директорії майже збіглося з утворенням Західно-Української Народної Республіки. Утворення незалежної західної держави було схвально сприйнято в Придніпров'ї, а збройний супротив галицьких українців проти Польщі викликав хвилю підтримки та закликів надати допомогу українцям «за Збручем».

В справі дипломатичної підтримки ЗУНР найбільший внесок зробили наддніпрянські дипломати під керівництвом Г. Сидоренка під час Паризької мирної конференції. Делегації УНР і ЗУНР прибула в Париж без офіційного запрошення, так як не були визнані учасниками конференції, однак через те, що підіймалось питання Східної Галичини, представникам УНР дали змогу брати участь в дискусіях за участю глав великих держав і виступити на захист незалежності ЗУНР і перш за все з вимогами припинення польсько-української війни.

Після втрати Директорію УНР Києва її члени спробували повторно визначити зовнішньополітичний вектор: політики лівого спрямування пропонували домовитись з більшовиками та розпочати бойові дії проти Антанти і Польщі, соціалісти-федералісти, навпаки, виступали за союз з Антантою та Польщею і збройний виступ проти більшовиків²⁶⁸. В результаті аналізу всіх варіантів 19 грудня 1918 р. УНР вирішила воювати на два фронти – проти Польщі на заході та проти більшовицької Росії на сході. На це рішення значно вплинула ситуація на заході України, де ЗУНР з 1 листопада 1918 р. протистояла Польщі в боротьбі за Львів²⁶⁹. На той момент УНР лише планувала виступ своєї армії у волинсько-холмському напрямку²⁷⁰ і організацію допомоги Галицькій армії²⁷¹.

Тим часом Польща, яка отримала незалежність у листопаді 1918 р., не була впевнена у потребі розвитку взаємин з Україною. Варшава не квапилась у прийнятті будь-якого рішення щодо УНР через те, що за даними політичного рапорту від 21 грудня 1918 р., «неминуча окупація України союзниками – більшими чи меншими силами»²⁷². Відповідно це дало Директорії час визначитись зі своїм зовнішньополітичним вектором. На той момент у Києві було представництво Польщі на чолі з радником Б. Кутиловським та військовим аташе Г. Остаповичем²⁷³.

Протягом листопада 1918 р. Польща поступово звільнилась від австро-німецької окупації, що дало їй змогу розпочати захоплення та владарювання

²⁶⁸ Hunczak T, editor. *Ukraine and Poland in Documents. 1918–1922.* New York, Paris, Sydney, Toronto 1983.

²⁶⁹ Литвин М. *Українсько-польська війна 1918-1919 рр.* Львів: б.в.; 1998.

²⁷⁰ Папакін А. Початок конфлікту між Польщею та Українською Народною Республікою на Волині (листопад – грудень 1918 р.): плани та сили сторін. In: Мороз І, Денисюк Ж, Пилявець І, ред. *Воєнна історія України Волинь та Полісся: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції, 25–26 квітня 2013 р* Київ: Національний військовоісторичний музей України; 2013.

²⁷¹ Тимченко Р. *Відносини Української Народної Республіки й Західно-Української Народної Республіки (листопад 1918 – квітень 1920 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАНУ; 2013.

²⁷² Hunczak T, editor. *Ukraine and Poland in Documents. 1918–1922.* New York, Paris, Sydney, Toronto 1983.

²⁷³ Juzwenko A. *Polska a "biała" Rosja (od listopada 1918 do kwietnia 1920 r.)*. Wrocław 1973.

на територіях, які вважали своїми. Починаючи з 2 листопада польські війська зайняли Холм, а 22 листопада – Володимир Волинський²⁷⁴.

На початку січня 1919 р. Директорія УНР вирішує з'ясувати ґрунт для можливих дипломатичних взаємин та відправляє до Варшави надзвичайну місію на чолі з В. Прокоповичем. В результаті, один з представників української делегації, Й. Волошиновський, провів неофіційну зустріч з Ю. Пілсудським, після чого В. Прокопович передав телеграмою до Києва інформацію про позитивне відношення офіційної Варшави до порозуміння з Києвом. Однак у Києві телеграму не отримали, тому дипломатична місія повернулася безрезультатно²⁷⁵.

22 січня Армія УНР займає Володимир-Волинський, що створило нову перешкоду на шляху порозуміння України та Польщі. Крім того, в цей день було підписано Акт Злуки, що проголошував про об'єднання УНР та ЗУНР, а тому офіційний Київ розпочав будувати плани щодо військового протистояння з Другою Річчю Посполитою. Однак планам УНР задала Червона армія, що прорвалася на територію Правобережної України, тому польські війська вже 24 січня повернули Володимир-Волинський, а згодом продовжили контрнаступ та захопили Ковель і Торчин²⁷⁶.

Слід зазначити, що бойові дії на Волині мали обмежений характер, оскільки головним напрямком військових операцій Військо Польське вважало галицький фронт, а Армія УНР – більшовицький. Крім того, Ю. Пілсудський вбачав в Україні незалежну державу – союзника Речі Посполитої, тому він не поспішав вести повномасштабну війну з Армією УНР для ліквідації української державності (як він планував у Східній Галичині), а лише намагався створити вигідний для Другої Речі Посполитої кордон та примусити С. Петлюру відмовитись від союзу з ЗУНР. Делегат від Паризької конференції

²⁷⁴ Łossowski P. Jak Feniks z popiołów. Oswobodzenie ziem polskich spod okupacji w listopadzie 1918. Łowicz: Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna; 1998.

²⁷⁵ Тимченко Р. Відносини Української Народної Республіки й Західно-Української Народної Республіки (листопад 1918 – квітень 1920 рр.). Київ: Інститут історії України НАНУ; 2013.

²⁷⁶ Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. Львів: б.в.; 1998.

генерал Ю. Бартелемі, що прибув до Львова для примирення поляків і українців, був вражений, що Польща не розглядає українських фронт як одне ціле, а має різні наміри щодо Галицької та щодо Волинської ділянок фронту²⁷⁷.

Новий міністр закордонних справ УНР К. Мацієвич розумів, що отримати збройну допомогу держав Антанти для боротьби проти більшовиків можна лише після порозуміння з Польщею²⁷⁸, тому на початку квітня 1919 р. відправив свого уповноваженого представника Б. Курдиновського до Варшави²⁷⁹. А вже в травні Ю. Пілсудський надіслав свого представника Я. Мазуркевича до С. Петлюри.

В решті решт, Ю. Пілсудський та С. Петлюра скористались можливістю припинити протистояння, та у 1920 р. у Варшаві підписали взаємний договір, хоча варто зазначити, що цей союз виявився недовготривалим і розпався під впливом різних зовнішньополітичних факторів. Через негативне відношення Антанти до України у період польсько-української війни 1918–1919 рр., в якій УНР підтримувала ЗУНР, а Антанта – Польщу²⁸⁰, договір укладено з великим запізненням.

Пізніше С. Петлюра зазначив, що договір, укладений між Другою Річчю Посполитою та УНР 21 квітня 1920 р., був анульований фактом підписання в Ризі договору між Москвою та Польщею, і цим Варшава звела нанівець український фактор у своїй східній політиці.

Відтак, підписаний в Ризі договір, що ознаменував закінчення польсько-радянської війни, став для України нищівним фактором у національно-визвольній боротьбі. До Ризького договору Друга Річ Посполита була зацікавлена в присутності українського війська на своїй території, тому що вона контролювала армію УНР і могла розраховувати на її підтримку проти

²⁷⁷ Hunczak T, editor. *Ukraine and Poland in Documents. 1918–1922*. New York, Paris, Sydney, Toronto 1983.

²⁷⁸ Там само.

²⁷⁹ Legieć J. *Misja Borysa Kudrynowskiego w Warszawie (kwiecień – sierpień 1919 r.)*. *Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*. XXXIII 1998.

²⁸⁰ Матвієнко В, ред *Україна і Польща в 1918 році: проблема формування новітніх міждержавних відносин. Україна і Польща в XX столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин*; 2002; Київ-Краків.

Москви, але після польсько-радянського договору необхідність в підтримці Армії УНР відпала. Відтак у 1922–1923 рр. розширені табори інтернування наддніпрянських вояків (Александрів Куявський, Стшалково, Ципйорно, Каліш, Ланьцут, Пікуличі, Тухоля), через які пройшло бл. 25 тис. осіб, було вирішено закрити. Власне тоді довкола таборів, на парафіяльних, військових і комунальних кладовищах виникло чимало спонтанних українських військових цвинтарів або полів²⁸¹. Більшість з них нині потребують реставрації або відновлення.

У той же час, завдяки Варшавському договору, допомозі з боку Другої Речі Посполитою народ України продовжив боротьбу за незалежність проти більшовиків і разом з Військом Польським не дозволив Червоній армії здійснити експорт більшовицької революції в Західну Європу. Об'єднане українсько-польське військо зупинило Першу кінну армію, XII і XIV армію у серпні 1920 р. у Східній Галичині, зокрема під Львовом і Замостям. Оборonoю замостянської фортеці і міста героїчно керував командир 6-ї стрілецької дивізії Армії УНР, полковник М. Безручко. 1944 р. військового міністра екзильного уряду УНР поховано на православному цвинтарі у Варшаві (Цвинтар Воля). 2020 р., у зв'язку з відзначенням 100-ліття українсько-польського військово-політичного союзу, на честь М. Безручка названо сквери у Варшаві, Гданську, Кошаліні, Вроцлаві²⁸².

Щодо зовнішньої політики Західно-Української Народної Республіки, то необхідно зазначити: з перших днів творення держави президент УНРади Є. Петрушевич і Державний секретаріат намагалися вирішити дві головні зовнішньополітичні проблеми: по-перше, організувати опір Польщі на міжнародній арені і довести світові, насамперед державам-переможцям у війні, легітимність і правомірність своїх кроків, спрямованих на створення

²⁸¹ Колянчук О. Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20 – 30-х рр. XX ст. у Польщі. Львів, 2003. С. 3–17.

²⁸² Там само. С. 98–99; Bitwa Lwowska i Zamojska 25 VII – 18 X 1920. Warszawa, 2009. Cz. III. S. 223–314; Руккас А. Разом з польським військом: Армія УНР 1920 р. Ніжин, 2013. С. 88–93.

власної держави; по-друге, знайти військову і матеріально-технічну допомогу, союзників в боротьбі проти агресорів – Польщі, Румунії, Угорщини.

Молода галицька дипломатія знаходилась в міжнародній ізоляції, подолати яку їй було дуже важко. Проведення зовнішньої політики, формування її пріоритетів і відкриття дипломатичних представництв у Австрії, Німеччині, Угорщині, Чехословаччині, місій в Італії, Ватикані, Бразилії, США, Канаді ускладнювала війна між Польщею та Україною, у якій Варшава мала надійного союзника – Антанту, що намагалась протиставити сильну Другу Річ Посполиту більшовицькій Росії та Німеччині. У зв'язку з цим, дипломатичні функції нерідко виконували представники української діаспори США і Канади, а також митрополит ГКЦ А. Шептицький, який на початку 1920-х рр. здійснив низку міжнародних поїздок, під час яких зустрічався із відомими зарубіжними державними і громадсько-політичними діячами. Діяли також повноважні делегації на конференціях у Парижі (1919), Ризі (1920), Женеві (1920), Генуї (1920). Зрештою, 25 липня 1920 р. за розпорядженням Є. Петрушевича створено закордонний уряд ЗУНР, який у своїх зовнішньополітичних доктринах засуджував постанови Найвищої ради щодо польської окупації Східної Галичини, виступав за відновлення суверенітету ЗУНР/Галицької держави, які мали стати центрами відродження державності й соборності України²⁸³. Орієнтація на Антанту, яка мала багато прихильників серед керівників ЗУНР, потребувала значних дипломатичних зусиль та була безуспішною, так як головну роль у формуванні зовнішньої політики Антанти і США по відношенню до ЗУНР грала Франція, яка в ході світової війни перетворилася на адвоката польської зовнішньої політики. Формування сильної польської держави було одним з головних напрямків зовнішньої політики Франції на чолі з Ж. Клемансо. Він постійно повторював, що галицькі українці воювали на боці Австро-Угорщини проти Антанти, УНР

²⁸³ Гентош Л. Митрополит Шептицький 1923–1939. Випробування ідеалів. Львів, 2015. С. 10–18; Цепенда І. Дипломатія ЗУНР. Західно-Українська Народна Республіка. Енциклопедія. Івано-Франківськ, 2018. Т. 1. С. 545–558; Литвин М. Віденський період уряду ЗУНР. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2009. Вип. 18. С. 268–272.

уклала Брестський мир, тобто союз з Німеччиною і тому нав'язував свою негативну позицію главам Великобританії, США та ін. Натомість дипломати ЗУНР намагалися привернути увагу до проблем своєї держави²⁸⁴, але їх спроби не знаходили позитивної реакції з боку країн Антанти і США²⁸⁵.

Дещо іншою була зовнішня політика Директорії УНР, яка прагнула змінити ставлення до себе Антанти і США, а також максимально зблизитися із Польщею і Румунією²⁸⁶. Робилися спроби й щодо координації зовнішньополітичних акцій з керівництвом ЗОУНР. Власне після проголошення об'єднання з Великою Україною постала нагальна потреба погоджувати і координувати зовнішню політику держав і відомств закордонних справ УНР і ЗУНР. З цією метою проведено розширене засідання за участю представників урядів і дипломатичних служб УНР і ЗУНР, на якому було укладено домовленість про об'єднання, перш за все, закордонних дипломатичних установ в загальноукраїнські²⁸⁷. Всі закордонні установи УНР отримали вказівки співпрацювати з галицькими дипломатами і допомагати їм в діяльності²⁸⁸. Головні принципи взаємного дипломатичного співробітництва задекларовано в загальному протоколі від 30 березня 1919 р. зовнішньополітичних департаментів УНР і ЗУНР. Співпраця розпочалася зі спільних дій на Паризькій мирній конференції на якій вирішувались проблеми післявоєнного устрою Європи, зокрема її сходу.

Зрештою, завдяки діяльності українських представників у Парижі східну проблему винесено на високий міжнародний рівень, на якому спростовано створені поляками стереотипи щодо українського народу²⁸⁹. Держави Антанти в Парижі однозначно негативно ставилися до утворення на колишній території

²⁸⁴ Зашкільняк Л, ред Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі: сподівання і реалії. Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 1997; Івано-Франківськ: Плай.

²⁸⁵ Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). Київ, 1996. С. 40–118.

²⁸⁶ Там само. С. 72–73.

²⁸⁷ ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воеводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 34, арк. 4.

²⁸⁸ Гуменюк Б, Циватий В, ред. Світова та українська дипломатія: історичний досвід, сучасний стан, перспективи. Київ, 2009.

²⁸⁹ Там само.

Росії незалежних держав, зокрема української. На жаль, східне питання (фактично польське, або російське) було єдиною справою, в якій учасники Паризької конференції офіційно зав'язали дипломатичний діалог із українською делегацією.

Крім Паризької конференції галицька проблема розглядалася і на інших міжнародних форумах. Завдяки відрядженню українських місій, зверненням і меморандумам до країн Антанти, Ліги Націй і міжнародних форумів щодо відновлення незалежності Галицької республіки, українські дипломати постійно привертали світову увагу до східногалицької і загальноукраїнської проблем.

28 листопада 1920 р. до Женеви на конференцію Ліги Націй було відряджено дипломатичну делегацію на чолі з Є. Петрушевичем. Після зустрічей з дипломатами провідних держав вона подала на розгляд Ліги Націй звернення, в якому наполягала на визнанні Східної Галичини незалежною державою на її етнічній території та наданні можливості УНРаді представляти інтереси галицького населення в Лізі Націй. Упродовж квітня-травня 1922 р. проблема окупованих Другою Річчю Посполитою земель Східної Галичини обговорювалась на Генуезькій конференції, однак безрезультатно. 14 березня 1923 р. Рада послів країн Антанти визначила нові кордони Польщі на Сході з умовою надання автономії для Східної Галичини, яку так і не реалізовано. Після оголошення протестаційної заяви фактично припинив своє існування уряд ЗУНР у вигнанні²⁹⁰.

Загалом зовнішньополітична діяльність ЗУНР в еміграції була активною і широкомасштабною, мала національно-державницькі орієнтири і була послідовною у досягненні своєї мети – відновлення незалежності ЗУНР, а згодом всієї України. Однак невдачі на дипломатичному фронті стали наслідком об'єктивних геополітичних факторів, що були сформовані

²⁹⁰ Нариси з історії дипломатії України. С. 362–377; Литвин М. Проект «Україна». Галичина в Українській революції 1917–1921 рр. С. 343–368.

потужними державами (перш за все країнами Антанти), які виявилися незацікавленими в існуванні незалежних як УНР так і ЗУНР. Аналізуючи здобутки і втрати всеукраїнської дипломатичної служби в цілому, слід зазначити, що інтеграція дипломатичних відомств обох держав відбулася похапцем, чимало правно-політичних справ залишилася неврегульованими і нескоординованими.

Висновок

У ході Російської та Української революцій польська та українська довоєнні національні ідеї зазнали певних ідеологічних та організаційних змін. Динаміка етнополітичних трансформацій в Україні та Польщі протягом 1918 р. поставила під сумнів домінуючий у попередньому році певний оптимізм щодо майбутнього поступу українсько-польських міждержавних відносин. Політичні діячі з обох сторін почали усвідомлювати взаємну конфліктність двох державно-політичних проектів, які реалізовувалися на уламках Російської імперії та Австро-Угорської монархії. Українська дипломатія в 1917–1918 рр. зосереджувалася переважно у напрямку підтримки довірливих відносин із Центральними державами, за допомогою яких УНР і Українська Держава прагнули вирішити спірні з сусідами територіальні питання, зокрема визначити статус/приналежність Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття, Волині, Холмщини. Однак, після перемоги у світовій війні основну роль у формуванні зовнішньої політики Антанти відіграла Франція, чия думка була вирішальною на Паризькій мирній конференції, на якій вирішувалася доля «старих» і нових країн у післявоєнній Європі, в тому числі й соборної УНР. Не зрозумівши амбітні плани українських політиків, Париж не бажав вести офіційний діалог із дипломатами УНР і ЗУНР, оскільки незалежна Українська держава, зокрема на постімперському просторі Росії, не вписувалася в геополітику країн-переможниць на Сході Європи.

2.3. Воєнно-політична боротьба за Східну Галичину в 1918–1919 рр.

Для народів Центральної і Східної Європи одним з основних етапів на шляху до незалежності стала Перша світова війна, яка дала поштовх національно-демократичним революціям, що призвели до розпаду Російської та Австро-Угорської імперій. На їх колишніх землях утворилось декілька незалежних держав, серед яких були УНР, ЗУНР та Друга Річ Посполита. Інституційне формування згаданих держав мало і внутрішні і зовнішні перешкоди, однією з яких була польсько-українська війна 1918–1919 рр., розпочата польськими політичними елітами, за підтримки Антанти, і в результаті якої Східна Галичина та Західна Волинь були інкорпоровані Польщею²⁹¹. Протидія її агресивним намірам стала яскравим прикладом прагнення населення краю до національно-державного самовизначення.

Відзначимо і те, що у ході польсько-української війни проявилось протиборство двох протилежних поглядів на статус Східної Галичини²⁹². Українське населення вважало її територіальною основою ЗУНР, а польське – частиною «східних кресів» Другої Речі Посполитої. Кожна зі сторін вибудовувала і пропагувала історичне підґрунтя для обґрунтування свого державотворення на цих теренах. Зокрема, українська сторона мала два аргументи на свою користь: по-перше, існування на цих землях Київської Русі й Галицько-Волинської держави, а по-друге, переважаючу кількість українців серед сільського населення Східної Галичини. У той час «простий народ», яким зазвичай вважали сільське населення, був носієм національної ідентичності, тому українці вважали Галичину своїми етнічними землями, декларуючи: кому належать села – тому повинна належати і земля. Вважалося що, у листопаді 1918 р. українці перейняли владу на цих землях, щоби припинити панування польської меншості (14% населення краю) над

²⁹¹ Гудь Б. Українці - Поляки: хто винен? У пошуку першопричин українсько-польських конфліктів першої половини ХХ століття. Львів: Кальварія; 2000.

²⁹² Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки ХХ ст. у суспільній свідомості українців і поляків. Вісник Львівського університету. 2008(2 : Соціологія).

українською етнічною більшістю (71% населення) та недопустити окупацію Польщею цієї території. На відміну від них, галицькі поляки вважали відправною точкою часи правління короля Казимира Великого, який відновив польське правління на цих землях після «захоплення» їх Володимиром Великим. За їх світобаченням, доба Австро-Угорщини вважалася періодом очікування, після якого мало наступити відродження Польської держави. Вказані «аргументи» пропагували польські політики: щоб підтвердити своє право на галицькі землі, вони, на відміну від українців, вважали, що саме населення міст, яке було переважно польським (або польсько-єврейським), є носієм національної ідентичності та культури, а тому декларували: кому належать міста – тому має відійти й територія²⁹³.

Напередодні та упродовж Першої світової війни українське населення Східної Галичини активно залучалося партіями і громадськими товариствами до визвольного руху, який вимагав від влади автономії, а в перспективі й державної незалежності. Однак політики Польщі, Румунії, Угорщини та Чехії ігнорували національно-державні мрії українців Австро-Угорської монархії й намагалися приєднати західноукраїнські землі до складу новоутворених держав²⁹⁴. Щоправда, серед галицьких політиків були і такі (наприклад, Кость Левицький), які все ще пов'язували українські політичні плани з представником правлячої династії, онуком імператора Франца-Йосифа, Вільгельмом Габсбургом, полковником УСС; його навіть розглядали можливим провідником майбутньої Української держави (чи самостійного королівства у новій федерації)²⁹⁵. Польська сторона не тільки обґрунтовувала «історичні права» на ці землі, але використала свій мілітарний потенціал для протидії українському державотворенню, нейтралізації національно-

²⁹³ Клок В. Образ українців та української влади у громадській думці польської меншини Галичини періоду польсько-української війни 1918–1919 рр. Вісник Львівської комерційної академії Серія гуманітарні науки - Випуск 10. 2011:265

²⁹⁴ Lukomski G, Partacz C, Polak B. Wojna polsko-ukrainska 1918-1919. Dzialania bojowe - aspekty polityczne - kalendarium. Warszawa: Koszalin; 1994.

²⁹⁵ Василик І. Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР. Київ, 2012. С. 130–131; Снайдер Т. Червоний князь. Таємні життя габсбурзького ерцгерцога. Київ, 2011. С. 95–166.

демократичної революції, в ході якої на колишніх землях Австро-Угорщини постала незалежна Українська держава. Тим часом, у останній день великої війни 11 листопада 1918 р у Варшаві проголошено Другу Річ Посполиту, будівничі якої почали терміново «узаконювати», зокрема і силою зброї, свої кордони на заході, півдні і сході держави²⁹⁶. Національно-політичні плани польського політикуму передбачали – усупереч волі українців – приєднання, за сприяння Антанти і підтримки Румунії, частини західноукраїнських територій і ліквідацію Західно-Української Народної Республіки²⁹⁷. У зв'язку з цим, український народ рішуче став на захист своєї землі, а тому національно-демократична революція відразу ж трансформувалася у визвольну війну. В інтересах захисту української державності була проголошена Злука УНР і ЗУНР, яка, по-перше, дала змогу збільшити воєнно-політичну міць соборної держави, і, по-друге, задекларувала правові та державно-політичні засади об'єднання українського народу²⁹⁸.

Підтримуємо ми дослідників, які виділили чотири етапи дев'ятимісячної війни: бої за Львів 1–22 листопада 1918 р.; відкриття фронту та масштабні бої за Львів у грудні 1918 – січні 1919 рр.; боротьба за ініціативу упродовж лютого–квітня 1919 р., Вовчухівська операція ГА; відступ ГА за Збруч у травні–липні 1919 р., Чортківська операція²⁹⁹.

Аналіз геостратегії війни засвідчив, що на її першому етапі переважали національно-територіальні проблеми: українці Східної Галичини намагалися відродити національну державність на своїй етнічній території, а поляки – інкорпорувати/окупувати «історичні землі» до відновленої Польщі³⁰⁰. Другий

²⁹⁶ Алексієвець Л. Польща: утвердження незалежної держави. С. 124–142; *O niepodległą i granice*. S. 13–79; *Польща – нарис історії / за ред. В. Менджецького та Є. Брацисевича*. Варшава, 2015. С. 231; Петрик А. «Свет и тени» Первой республики: литовское государство в 1918–1940 годах. Херсон: Гилея, 2018. С. 11–22.

²⁹⁷ Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. Київ: Укр. акад. держ. упр. при Президентові України; 1998.

²⁹⁸ ЦДАВО. Ф. 1429. Канцелярія Директорії Української Народної Республіки, оп. 1, спр. 5, арк. 5; *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали*. Івано-Франківськ, 2009. Т. 5. Кн. 1. С. 15–66.

²⁹⁹ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998.

³⁰⁰ Там само.

етап характеризується виходом конфлікту за рамки національно-територіального протиборства через дипломатичне та військове втручання країн Антанти, більшовицької Росії, Угорщини і Румунії, перетворенням його на геостратегічне змагання великих держав за контроль над Центрально-Східною Європою. Під час Паризької мирної конференції країни Антанти вирішували, якими методами боротися проти більшовицької Росії і, після повного блокування Великої Британії, зупинили свій вибір на національно-сконсолідованій Польщі як надійнішому союзнику. Україна, в якій часто мінялися державні утворення і влада, вважалася ненадійним партнером, тому Антанта відмовилася від підтримки боротьби українців за державну незалежність; міцний антибільшовицький заслін мав формуватися на базі польського війська і нових польських кордонів.

Війна Польщі проти ЗУНР/ЗОУНР викликала інтерес Великої Британії, Франції та США, зокрема щодо перерозподілу сфер впливу та нафтових, соляних і лісових багатств Прикарпаття, тому дипломатичні торги за Східну Галичину тривали близько року. В результаті, рішеннями Паризької конференції від 25 червня і 8 грудня 1919 р. Другій Речі Посполитій надано право на військову окупацію Східної Галичини та Західної Волині³⁰¹.

Новий етап у геостратегічному протистоянні ознаменувався закінченням дев'ятимісячної війни, переходом ГА за Збруч на територію УНР та наступом об'єднаних сил України та Польщі на Київ. Відтак питання незалежності і соборності України вирішувалися вже боротьбою не з Польщею, а з більшовицькою і білою Росією³⁰². Зрештою, серед провідників ЗУНР були й такі, які намагалися порозумітися з лідерами білого руху. Зокрема державний секретар закордонних справ Василь Панейко вважав, що самостійність

³⁰¹ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Івано-Франківськ, 2009. Т. 5. Кн. 1. С. 569–593, 894–896; 903–911.

³⁰² Борисенко Е. Влияние польского фактора на политику большевиков по национальному вопросу (Большевики и украинский вопрос в 1917–1923 годах). Революционная Россия 1917 года и польский вопрос: новые источники, новые взгляды. 2009:179–94.

України в «протиросійській концепції» є неможливою, а тому прагнув шукати вихід у порозумінні й федерації з некомуністичною Росією³⁰³.

Проголошення ЗУНР та вибух польсько-української війни не входили в післявоєнні плани країн Антанти і США, яким необхідно було створити сильну і прогнозовану Польську державу для боротьби з радянською Росією. Ситуація була ускладнена тим, що Антанта не мала своїх військ (а лише військових експертів) в цьому регіоні, а тому не могла безпосередньо вплинути на перебіг боїв на Галицькому та Холмсько-Волинському фронтах. Зауважимо і те, що країни Антанти тривалий час не могли дійти згоди у вирішенні східногалицької а, отже, і польської проблеми³⁰⁴. Франція хотіла сформувати нову загально-європейську систему безпеки для уникнення будь-яких нових зазіхань з боку Німеччини, і основним союзником в цьому питанні вона вбачала Польщу, як заміну Росії, що фактично була втрачена після більшовицького перевороту 1917 р. Велика Британія з іншого боку, бажала зберегти баланс сил на сході Європи і не дати Франції та Польщі посилити свій вплив у регіоні з чималими запасами нафти і лісу. США своєю чергою, не звертали уваги на національно-визвольні рухи в Російській імперії, тому що в їхніх інтересах було збереження спокою у цьому регіоні, а відтак і «єдиної і неподільної» Росії. Недовірливо-негативне ставлення країн Антанти до незалежності України на фоні поразки Армії С. Петлюри звело нанівець всі зусилля щодо конструктивного вирішення галицького питання та приєднання західноукраїнських територій до УНР. Крім того, соціалістичний світогляд лідерів УНР, насамперед В. Винниченка, викликали неприязнь з боку Антанти. Чехія співчувала прагненням України до незалежності, але її більше цікавили Карпати, що мали багаті запаси природних ресурсів та джерел сировини. Крім того, після польсько-радянської війни, коли Польща була послаблена та

³⁰³ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / упор. М. Ливин, І. Патер, І. Соляр. Львів, 2018. С. 226–228. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів 1998

³⁰⁴ Дольницький М. Роля Антанти в українсько-польській війні 1918–1919 років. Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Вінніпег, 1958. Т. 1. С. 435–444; Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998. С. 271–276.

виснажена, Чехія домовилась з Антантою про передачу їй спірної території Верхньої Сілезії, Цешинської області та частини Закарпаття³⁰⁵.

Восени 1918 р. українське населення Австро-Угорщини почало активну боротьбу за самовизначення, чим посприяла розвалу австро-угорської імперії. Упродовж вересня-жовтня цього ж року представники Української парламентської репрезентації розробляли плани щодо створення автономного краю у складі федерації незалежних націй, а радикальні представники студентства та вояки легіону УСС виношували ідею повної державної самостійності та соборності земель³⁰⁶. Натомість плани поляків кардинально суперечили українським концепціям.

Р. Дмовський, який на той час був головою Польського Національного Комітету (створений 15 серпня 1917 р. у Лозанні), висловив у Парижі польські претензії не тільки на Познаньщину і Західну Білорусь, але і на Східну Галичину. В результаті Польська ліквідаційна комісія, що сформувалась 28 жовтня у Кракові, була оголошена представником польської держави на території Галичини, і вже 29 жовтня від свого імені надіслала листи до прем'єра Австрії, намісника Галичини та місцевих органів влади з вказівками про подальші пропольські дії³⁰⁷. Експансіоністські наміри Польщі ще більше посилили існуючу політичну напругу в краї та спонукали галицьких українців до підготовки збройного опору³⁰⁸. Передбачаючи польські плани, вояки-українці львівської залоги ще у вересні створили таємний Центральний військовий комітет (у жовтні був перейменований на Український військовий генеральний комісаріат, потім – Українську Генеральну Команду), що став центром творення Українського війська і штабом повстання. 31 жовтня

³⁰⁵ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. С. 71–74; Алексієвець Л. Польща: утвердження незалежної держави. С. 134.

³⁰⁶ Боечко В, Ганжа О, Захарчук Б. Кордони України: історія та проблема формування. 1917–1940 рр. Український історичний журнал - № 1. 1992:62–8.

³⁰⁷ Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa. Z dodaniem memoriału “Zagadnienia środkowo- i wschodnio-europejskie” i innych dokumentów polityki polskiej z lat 1914–1919. Hannover 1947; Алексієвець Л. Польща: утвердження незалежної держави. С. 110–113.

³⁰⁸ Дорнік В. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки. Пиріг Р, ред. Київ: Ніка-Центр; 2015.

УНРада звернулися до австрійського намісника Галичини К. Гуйна з вимогою про передачу влади українцям, але він у той день відмовився, тому було вибрано інший шлях – терміново взяти владу за допомогою зброї. При підготовці плану збройного виступу Український військовий генеральний комісаріат розраховував, що йому вдасться легко нейтралізувати австро-угорські частини. В результаті 1 листопада у Львові розпочалося повстання, у якому взяло участь лише 1400 стрільців і 60 старшин-українців, яким вдалося захопити пошту, ратушу, будинок сейму, цитадель, в'язниці, декілька військових складів та видворити коменданта Львова, генерала Пфєффера³⁰⁹. Того ж дня намісник Галичини таки передав владу своєму заступнику В. Децикевичу, українцю за національністю, який в свою чергу згідно з імперським маніфестом від 16 жовтня 1918 р. – УНРаді. Загалом рішучі дії українських громадських, політичних та парамілітарних і військових структур дозволили перейняти владу у більшості повітів Східної Галичини і частині Буковини без збройної боротьби. Уникнути її не вдалося лише у західних повітах і окремих містах, в яких поляки становили більшість мешканців. Завдяки перевазі польського війська (і населення) у Любліні, Ряшеві, Ярославі, Томашеві, Новому Сончі, Грубешові, а також Перемишлі заворушення українізованих військових підрозділів австрійської армії було нейтралізовано³¹⁰. Сильним був також кількадечний спротив поляків у Самборі, Дрогобичі, Бориславі.

Українське повстання, яке увійшло в історію як Листопадовий зрив (Листопадовий чин) є унікальним явищем вітчизняної історії, оскільки галицькі українці змогли без кровопролиття і шляхом легітимних переговорів із австрійською владою відродити національну державність і задекларувати соборність із Великою Україною. Український комісаріат вибрав вдалий момент для виступу, швидко зібрав військові та громадські сили й видворив

³⁰⁹ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998; Галушак М. За пів кроку до перемоги. Військове будівництво та операції Галицької армії 1918–1919. Львів, 2020. С. 72–76.

³¹⁰ Проект «Україна». Галичина в Українській революції 1917–1921 рр. С. 72–84; Klimecki M., Karpiś Z. Czas samotności. Ukraina w latach 1914–2018. Warszawa, 2018. S. 56–58.

більшість неукраїнських підрозділів австрійської армії³¹¹. Однак полякам вдалося нав'язати українцям декілька перемир'їв, що дало змогу передислокувати до міста 5,6 тис. бійців групи «Одсеч» і оволодіти Львовом³¹². Більшість українських істориків сходяться на думці, що командарм Г. Стефанів і Начальна Команда зробили фатальну помилку, віддавши наказ про відступ Українського війська, адже він не відповідав військово-стратегічному становищу у місті³¹³. Водночас польські військові, насамперед В. Гуперт, вважали, що наказ про відступ Українського війська від 21 листопада був своєчасним, а дії польських військових – невдачею³¹⁴. В той день співвідношення українських та польських сил не дало можливості українцям втримати Львів³¹⁵, тому командування намагалось зберегти львівське угруповання, яке було основою Галицької армії, а також уряд і Національну Раду ЗУНР від можливого оточення, інтернування чиновників. Не секрет, що прихід польського війська до Львова ознаменувався дводобовими масовими грабежами і вбивствами місцевих євреїв. Результати кривавого львівського погрому тривалий час замовчувала польська наука і публіцистика. Лише нещодавно спершу у Варшаві, а невдовзі українською мовою у Львові з'явилася документальна книжка краківського журналіста, державного діяча Ґ. Гаудена «Львів: кінець ілюзій. оповідь про листопадовий погром 1918 року», у якій показано трагічний початок польської експансії в регіон³¹⁶.

Державний секретаріат військових справ ЗУНР, яким на той час керував Д. Вітовський, 13 листопада 1918 р. розпорядився створити регулярну армію

³¹¹ Там само.

³¹² ДАЛО. Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 51, арк. 228.

³¹³ ДАЛО. Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 119, арк. 5; Кузьма О. Листопадові дні. С. 418–421; Kozłowski M. Zaropniiana wojna. Bydgoszcz, 1999. S. 211.

³¹⁴ ДАЛО. Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 110, арк. 85.

³¹⁵ ДАЛО. Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 2, спр. 1723, арк. 11; Дедик О. Бої за Львів. 1–21 листопада 1918 р. Львів, 2020. Ч. 2. 192 с.

³¹⁶ Гауден Ґ. Львів: кінець ілюзій. Оповідь про листопадовий погром 1918 року. Львів, 2020. 528 с.

та для кращої організації мобілізаційних заходів розробити військово-територіальну організацію ЗУНР, що була розділена на три військові області: Львів, Станиславів, Тернопіль. Крім того, було затверджено текст військової присяги та нарешті (після двох тижнів війни) оголошено мобілізацію чоловіків-українців віком 18–35 років³¹⁷. При цьому зазначалося, що представники національних меншин (насамперед поляки, євреї, німці) могли вступати до Українського війська добровільно. Начальник Генерального штабу разом з його референтами утворили вищий командно-керівний орган – НКГА. Її структура та особовий склад керували загальними операціями, а також забезпечували управління бойовими групами, згодом корпусами і бригадами, які теж у ході боїв неодноразово реорганізовувалися³¹⁸.

Наприкінці 1918 р. в розпорядження НКГА прибули старшини-добровольці з УНР³¹⁹, один з них – генерал М. Омелянович-Павленко (на той час єдиний генерал в армії) 10 грудня був призначений головнокомандувачем ГА, крім того до командного складу зарахували досвідчених фронтовиків австро-угорської армії, серед них німців, австрійців, чехів. У січні–лютому 1919 р. НКГА провела реорганізацію збройних сил ЗУНР (близько 60 тис. осіб), перетворивши їх на мобільну регулярну армію європейського зразка. НКГА було поділено на два управління: оперативне і матеріально-технічне, яким підпорядковувалися спеціалізовані відділи. Крім того, в ході реорганізації сформували три корпуси з чотирьох стрілецьких бригад у кожному. До складу бригади входило по 3-5 піхотних куренів, гарматний полк, кінна сотня, технічна сотня та сотня зв'язку, а також відділ розвідки, відділ амуніції та санітарний відділ³²⁰.

³¹⁷ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998. С. 107–123; Ортинський В. Силіві структури Західно-Української Народної Республіки. Львів, 2004. С. 86–118, 243–271.

³¹⁸ Омелянович-Павленко М. Спогади командира. С. 126–184; Шанковський Л. Українська Галицька Армія. Вінніпег, 1974. С. 48–59, 71.

³¹⁹ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Ужгород, Нью-Йорк 1932, 1954.

³²⁰ Микитюк Д. Організаційна структура Української Галицької Армії. Українська Галицька Армія. Т. 1. С. 83–84.

Перший корпус (очолював В. Курманович, згодом – О. Микитка) утримував північну частину фронту (Сокаль – Рава-Руська – Жовква – Яворів). Другий корпус, в складі якого діяла Перша бригада УСС та яким командував М. Тарнавський, називався «Осадним», бо облягав серпом Львів³²¹. Штаб корпусу розміщувався у місті Бібрка. Третій корпус (очолював Г. Коссак, а згодом – В. Генбачів, А. Кравс) воював на південній частині фронту. Його штаб знаходився у Стрию, а війська стояли у підльвівських селах контролюючи комунікації противника, а також обороняли залізницю Стрий–Мукачів–Чоп, що з'єднувала ЗУНР з Чехословаччиною і Угорщиною³²².

Як свідчать документи, ГА протистояла добре укомплектована і оснащена польська армія. 12 жовтня 1918 р. Регенційна Рада видала розпорядження щодо створення польської армії та закликала солдат і офіцерів імперської армії вступати до її лав. 27 жовтня було проголошено про формування регулярної армії та обов'язкову військову службу громадян Другої Речі Посполитої. 30 жовтня територія Польщі включно з Галичиною була поділена на 15 військових округів, кожен з яких формував полк піхоти. Кілька округів об'єднувалися в інспекторати, які формували дивізії. 4 листопада у Львові та інших містах поляки також оголосили мобілізацію чоловіків 17–35 років. Перші польські військові формування, як і українські, мали довільну структуру, а їх основою стали регулярні частини легіоністів із Центральної Польщі. В цілому у березні – квітні 1919 р. бойові дії на Галицькому фронті вели 40–60 тис. польських вояків³²³. Як бачимо, ГА довелося виборювати незалежність проти добре організованих збройних сил

³²¹ Центральний державний історичний архів, м. Львів. Ф. 309: Наукове товариство ім. Шевченка. оп. 1, спр. 1198.

³²² ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 250, арк. 141; Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. С. 146–159.

³²³ ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 2, спр. 206, арк. 71, Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998. С. 197–213; Klimecki M. Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnią Galicję 1918–1919 r. Aspekty polityczne i wojskowe. Warszawa, 1997. 286 s.

Другої Речі Посполитої, які постійно отримували матеріально-технічну підтримку від Антанти і польської діаспори.

Польсько-українська війна, як уже зазначалося, фактично розпочалася у Львові й розгорталася за його оволодіння. Вже 2 листопада 1918 р. під час запеклих боїв на вулицях Львова відбулась перша спроба українсько-польського примирення, яка розпочалась з переговорів у Торгово-промисловій палаті делегації Польського Національного Комітету, яку очолював колишній маршалок Галицького сейму С. Незабитовський, з членами УНРади³²⁴. Польська сторона була готова тимчасово, до рішення мирного конгресу, визнати українську державу та розпочати процес мирного співжиття обох народів. Сторони погодилися на тимчасове перемир'я, яке мало би тривати три години та стати основою наступних переговорів про припинення бойових дій. Але, коли під час переговорів польська сторона отримала перевагу у вуличних боях, делегація Польського Національного Комітету відмовилась від висунутих раніше умов. На наступних переговорах польська сторона знову почала диктувати свої умови, у яких українці потрапляли у нерівноправне становище, бо супротивник відмовився визнати владу УНРади. Щоправда, перемовини дійшли до консенсусу у питанні формування двостороннього польсько-українського комітету, який звернувся із закликом «До населення Львова» дотримуватися спокою та порядку в місті³²⁵.

Друге перемир'я між супротивниками було підписано проти ночі 6 листопада 1918 р., згідно з яким обидві залоги зобов'язалися призупинити на добу всі бойові дії. Вказаний час сторони мали використати для здійснення заходів гуманітарного характеру – наданням допомоги пораненим, похованням загиблих тощо³²⁶. Українська частина двостороннього польсько-українського комітету звернулася до польських мешканців Львова з

³²⁴ Wrzosek M. *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918-1921*. Warszawa 1992.

³²⁵ Klimecki M. *Wojna czy pokój. Polsko-ukraińskie negocjacje 1918-1921*. Polska i Ukraina Sojuz 1920 roku i jego następstwa; Toruń 1997. p. 43-79.

³²⁶ Koko E. *Dokumenty z dziejów polityki polskiej w kwestii ukraińskiej (maj-grudzień 1918)*. Teki archiwalne. 1996(1(23)):60.

роз'ясненнями щодо правочинності та закономірності відродження незалежної Української держави. В заяві йшлося про те, що український народ в краї визнав владу свого уряду та занепокоєний тим, що «частина польського населення міста Львова своїм виступом зі зброєю в руці відмовляє українцям того, чого польський народ домагається на своїх західних окраїнах в ім'я справедливості і за що бореться»³²⁷. Українська влада гарантувала повну безпеку та усі громадянські права польській міській самоуправі й національним меншинам Львова. Щоб припинити кровопролиття представники української влади запропонували добровільну угоду двох держав або розгляд проблеми на мирному конгресі, який мав стати інструментом вирішення політичної приналежності Львова. Однак ця пропозиція не отримала відгуку польської громадськості. Спроби українців вирішити конфлікт мирним шляхом були відкинуті через польське нерозуміння та небажання йти на поступки у Львові, де поляки становили більшість.

Чергові переговори щодо припинення бойових дій відбулись 16–17 листопада, під час яких митрополит ГКЦ А. Шептицький та архієпископ латинського обряду Ю. Більчевський виступили у ролі посередників. Члени української делегації розходились у думках щодо польських пропозицій, хоча більша їх частина розуміла маневри поляків і їхні справжні цілі. Крім того, стало очевидним: новий раунд переговорів не доведе ні до чого, так як польська сторона бажала перемир'я 19–21 листопада тільки на львівському фронті, а на зовнішньому – в районі Перемишля – бої не затихали. Однак, заради проведення гуманітарних заходів (зокрема гасіння пожежі в будівлі Головної пошти) та можливості дати трохи перепочинку військовим, українська делегація на чолі з О. Букшованим погодилася на польські умови³²⁸.

³²⁷ Там само.

³²⁸ Hunczak T, editor. *Ukraine and Poland in Documents. 1918–1922*. New York, Paris, Sydney, Toronto 1983; Дедик О. Бої у Львові 1 – 21 листопада 1918 року. Ч II. С. 72–73; 160–162.

Одночасно в середині листопада у Відні Є. Петрушевич провів переговори з колишнім міністром-поляком в австрійському уряді К. Галецьким. Маючи повноваження від Ю. Пілсудського К. Галецький запропонував мир за умови, що Східна Галичина має стати польською, а українському населенню буде гарантовано національний, культурний та господарський розвиток. Є. Петрушевич, звісно, відкинув таку пропозицію³²⁹.

Після того, як поляки захопили Львів, Перемишль, Хирів та залізницю Львів–Перемишль, стратегічним центром Українського війська стало Хирівське крило фронту під командуванням А. Кравса, яке змушувало поляків тримати значні сили у цьому районі, що не давало їм змогу проводити великомасштабні операції. Чимала заслуга в стабілізації північної ділянки фронту належала полковнику В. Курмановичу, який виконав розпорядження військового міністра щодо об'єднання п'яти різних стрілецьких сотень, і, в результаті, створив бойову групу «Північ». Нове сильне військове угруповання дозволило українцям відкинути поляків від Жовкви та утворити суцільну лінію фронту Белз – Угнів – Рава-Руська – Немирів – Краковець – Брюховичі – Дубляни³³⁰.

Наприкінці року, перед початком мирної конференції у Парижі, Є. Петрушевич розпорядився якнайшвидше захопити Львів, що було схвально сприйняте Директорією УНР³³¹. Однак у двох спробах штурму Львова у грудні 1918 – січні 1919 рр. взяв участь лише Осадний корпус, чого було недостатньо для протидії регулярним польським частинам. Крім того, галицьким стрільцям бракувало зброї, амуніції та теплого одягу. Незважаючи на невдачі ГА, поляки не могли почуватися безпечно. 27 січня 1919 р. начальник Генштабу Війська Польського С. Шептицький (брат митрополита ГКЦ) звернувся до Військової ради у Бельведері з пропозицією негайно розмежуватися з українськими

³²⁹ Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. Львів: б.в.; 1998.

³³⁰ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998.

³³¹ Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Скрентон 1960.

силами навіть за ціну здачі Львова. Однак Т. Розвадовський, що був командантом Головного командування польських військ у Східній Галичині, наполіг на виключно воєнному розв'язанні конфлікту.

Завершився невдачею і січневий похід трьох бойових груп ГА на Закарпаття, що мали завдання заволодіти важливими комунікаціями і допомогти Гуцульській Народній Раді встановити українську владу, зокрема у напрямку Ужгорода та Мукачева. Незважаючи на це, Всекарпатський конгрес 21 січня 1919 р. у Хусті схвалив політику ЗУНР і висловив бажання об'єднатися із Соборною Україною³³², однак реалізувати ці плани закарпатських українців не вдалося. Через міжнародну ізоляцію республіки НКГА прийняла складне рішення – погодилася на певні компроміси і територіальні поступки Румунії, Угорщині та Чехословаччині, тому Закарпаття опинилося за межами її впливу.

На початку лютого воєнна ініціатива почала переходити на бік Галицької армії, що було частково зумовлено розпалом польсько-чеського конфлікту за Тешинську Сілезію³³³. Під час розробки нового плану визволення Львова представники С. Петлюри і деякі члени уряду ЗУНР вимагали від НКГА взяти столицю прямим ударом, однак М. Омелянович-Павленко вибрав залізницю на ділянці Судова Вишня – Городок як основний напрям удару, що б дозволило блокувати Львів та атакувати його гарнізон із заходу. Після успішного штурму столиці ГА планували відбити Перемишль і відновити кордон по берегах Сяну.

Нова Вовчухівська операція ГА розпочалася 17 лютого. Однак, польська розвідка зуміла вирахувати напрями головного удару, тому й встигла посилити свої гарнізони у Судовій Вишні та Городку. У перший день частини Третього корпусу ГА підійшли до залізниці та зупинили рух поїздів з Перемишля, тому

³³² ДАЛО. Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 36, арк. 3; Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Івано-Франківськ, 2008. С. 119–120. Клочурак С. До волі. Ужгород, 2009. С. 94–116; Сіреджук П. Галицька Гуцульщина доби Західно-Української Народної Республіки. Львів, 2019. С. 120–127.

³³³ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998.

львівську залозу і польське населення міста охопила паніка³³⁴. На оборону Львова направлено групу генерала В. Івашкевича. Вже 19 лютого польські війська, отямившись, контратакували і відбили Вовчухи, а відтак і відновили контроль за залізницею. 24 лютого фронт стабілізувався, наступного дня наступило нав'язане Антантою перемир'я.

Нове перемир'я і новий раунд переговорів між ЗУНР та Польщею розпочались 25 лютого 1919 р. у ході Вовчухівської операції ГА (вздовж залізниці Львів – Перемишль) за ініціативою та посередництвом Антанти. Українська сторона вимагала встановити демаркаційну лінію по річці Сян, залишаючи Засяння і Лемківщину супротивнику. Варшава, навпаки, вимагала встановити лінію по берегах Збруча, що означало ліквідацію ЗУНР та приєднання українських територій до Другої Речі Посполитої. 28 лютого міся Антанти на чолі з французьким генералом Ю. Бартелемі запропонувала новий план перемир'я, за яким українські формування мали відійти на лінію, яку пізніше назвали «лінією Бартелемі»³³⁵. Однак, з огляду на політичну та військову ситуацію, можливість втрати Дрогобицько-Бориславського нафтового басейну і Львова уряд ЗУНР відхилив ці умови³³⁶. Як відомо, до цих міжнародних перемовин у Станіславові-Ходорові приєднався голова Директорії УНР С. Петлюра, якому пропозиції Антанти видалися прийнятними, бо він прагнув якнайшвидшого перемир'я на Галицькому протипольському фронті й відправки ГА на Поділля, на протибільшовицький фронт³³⁷.

Окремі українські дослідники сходяться на думці, що така позиція уряду ЗУНР була шкідливою, або навіть трагічною для української державності. В. Кучабський вважав відхилення пропозицій Антанти помилкою, оскільки

³³⁴ ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 123, арк. 20.

³³⁵ ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 2, спр. 1449, арк. 30.

³³⁶ Карпенко О. З історії Західно-Української Народної Республіки. Івано-Франківськ 2006.

³³⁷ Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Т. 4. С. 170–235, 249; Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. С. 76–77.

такі дії галицької влади викликали негативне ставлення маршала Ф. Фоша до ЗУНР, що прискорило відправку армії Ю. Галлера до східних кордонів Другої Речі Посполитої, на Галицький фронт³³⁸. Історик І. Лисяк-Рудницький назвав цей акт самогубним вчинком³³⁹.

Однак, ні Польща, ні члени місії Бартелемі не визнавали існування ЗУНР, тому вони відмовлялися вести з галицьким урядом рівноправні переговори та говорили в ультимативній формі. Поляки, як і раніше, хотіли досягти перемир'я лише у найкритичніші для них моменти, а генерал Ю. Бартелемі відкрито їх підтримував. Він привіз із собою на потязі чималу кількість зброї для оточених польських військ у Львові, крім того регулярно передавав до Парижа упереджену інформацію про галицьких українців. Утім Антанта не підтримувала не лише ЗУНР, а і Наддніпрянську Україну. У лютому 1919 р. маршал Ф. Фош розробив стратегію, згідно з якою Росія мала повернути всі свої втрачені землі. Незалежній Україні в цьому плані місця не знайшлося. Слід зазначити, що після отримання низки перемог спостерігалось певне патріотичне піднесення серед старшин і стрільців ГА, які були проти умов переговорів, бо їх виконання могло стати катастрофою і для армії і для держави. 2 березня НКГА перемир'я розірвало³⁴⁰.

З боку Антанти головну роль у східногалицькому конфлікті відіграла Франція, яка бачила в Польщі не лише надійного союзника для протидії Німеччині, а і бар'єр на шляху європейської експансії більшовиків. Великобританію цікавила лише прикарпатська нафта і захист своїх капіталів³⁴¹, а США переймалися економічними аспектами українсько-польського конфлікту і будували свою політику щодо ЗУНР керуючись геостратегічними інтересами. Польщі особливо не подобалися візити англо-

³³⁸ Кучабський В. Українська дипломатія і держави антанти в році 1919: Дзвони; 1931.

³³⁹ Лисяк-Рудницький І. Україна між сходом і заходом. Формування українського народу й нації. Київ: Українська прес-група; 2012.

³⁴⁰ Красівський О. ЗУНР і Польща: політичне та воєнне протиборство (листопад 1918 – липень 1919 рр.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; 1999; Західноукраїнська-Народна Республіка 1918–1923. Т. 4. С. 244–247.

³⁴¹ ДАЛО. Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 2, спр. 228, арк. 70.

американських місій на Галицький фронт у листопаді – грудні 1919 р., які намагалися зрозуміти процеси державотворення ЗУНР і спростовували чимало наклепів з боку поляків як, наприклад, щодо порозуміння галицьких українців з більшовиками.

Делегацію ЗУНР не допустили до офіційних переговорів під час мирної конференції у Парижі, однак вона зуміла домовитись про формування в рамках конференції Міжсоюзної комісії під керівництвом генерала Л. Боти для укладення українсько-польського перемир'я і спромоглася винести східногалицьке питання на міжнародну арену³⁴². Це дозволило ЗУНР частково вийти із міжнародної інформаційно-політичної ізоляції.

Наступний етап Вовчухівської операції розпочався через два тижні: українські війська 9–11 березня знову захопили залізничні шляхи, але не використали цю перемогу для походу на Перемишль. Командування ГА допустило декілька тактичних помилок і супротивник зміг ними скористатись та 13 березня відтіснив частини Першого корпусу за Янів і Яворів³⁴³. Крім того, 19 березня залогу Львова поповнили два познанські полки (3 тис. багнетів), що дозволило полякам перехопити ініціативу на фронті. Унаслідок березнево-квітневих боїв польське військо спромоглося відкинути українських вояків з облаштованих оборонних рубежів і створити зручний плацдарм для контрнаступу. За підтримки Антанти 25 березня Польщі вдалося домовитись з Австрією і Чехословаччиною про транзит транспортів з вояками й озброєнням з Франції та Італії. За цих складних геополітичних умов уряд ЗУНР і командування ГА знову погодилися на припинення бойових дій і неприємні переговори³⁴⁴.

Навесні 1919 р. за неофіційної згоди Паризької мирної конференції та через агресію сусідніх країн західноукраїнські території були вже поділені:

³⁴² Дацків І. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917 – 1923 рр. Тернопіль: Астон; 2009.

³⁴³ Удовиченко О. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил. 1917-1921. Київ, 1995.

³⁴⁴ ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 2, спр. 204, арк. 80; Шанковський Л. Українська Галицька Армія. С. 129–139.

Закарпаття відійшло до Чехословаччини і Угорщини, Північна Буковина ввійшла до складу Румунії, більша територія Волині – до складу УСРР³⁴⁵. У той же час на Галицький і Холмсько-Волинський фронти прибула армія французького генерала Ю. Галлера, що нараховувала понад 90 тис. вояків, здебільшого поляків. До її командування входили досвідчені французькі офіцери і генерали³⁴⁶.

Слід наголосити, що внаслідок скрутного соціально-економічного становища і несприятливих зовнішньополітичних умов уряд ЗУНР не спромігся вжити відповідних заходів для зміцнення фронтів, на відміну від Польщі, яка підготувалася до вирішального наступу. 13 травня 1919 р. Рада Державних Секретарів спішно ухвалила постанову, за якою 15 травня військове міністерство доручило Окружним Військовим Командам облікувати чоловіків 1881–1900 рр. народження і терміново рекрутувати до війська всіх придатних до служби. Крім того, розпочато мобілізацію юнаків 1901 р. народження, однак наступ поляків не дозволив сповна виконати урядові постанови³⁴⁷.

Потужний наступ армії Галлера розпочався 14–16 травня, коли вона з району Маневич–Володимира Волинського вдарила по корпусу В. Курмановича на північній ділянці Галицького фронту (Красне–Броди; Городок–Самбір) і по Волинській групі УНР (район Луцька), яка знаходилась не в кращому бойовому стані через антидержавний заколот, який 29 квітня вчинив амбітний командир групи В. Оскілко. Результатом дводенної наступальної операції було зайняття Волині, що створило загрозу тилу ГА. Більшовицька Росія використала успіх поляків та передислокувала XII армію для наступу на Крем'янець–Рівне–Броди, що змусило залишки Армії УНР відступити на Тернопільщину. Частини ГА прагнули відбити атаку поляків,

³⁴⁵ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998.

³⁴⁶ ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 49, арк. 139.

³⁴⁷ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998.

однак втримати оборонні рубежі не вдалося, що призвело до втрати Дрогобицько-Бориславського нафтового басейну, а це в свою чергу завдало удару по економіці та міжнародному престижу ЗУНР³⁴⁸.

Використання армії Галлера проти українців (а не проти Червоної Армії) і послаблення тиску на протибільшовицькому фронті викликало невдоволення президента США В. Вільсона та англійського прем'єра Д. Ллойд-Джорджа. У зв'язку з цим, Начальник держави Ю. Пілсудський вирішив якнайшвидше доповісти Антанті про військову окупацію Східної Галичини і Західної Волині для формування суцільного бар'єру проти наступу більшовиків на захід. Однак у цей же час знову загострився збройний прикордонний конфлікт з Чехословаччиною, тому Ю. Пілсудський був змушений спішно передислокувати дві дивізії на чеський і німецький кордони. Такий перебіг подій дав змогу НКГА тимчасово стабілізувати фронт і спробувати переламати перебіг операції. 24 травня до окупації території ЗУНР доєдналася союзна Польщі Румунія, 8-а дивізія якої захопила територію Покуття; українська влада покинула тимчасову столицю Станиславів, Коломию. Уряд ЗУНР перебрався на тиждень до Бучача, а згодом у Заліщик. Румунське військо зупинилося на берегах Дністра, в районі Отинії–Надвірної³⁴⁹.

Останньою спробою врятувати суверенітет республіки став Чортківський наступ 8–28 червня 1919 р., що, після низки перемог під Бучачем, Тербовлею, Тернополем і Бережанами, завершився невдачею через обставини, які зумовили й загальну поразку ЗУНР/ЗОУНР у дев'ятимісячній війні³⁵⁰. У ході травневого наступу Галицька армія (мала на той час 24 тис. багнетів, 400 шабель, 376 скоростріль, 244 гармати) понесла значні втрати – лише за два тижні (полонених і вбитих) – 10–12 тис. вояків (поляки – значно менше). Крім того, в результаті міжнародної ізоляції, у травні–червні повністю

³⁴⁸ Hupert W. Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołyńia w roku 1919. Lwów; Warszawa, 1928. S. 22, 57–107.

³⁴⁹ Hupert W. Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołyńia w roku 1919. Lwów; Warszawa, 1928. S. 73, 86.

³⁵⁰ Дедик О. Чортківська офензива. Ч. 1. Львів, 2015. 232 с.; Шанковський Л. Українська Галицька Армія. С. 158–171.

припинилося постачання зброї і боєприпасів з Австрії та Чехословаччини. В свою чергу, УНР теж опинилася в критичній ситуації через агресію більшовицької Росії, тому не змогла реально допомогти ЗОУНР. Не забуваймо й те, що ГА протистояла польська армія, яка була укомплектована та озброєна новітніми зразками французької, англійської, німецької та американської зброї і техніки, мала у своєму розпорядженні авіацію, розвинуті комунікації, що дозволяли маневрувати бронепотягами і кіннотою. 28 червня Польське військо розпочало заключну наступальну операцію, якою керував сам Ю. Пілсудський, постійно передаючи телеграфом інформацію до Парижа. Керівники ЗУНР і НКГА після переговорів із С. Петлюрою прийняли непопулярне рішення – залишити Галичину. 16–17 липня бригади ГА передислокувалися за Збруч на територію УНР, а уряд та військове командування ЗУНР/ЗОУНР перебралосся до Кам'янця-Подільського – ставки С. Петлюри. Галицька (50 тис. бійців, із них 18 тис. боєздатних) і Дієва Армія УНР розгорнули успішний наступ проти червоноармійців на Правобережжі³⁵¹. Об'єднане українське військо взяло під контроль Поділля, південь Волині й Київщини. Невдовзі їх зустрінуть нові випробування – епідемія тифу, бої з білогвардійськими частинами Збройних сил Півдня Росії А. Денікіна, гібридна російська більшовицька і білогвардійська пропаганди³⁵². 23 серпня Диктатор ЗУНР Є. Петрушевич фактично дав згоду на створення польсько-українського антибільшовицького союзу. Спільний похід об'єднаних армій України та Польщі на Київ ознаменував закінчення дев'ятимісячного збройного протистояння між поляками і українцями у Східній Галичині та на Волині³⁵³.

³⁵¹ Hupert W. Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołynia w roku 1919. S. 73–107, 104; Ковальчук М. Невідома війна 1919 року. Українсько-більшовицьке збройне протистояння. Київ, 2006. С. 42–43, 47–48.

³⁵² Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Т. 4. С. 337–395.

³⁵³ Литвин М. Українсько-польська війна 1918 – 1919 рр. С. 358–386.

Висновки до II розділу

Відродження незалежної Польщі після Першої світової війни і розпад кількох європейських імперій стали об'єктивною складовою формування Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин 1918–1921 рр., що кардинально змінила геополітичну мапу Центрально-Східної Європи. Серед першочергових заходів Польської держави стало визначення кордонів та їх захист. При цьому особлива увага польських політиків була зосереджена на політико-дипломатичному маркуванні східних кордонів, що становило основу зовнішньої та опосередковано внутрішньої політики Бельведеру. Творення нових держав та їх кордонів у цьому регіоні було під постійним контролем держав-переможниць – Антанти і США. Зовнішня політика Другої Речі Посполитої у 1918–1923 рр. корелювалася із геополітичними векторами великих держав, які були спрямовані на зміцнення власних позицій та послаблення статусу суперників (Німеччини, Росії та ін.).

Соціально-політичне становище поляків і українців у складі Дунайської монархії суттєво відрізнялось. Поляки, не зважаючи на свою домінацію у регіональній владі, знаходились у перманентному конфлікті з офіційним Віднем через своє прагнення вибороти незалежність чи хоча б автономію Галичини, що, на їх думку, була польською землею. Однак погляди польської політичної еліти до кінця світової війни були розділені – на проавстрійські й проросійські, що по різному обґрунтовували шляхи здобуття державності. Представники першої концепції закликали до активізації боротьби за відновлення незалежності на боці Центральних держав, а другої – покладали свої надії на демократичну Росію, а лише потім на підтримку західних союзників, насамперед Францію.

Натомість ставлення українських політичних діячів краю до прагнень галицьких поляків також було не однозначним. До кінця світової війни більшість галицьких українців сподівалася на поділ Королівства Галичини і

Володимерії, де Східна Галичина, мала би стати автономною українською територією. Одночасні спроби українського та польського політиків використати Східну Галичину у процесі творення національних державностей засвідчили перехід українсько-польських взаємин у стадію відкритого військово-політичного протистояння. Наміри політиків до закінчення Великої війни розділяв австрійський чинник, який для Польщі був гарантією територіально-політичної єдності Галичини. З іншого боку, національно-визвольний рух у Східній Галичині, Північній Буковині та на Закарпатті був складовою боротьби народів поліетнічної Австро-Угорської монархії за право на державно-політичне самовизначення і спричинив її територіальний розвал. Створення широкопредставницької УНРади у Львові, проголошення ЗУНР та її збройна боротьба за суверенність та соборність земель продемонстрували державно-політичну зрілість українського населення краю, здатність політиків брати відповідальність у складний період. Українська влада не заперечувала участь поляків у роботі органів законодавчої і виконавчої влади, не перешкоджала діяльності приватних польських шкіл і газет, громадської поліції. Прикметно, що в ході польсько-української війни опоненти зуміли домовитися про вирішення гуманітарних проблем – захисту систем водопостачання і електрозабезпечення населення, обміну полоненими і вбитими, захисту прав інтернованих, забезпечення зарплат священникам різних конфесій, функціонування пошти, організацію безкоштовних харчевень для бідних.

З початком Української національно-демократичної революції УЦР і уряд УНР визнали факт поліетнічності українського суспільства і прийняли низку нормативно-правових документів, що передбачали національно-персональну автономію росіянам, полякам, євреям та іншим національностям. Поляки залучалися до органів влади УНР і Української держави. Однак за доби Гетьманату і Директорії УНР поляки вже не мали в системі вищих органів влади і управління своїх національних установ (міністерств), які б безпосередньо опікувалися їхніми інтересами. Після відновлення польської

держави чимало польських діячів Наддніпрянщини (як консервативних, так і демократичних поглядів) почали знову обґрунтовувати «право Польщі на Волинь і Поділля», а чимало з них включилися в процес відбудови польської державності.

Дипломатії УНР і ЗУНР, які до середини 1919 р. узгоджували свої дії, не зуміли подолати міжнародну ізоляцію. Розвиток зовнішньої політики, визначення її пріоритетів і формування дипломатичної служби ускладнювали польсько-українська і російсько-українська війни, в яких країни Антанти, спершу опосередковано, а потім й безпосередньо, підтримували Польщу, бажаючи використати її як противагу Німеччині та більшовицькій Росії. Представників білої Росії прагнули залучити до антибільшовицької боротьби. Східногалицька проблема, як і українська загалом, порушувалися на Паризькій мирній конференції лише у контексті східної політики великих держав, при обговоренні польського чи російського питання. 25 червня, у час коли ГА призупинила Чортківську операцію, Найвища рада Антанти санкціонувала право Польщі на «тимчасову військову» окупацію Східної Галичини, а 8 грудня 1919 р. ухвалила проект статусу Східної Галичини, що передбачав право Варшави на 25-річне адміністрування у краї.

У польсько-українській війні Львів не вдалося втримати, бо сили польських заколотників поповнили частини регулярної польської армії із центру держави, а відступ ГА за Збруч у липні 1919 р. став можливим через участь у війні мілітарних сил Антанти. Через міжнародну ізоляцію ЗУНР (ЗОУНР, Галицької республіки) та неприхильне ставлення країн Антанти і США до української незалежності, українці Східної Галичини та Наддніпрянщини могли розраховувати тільки на власні сили і це підтвердив Акт Злуки 1919 р., який на деякий час зміцнив матеріально-технічне і кадрове забезпечення ГА на протипольському фронті. Однак неузгодженість, різновекторність зовнішньої політики С. Петлюри і Є. Петрушевича призвели до послаблення державно-соборного процесу, роз'єднання мілітарних потуг, а

відтак окупації сусідніми державами української території, еміграції національних урядів за кордон.

Розділ III. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІАЛОГ В УМОВАХ ЗАГРОЗИ ЕКСПАНСІЇ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ РОСІЇ (1919–1921)

3.1. Українська проблема в політиці Польщі: геополітична, міждержавна, воєнна складові (1919–1920)

Державотворчий процес в УНР і Польщі проходив в одному геополітичному просторі – післявоєнної Європи, але в різних внутрішньо- та зовнішньополітичних умовах. Як і УНР, Другій Речі Посполитій доводилося відвойовувати нові/старі кордони не лише дипломатичним, але й мілітарними засобами. При цьому, на відміну від УНР–ЗУНР, не завжди брався за основу нової мапи етнічний принцип, а політична доцільність, господарська привабливість регіону, історична «традиція». Власне завдяки воєнним діям і зовнішньополітичним акціям, підтримці Парижа, де діяв Польський національний комітет на чолі з харизматичним ендеком, Р. Дмовським, до Польщі інкорпоровано Великопольщу і більшу частину Гданського Помор'я (1919), Сілезію (1921–1922), Цешин (1919), Віленщину (1922–1923). Паралельно у 1918–1919 рр. йшла жорстка боротьба й за новий кордон на сході – приєднання Львова і загалом Східної Галичини, Західної Волині й Холмщини. Львів, як і Вільно, вважався важливим осередком не лише польського політичного, але й культурно-освітнього, інтелектуального життя³⁵⁴.

На початку 1919 р. соборна УНР змушена була відвойовувати суверенітет і західні кордони не лише на протипольському Галицькому, але й Холмсько-Волинському фронтах. Однак агресія більшовицької, а згодом і білої Росії змушувала Директорію УНР шукати компромісу із Бельведером, особисто з Ю. Пілсудським, який добре знав українські реалії. Відтак

³⁵⁴ Польща. Нарис історії. С. 226–231; Турчак О. Правове регулювання етнонаціонального становища та суспільної діяльності українців у Польщі (1918–1939). Львів, 2015. С. 30–39; Buczko J. Galicja 1859–1914. Polski Piemont. Dzieje narodu i państwa polskiego. Warszawa, 1989. Т. 3. S. 71–72.

С. Петлюра почав шукати підходи до порозуміння з Другою Річчю Посполитою, прагнув використати її військо для відсічі російській агресії. Як уже зазначалося, в лютому 1919 р. С. Петлюра терміново прибув до Станиславова намагаючись переконати НКГА та керівництво ЗУНР домовитись на Ходорівських переговорах з Польщею за посередництвом місії Ю. Бартелемі про мир на більш-менш прийнятних умовах, що дало б змогу УНР порозумітися з Антантою. Однак Є. Петрушевич і С. Голубович не погодилися на «здачу» Львова і нафтового басейну³⁵⁵. У цей час у Варшаві відбулося певне перегрупування політичних сил. Зокрема у лютому 1919 р. на виборах до Установчого сейму відносно більшість голосів отримали проєндецькі сили, які здобули можливість обмежувати парламентськими засобами обов'язки Начальника держави Ю. Пілсудського і прем'єра Е. Морачевського. Нагадаємо, що саме ендеки (національні демократи) на чолі з Р. Дмовським вважали українців незрілими до самостійного державотворення. Вони виступали за творення мононаціональної держави, яка би також включала Східну Галичину (до річок Збруч і Смотрич), Західну Волинь (до річок Случ і Горинь), Холмщину. Вказані вимоги поділяла селянська партія «П'яст». Натомість знову дещо відтіснялася ідея творення федерації Польщі з визволенням від російського панування УНР, БНР і Литвою, що мала створити захисний антиросійський «коридор» для Польщі. Цю федералістську концепцію Ю. Пілсудського поділяли ліві сили – соціалісти (ППС) і Польська народна партія «Визволення», які прагнули мирного врегулювання польсько-українського збройного конфлікту при інкорпорації Львова і Холмщини до складу Польщі, а також виступали за національно-культурну автономію поляків в УНР. Консервативна меншість, яка складалася із крупних землевласників «кресів», виступала за відновлення Речі Посполитої в кордонах 1772 р. Як бачимо, перспективи досягнути компроміс із ЗУНР були

³⁵⁵ Омелянович-Павленко М. Спогади командира. С. 155–162.

примарними, але не безрезультатними. Очевидно, що результат мала вирішити сила – сила зброї та політики, авторитет і харизма лідерів держав.

Однією з перших спроб керівництва УНР врегулювати взаємини з Польщею була відправка 31 грудня 1918 р. дипломатичної делегації, що складалась з двох дипломатів – О. Карпинського і В. Прокоповича, до Варшави. Однак, підчас українсько-польського конфлікту, коли УНР і ЗУНР проголосили Акт Злуки польські політики відмовились вести діалог з українськими дипломатами, які наприкінці січня 1919 р. повернулися до Києва. Наступну місію відрядив міністр закордонних справ УНР К. Мацієвич, що вів активний діалог з представниками країн Антанти, призначивши її керівником полковника Б. Курдиновського. Крім того, К. Мацієвич провів переговори Б. Кутиловським, котрий був представником Другої Речі Посполитої при командуванні Антанти. Під час їх розмови з'ясувалось, що Польща підпише мир з УНР лише за умови, що вона відведе свої війська з Галичини і припинить прикривати фланги військ ЗУНР, так як на той момент армія УНР прикривала північне крило УГА на Холмському фронті.

Дипломати УНР опинились перед складним вибором, що змусило їх шукати компроміси та іти на непопулярні домовленості. Відтак, 24 травня 1919 р. місія УНР на чолі з Б. Курдиновським згодилася на військово-політичний союз на вигідних для Варшави умовах: зі свого боку УНР мала відмовитися від претензій на Східну Галичину та Волинь до р. Стир, і тоді Польща пообіцяла надати допомогу Армії УНР, що мала підпорядковуватися Генеральному штабові Польського війська у боротьбі з більшовиками. У договорі зазначалось: визнання незалежності УНР відбудеться після її визволення за допомогою Польщі та формування нового уряду; крім того, у додатковому пункті було прописано, що зовнішньополітична діяльність дипломатів УНР узгоджуватиметься з Варшавою³⁵⁶. Зауважимо, що навіть польські історики відзначили нерівноправність цього договору, який міг

³⁵⁶ Лісевич І. Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р. *Polska i Ukraina*. 1997:81-4.

призвести до того, що Україна врешті-решт мала перетворитися на польського сателіта³⁵⁷.

Утім, результати травневих переговорів Б. Курдиновського у Варшаві суперечили Акту соборності від 22 січня 1919 р. До того ж, делегація Польщі в Парижі використала його заяви у якості інструменту впливу на рішення Найвищої ради з проблеми Галичини, так як поляки швидко надіслали телеграму про можливий договір між УНР та Другою Річчю Посполитою та їх союз у боротьбі з більшовиками до Д. Ллойд Джорджа, яку зачитали на засіданні Ради. Однак, у складній ситуації, коли Червона армія відтіснила війська УНР до Кам'янця-Подільського, 50-тисячна ГА, яка відступила в район Кам'янця, могла врятувати УНР. Відтак С. Петлюра був вимушений анулювати результати переговорів та звільнити Б. Курдиновського з посади посла за перевищення повноважень³⁵⁸.

Зрозуміло, що в Україні було чимало противників орієнтації на Польщу. Наприклад, президент УНРради ЗУНР та член Директорії УНР (з січня 1919 р.) Є. Петрушевич зібрав навколо себе групу галичан та наддніпрянців, яка відмовлялася підтримувати будь-які територіальні поступки Польщі. З іншого боку дипломатичний представник ЗУНР у Відні, а згодом – посол УНР у Швейцарії М. Василько, вважав, що задля збереження державності необхідно шукати компроміси³⁵⁹.

Поки існувала ЗУНР і тривала польсько-українська війна, українсько-польські взаємини не мали жодних перспектив. Але, просвіт у діалозі з'явився у момент, коли ГА відступила на лівий берег Збруча, а Мирна конференція в Парижі 25 червня 1919 р. оголосила про передачу Східної Галичини Польщі. На той час Ю. Пілсудському була вигідна наявність буферу між Польщею та

³⁵⁷ Szajdak S. Polsko-Ukrainski Sojusz Polityczno Wojskowy w 1920 roku. Warszawa 2005.

³⁵⁸ Sojusz Piłsudski-Petlura. Dokumenty i materiały. S. 18–20.

³⁵⁹ ЦДАВО. Ф. 3933. Мазепа Ісаак Прохорович (1884–1952) секретар ЦК Української соціал-демократичної робітничої партії, міністр внутрішніх справ, оп. 1., спр. 4, арк. 20.

більшовицькою Росією, тому він був не проти конструктивного діалогу з УНР³⁶⁰.

23 липня 1919 р. С. Петлюра відрядив нову дипломатичну місію до Варшави на чолі з полковником Генерального штабу П. Ліпком з метою припинення бойових дій на польсько-українському фронті, крім того він надіслав лист до представників країн Антанти, у якому просив надати захист українському населенню Східної Галичини після окупації поляками³⁶¹. Відтак до Польщі було відряджено чергову Надзвичайну дипломатичну місію на чолі з П. Пилипчуком для обговорення 19–21 серпня питання кордонів та підписання мирної декларації³⁶². А вже 19 серпня П. Пилипчук заявив, що Україна визнає пропозицію Польщі щодо кордону, який було запропоновано Паризькою мирною конференцією. Водночас він повідомив польській пресі, що на переговорах нарешті вирішено справу Східної Галичини; до того ж не лише керівництво УНР, а і весь народ прагне поліпшення відносини з Польщею. Перемир'я з поляками було підписано 1 вересня, що дозволило УНР ліквідувати один з фронтів і посилювати інші фронти – протирадянський та протиденікінський. Дипломатія УНР згодилась на головну умову Польщі – визнання кордону по р. Збруч. Указані дії дипломатів УНР викликали обурення проводу ЗУНР, а головне – вояків ГА, тому С. Петлюрі знову довелося кваліфікувати угоду з Польщею, підписану П. Пилипчуком, як перевищення повноважень.³⁶³

26 вересня на спільному засіданні урядів УНР та ЗУНР було прийнято рішення про відрядження нової дипломатичної місії до Польщі на чолі з міністром закордонних справ А. Лівичким; його другим заступником затверджено представника ЗОУНР С. Витвицького. Крім того затверджено Інструкцію, яку всі члени делегації мали суворо дотримуватися. Її основним

³⁶⁰ Gostynska W. Stosunki polsko-radzieckie (1918–1919). Warszawa 1972.

³⁶¹ ЦДІАЛ. Ф. 362. Студинський Кирило, голова НТШ, оп. 1, спр. 32, арк. 4-5.

³⁶² Sojusz Piłsudski-Petlura. Dokumenty i materiały. S. 70–81.

³⁶³ ЦДАВО. Ф. 3172. Штаб діючої армії Української Народної Республіки, оп. 3, спр. 35, арк. 15, ЦДІАЛ. Ф. 360. Старосольський Володимир-Степан(1878-1942), оп. 1, спр. 54, арк. 38.

завданням було досягнення порозуміння між Україною і Польщею та підписання договору про двосторонній союз, який би дозволив дати відсіч більшовикам і денікінцям. Оновлена дипломатична місія УНР спершу нараховувала 38 осіб, а згодом її склад було розширено до 97 (4 політичні радники, 5 радників-фахівців, у тому числі військових, 6 секретарів та ін.)³⁶⁴. 4 жовтня 1919 р. делегація виїхала з Гусятина до польської столиці й 9 жовтня розпочала свою роботу³⁶⁵, При цьому слід зауважити, що очільники Польщі схвально сприйняли приїзд українських дипломатів, які, не маючи службових приміщень, розселилися в готелях³⁶⁶.

Начальник держави Ю. Пілсудський під час зустрічі 3 листопад з А. Лівіцьким висловив надію на успішність нових перемовин. Але черговий діалог із поляками виявився знову складними. Найбільші суперечки викликало питання кордонів: польські політики відмовлялися віддавати українцям захоплені підчас війни 1918–1919 рр. «історично польські» землі Східної Галичини та відкидали етнографічний принцип поділу територій, запропонований українцями. Щоправда, допускалася можливість «уступки Холмщини і Підляшшя» (умовно до скликання Українського парламенту). Цікаво, що експертом щодо кордонів УНР був історик І. Крип'якевич, який брав участь в окремих засіданнях дипмісії. Водночас на вказаній зустрічі Ю. Пілсудський заявив, що «Польща не самостійна у своїй зовнішній політиці і тому не може маніфестувати своє признание України раніш, ніж те буде зроблено державами Антанти»³⁶⁷.

Восени 1919 р. в УНР майже не залишилося знаних політиків, які би не розуміли необхідність підписання політичного договору з Польщею. Відтак

³⁶⁴ ЦДАВО. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, оп. 2, спр. 21, арк. 198; Соловійова В. Дипломатична діяльність українських національних рухів 1917–1921 рр. Київ, 2006. С. 225–228; Директорія, Рада Міністрів Української Народної Республіки. Т. 1. С. 514.

³⁶⁵ Матвієнко В, Головненко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. Київ 2001; Доценко О. Літопис української революції. Львів, 1923. Т. 2. Кн.5. С. 21–22.

³⁶⁶ ЦДАВО. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, оп. 1, спр. 173, арк. 23.

³⁶⁷ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917–1921 рр. Київ, 2003. С. 286–287; Sojusz Piłsudski-Petlura. Dokumenty i materiały. S. 135, 168, 172.

15 листопада на спільному засіданні Директорії і уряду УНР було затверджено відповідне рішення³⁶⁸. Скрутне становище Армії УНР на більшовицькому та денікінському фронтах змусило українських дипломатів піти на радикальне рішення та представити Бельведеру проект угоди, в якому українці погоджувалися на територіальні поступки та визнання кордону по р. Збруч. Натомість пропонували Варшаві надати рівні права західним українцям та забезпечити їх можливостями для розвитку національної культури. Вказані «умови» проекту договору змусили галичанина С. Витвицького покинути місію, бо він не погоджувався на «польську формулу в справі Східної Галичини»³⁶⁹.

2 грудня Варшава погодилася підписати запропонований проект угоди. Представники польської делегації виступили з заявою, у якій наголосили: Польща надасть всю необхідну допомогу УНР, але через різні внутрішньо- та зовнішньо-політичні чинники договір буде підписано лише в квітні 1920 р. Основним чинником, що стримував дії Польщі щодо визнання УНР та підписання з нею військово-політичного союзу, було негативне ставлення Антанти³⁷⁰.

У зв'язку із дислокацією на території Польщі Генерального штабу Армії УНР та для поглиблення польсько-українських стосунків, 12 грудня 1919 р. Директорія розпорядилась створити військову секцію при дипломатичній місії А. Лівницького «для керування справами переведення військовополонених до регулярних частин, організації матеріальної і духовної допомоги полоненим та інтернованим у Польщі, участі у розробленні проектів і підписанні військових конвенцій між урядами УНР і Речі Посполитої Польської, військової експертизи при Українській дипломатичній місії»³⁷¹. Відчувалося, що Антанта неофіційно дозволила Бельведеру вирішувати українське питання

³⁶⁸ Петлюра С. Статті, листи, документи. Київ, 2004. Т. IV. С. 357–358.

³⁶⁹ Sojusz Piłsudski-Petlura. Dokumenty i materiały. S. 175–177.

³⁷⁰ ЦДАВО. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, оп. 1, спр. 173, арк. 50.

³⁷¹ ЦДАВО. Ф. 1429. Канцелярія Директорії Української Народної Республіки, оп. 2, спр. 2, арк. 18.

на її власний розсуд. Втім, існували ще і внутрішні фактори, які гальмували розвиток польсько-українських взаємин, основним з яких були протиріччя у польському політикумі: частина урядовців вважала порозуміння з більшовиками вигіднішим, ніж допомогу соборній УНР.

Дипломатична делегація українців і сам А. Ливицький докладали чималих зусиль для підписання цієї угоди. Результатом їх плідної праці стала підготовка договору до підпису главами держав до 20 квітня 1920 р. Під час обговорення проекту очільники УНР віце-прем'єр М. Шадлун, військовий міністр генерал В. Сальський та деякі інші політики не заперечували можливості підписання договору з польськими правками до статті про кордони, але немало політиків і урядовців визнали проект кабальним для України, однак, з урахуванням тодішньої військово-політичної ситуації, прийнятним. Лише представники соціалістичних партій виступили категорично проти підписання цього договору, втім, не зважаючи на це, пропозицію А. Ливицького підписати угоду було схвалено 20 квітня³⁷².

Отже, згідно з військово-політичним союзом від 22–24 квітня 1920 р. Польща визнавала територію УНР у межах Правобережжя, тобто кордонів з Росією до 1772 р., а спільний кордон мав проходити по р. Збруч. Визначення приналежності частини території Волині, яка відійшла до Польщі, було відкладено й запропоновано створити для цього спеціальну комісію. Додатково, зі свого боку, Польща зобов'язувалася не підписувати міжнародних угод, спрямованих проти УНР, а уряд останньої – відповідно проти Речі Посполитої; обидва уряди декларували необхідність забезпечення національно-культурних потреб національних меншин. Договір набув чинності негайно після його підписання³⁷³.

Після підписання військово-політичного договору з Другою Річчю Посполитою С. Петлюра виступив із зверненням до українського народу, у

³⁷² ЦДАВО. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, оп. 2, спр. 245, арк. 124-125.

³⁷³ Михайлик Б. Варшавський договір в світлі націоналістичної критики. Вінніпег 1950.

якому відзначав, що більше трьох років український народ веде боротьбу за свою незалежність, без жодної підтримки із зовні, і жодна країна світу, крім Польщі, не визнала незалежності УНР. Не забуваймо й те, що С. Петлюрі не вдалося підняти всенародне антибільшовицьке повстання.

Щоправда проти Варшавського договору виступили члени соціалістичних партій України (УСДРП, УПСР, Бунд та ін.), які гуртувалися навколо уряду І. Мазепи. Протестуючи проти договору з Польщею голова уряду УНР І. Мазепа пішов у відставку в травні 1920 р., а згодом він зазначив, що польсько-український договір став причиною великого невдоволення Українського державного центру у вигнанні, серед української еміграції, суспільства та особливо серед галицьких українців. Ці звинувачення, в основному, були направлені в сторону С. Петлюри. Інші провідні українські політики, зокрема М. Грушевський, В. Винниченко й М. Шаповал, також вважали підписання договору з Другою Річчю Посполитою зрадою інтересів соборної України³⁷⁴.

В польській державі підписання Варшавського договору теж викликало обурення впливових політиків, що стало причиною гострої критики з боку ендеків та їх союзників, які притримувались іншої думки щодо України і вважали, що для Польщі більш вигідніше було розвивати дипломатичні взаємини із Росією. Цю позицію відверто озвучував Ю. Пілсудський на зустрічі з А. Лівіцьким, але прихильне ставлення до УНР, яке він також відверто виказував, врешті решт привели до підписання договору. Хоча не завжди польська сторона дотримувалася його умов³⁷⁵.

Країни Антанти, особливо Великобританія, взагалі були проти польсько-російської війни та ще 28 лютого 1920 р. попередили Польщу: у випадку агресії проти Росії можуть припинити надання їй будь-якої допомоги, однак Ю. Пілсудського це не дуже хвилювало, крім того, він

³⁷⁴ Матвієнко В. Українська дипломатія 1917–1921 рр. на теренах постімперської Росії. Київ, 2002. С. 266.

³⁷⁵ Симон Петлюра. Статті, листи, документи. Нью-Йорк, 1979. С. 366–377.

прикладав чимало зусиль для підтримки С. Петлюри, допомоги УНР в отриманні міжнародного визнання, матеріально-технічного переоснащення 20-тисячної Наддніпрянської армії³⁷⁶.

Після перемоги Червоної армії над військами генерала А. Денікіна навесні 1920 р., Росія зосередила свої військові зусилля на заході, тому за вказівкою В. Леніна в напрямку України та Білорусі були передислоковані значні військові сили. Однак, польсько-українські війська випередили більшовицьку армію і вже 25 квітня 1920 р. розпочали наступ. На фронті від Прип'яті до Дністра діяли 3-тя та 4-та армії, в складі яких спочатку були 3-тя та 6-та українські дивізії, а пізніше приєдналися 1-ша Запорізька, 2-га Волинська, 4-та Київська та 5-та Херсонська стрілецькі дивізії УНР, які очолював генерал М. Омелянович-Павленко. Об'єднана польсько-українська армія мала 143,5 тис. вояків проти 65,3 тис. бійців більшовицької армії, що дало змогу союзникам короткочасно зайняти Київ. Крім того, в тилу Червоної армії активно діяли українські повстанські формування, а також відбувся антибільшовицький заколот двох бригад колишньої ЧУГА, які перекинули на польський фронт і перейшли до польсько-українського війська³⁷⁷.

Втім, під тиском Антанти вже 10 липня 1920 р. Польща погодилася на тимчасове перемир'я з Росією і на кордон з РСФРР, який би проходив по так званій лінії Керзона, проте російсько-польські переговори проходили не на користь останніх тому, що засліплена перемогами на декількох фронтах радянська делегація ігнорувала їх пропозиції, оскільки червоні козаки домоглися певних успіхів і ситуація створювала для неї більш вигідні позиції на мирних переговорах. Зрештою, російське командування, а саме

³⁷⁶ Сулея В. Юзеф Пілсудський. Київ, 2018. С. 294–341; Матвієнко В. Українська дипломатія 1917–1921 рр. на теренах постімперської Росії. Київ, 2002. С. 256–264; Литвин С. У боротьбі за самостійну Україну. Київ, 2018. С. 344–382; Українська революція. Документи 1919–1921. Джерела до новітньої історії України / упор. Т. Гунчак. Нью-Йорк, 1984. С. 218–219.

³⁷⁷ Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. Вінніпег, 1954; Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння. До генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1919–1921 рр. Львів, 1997. С. 24–48.

М. Тухачевський, С. Будьонний та К. Ворошилов, не бажало зупинятися на досягнутому – прагнули здобути Львів і Варшаву.

14–17 серпня 1920 р. стався перелом на фронті в результаті поразки армії М. Тухачевського під час Варшавської битви, який призвів до відступу Червоної армії на схід під ударами польсько-українських військ. Не зуміла Перша кінна армія взяти Львів (17–19 серпня) і Замостя (17–31 серпня), які відкривали шлях на Варшаву та інші європейські столиці³⁷⁸. Це викликало активізацію російських дипломатів та новий раунд польсько-радянських переговорів, на яких Росія запропонувала Польщі нові умови, а саме анулювання договору з УНР. Але радянські дипломати не врахували ситуацію на фронті, коли Червона армія відступала на схід, тому на нових переговорах щодо перемир'я у вересні-жовтні Ю. Пілсудський міг продовжувати наступ й диктувати умови перемир'я. Однак впливові політичні діячі рішуче виступили за примирення з Росією, тому вже 12 жовтня 1920 р. у Ризі було підписано мирний договір, згідно з пунктами якого припинялися бойові дії, було визначено лінію кордону в Україні: Сарни – Рівне – Радивілів – р. Збруч. Крім того, Друга Річ Посполита брала на себе зобов'язання припинити будь-яку підтримку армій УНР й П. Врангеля. Ця угода набрала чинності 19 жовтня.

Услід за Є. Петрушевичем С. Петлюра теж відрядив до Риги дипломатичну делегацію УНР, яку очолили С. Шелухин та В. Кедровський. Він розраховував, що польська сторона підтримає її участь в переговорах, однак голова польської делегації повідомив: Варшава вже визнала радянський уряд України і його делегацію, тому, на Ризьких переговорах делегацію УНР не було допущено, а Україну представлятиме делегація УСРР на чолі з Х. Раковським. С. Петлюра направив до Варшави ноту протесту, бо вважав це грубим порушенням 4-ї статті Варшавського договору, у якій зазначалось, що Польща не має права вести переговори, які стосувались України, без її безпосередньої участі. Уряд УНР вважав переговори з Росією за його спиною

³⁷⁸ Українсько-польські відносини. Новітня доба / відп. ред. М. Литвин. Львів, 2017. С. 126–131.

зрадою з боку Польщі³⁷⁹. Натомість Є. Петрушевич не схвалював дії всіх переговорників. При цьому дипломати ЗУНР зуміли декілька разів зустрітися представниками УСРР і ГСРР й з'ясувати їхні прорадянські плани³⁸⁰.

Висновок

Військово-політична ситуація у Центрально-Східній Європі безпосередньо відобразилась на якості українсько-польських переговорів. Відсутність чіткого плану майбутнього розвитку УНР, неузгодженість державницьких позицій керівництва УНР та ЗУНР (найперше в особі С. Петлюри та Є. Петрушевича), несприйняття державами Антанти українського керівництва як самостійного в управлінні країною, територіальні претензії сусідніх держав призвели до затягування, а подекуди і припинення діалогу між Польщею та УНР. 1919 рік став роком нездійснених намірів обох фігурантів переговорного процесу. Однак, якщо Директорія УНР втратила свої території, то Польська держава поширила на цих землях свою систему влади. Військова окупація Східної Галичини і її «узаконення» Паризькою конференцією змусило уряд ЗУНР податися в еміграцію до Відня. Різновекторність зовнішньополітичних дій Директорії УНР і емігрантського уряду ЗУНР/Галицької республіки фактично призупинила, але не ліквідувала соборницький процес.

3.2. Ризький мирний договір 1921 р. та його етнополітичні наслідки для України та українців

Ризький мирний договір між радянськими республіками Росії і України та Польщею було підписано 18 березня 1921 р.³⁸¹, за положеннями якого

³⁷⁹ ЦДАВО. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, оп. 3, спр. 49, арк. 152.

³⁸⁰ Литвин М. Проект «Україна». Галичина в Українській революції 1917–1921 рр. С. 346–350; Назарук О. Галицька делегація в Ризі 1920 р.: Спомини учасників. Львів, 1930. С. 322–328.

³⁸¹ Белова Г, ред. Мирный договор между Россией и Украиной, с одной стороны, и Польшей — с другой от 18 марта 1921 г. Москва: Гос. изд. полит. лит.; 1959.

припинялися бойові дії, фактично анулювався Варшавський договір 1920 р. між УНР та Польщею, визначався новий кордон (до Другої Речі Посполитої відійшли спірні землі – Східна Галичина і Західна Волинь), тому за його результатами виграла насамперед радянська Росія³⁸². Друга Річ Посполита була найбільшою сусідньою державою до Росії і України, кордони з якими нараховували майже 1400 км, тому для Раднаркому було важливим не дозволити «імперіалістичним державам» використати Польщу як плацдарм для нападу. Тому Польща стала мостом, який забезпечив Росії доступ до Західної Європи, а перебування Польщі в складі колишньої Російської імперії сприяло розвитку економічних взаємин з УСРР і РСФРР³⁸³.

Друга Річ Посполита отримала від Москви територіальні поступки, аналогічні тим, які були прописані у Варшавському договорі і формально як Росія, так і Польща визнавали владу радянської України та Білорусі³⁸⁴, які фактично залишалися під контролем РСФРР.

У п'ятій статті Ризького договору було зафіксовано обов'язки сторін щодо відмови від створення і підтримки організацій, які ворогують з іншою договірною стороною, що робило неможливим перебування на землях Другої Речі Посполитої будь-яких антибільшовицьких організацій, у тому числі уряду УНР³⁸⁵. Вказана стаття унеможливила діяльність урядових структур і Армії УНР. Така редакція договору означала перемогу мононаціоналістичної концепції ендеків на чолі з Р. Дмовським над федеративною концепцією Ю. Пілсудського, який почав визнавати, що у поточних умовах її реалізація є неможливою³⁸⁶.

³⁸² Ротшильд Д. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами. Київ: Мегатайп; 2001.

³⁸³ Кобринська С, ред Ризький мир і проблема кордонів між Польщею, Україною та Росією. Матеріали наукової конференції юридичного факультету Чернівецького держ університету ім ЮФедьковича "Теоретичні та практичні проблеми становлення правової держави в Україні"; 1995; Чернівці.

³⁸⁴ Сергійчук В. Ризький договір 1921 року як четвертий поділ України між Москвою і Варшавою. В обороні української правди. 2010:228–44.

³⁸⁵ Traktat Pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą. Ryga 18 marca 1921 / opr. B. Komorowski. Warszawa, 2006. S. 43–79.

³⁸⁶ Прушинський М. Драма Пілсудського. Війна 1920. Київ: Лібра; 1997.

Зрозуміло, що польські політики не були єдині в оцінці Ризького мирного договору, тому 12 квітня 1921 р. в сеймі було підняте питання щодо подальшого перебування на землях Другої Речі Посполитої Державного Центру УНР, під час розгляду якого польські націонал-демократи наполягли на його ліквідації. 15 квітня 1921 р. польський Сейм ратифікував Ризький договір, в результаті чого уряд заборонив українським емігрантам займатися політичною діяльністю на території держави³⁸⁷. Відтак фактично призупинено дію паспорта УНР. Емігранти могли скористатися «свідоцтвом тожсамості» (їх видавав Верховний комісар у справах російських біженців при Лізі Націй; документ іноді називали паспортом Нансена), у яких, щоправда, робився запис в графі «походження» російською, а це, зрозуміло, не всім подобалося. Відтак частина емігрантів вимушено приймала громадянство Польщі³⁸⁸.

Члени польського уряду публічно неодноразово підкреслювали, що вони не ведуть жодних офіційних взаємин з урядом УНР, а деякі міністри УНР перебувають на землях Другої речі Посполитої в якості приватних осіб, однак, побоюючись більшовицького наступу, поляки не поспішали розпускати інтерноване українське військо, сподіваючись використати його у можливій війні з Росією. В результаті становище уряду УНР було критичним, тому після Ризького миру його очільники скоротили штат урядових інституцій, розформували другорядні міністерства та з метою приховування своєї діяльності – провели реорганізацію державних органів, перетворивши їх у громадські структури. Відтак, військове відомство УНР було перетворено на військово-ліквідаційну комісію, на базі уряду УНР утворився Український Центральний Комітет на чолі з М. Ковальським, до складу якого ввійшли як українці, так і поляки-наддніпрянці – С. Стемповський, Г. Юзевський та Ю. Волошиновський³⁸⁹. Отамана С. Петлюру із дружиною переховував у

³⁸⁷ Соловійова В. Ризький договір 1921 р. *Ukrainika-Polonika* — Вип 2. 2008:68–77.

³⁸⁸ Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ ст.). Київ; Нью-Йорк, 2006. С. 118–123.

³⁸⁹ Bruski J. *Petlurowcy*. Kraków: Centrum Państwowe Ukrainkiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924); 2004.

своєму варшавському помешканні колишній урядовець УНР поляк Г. Юзевський; короткочасно він перебував у родинному селі С. Стемповського – Косьміні під Груйцем. 31 грудня 1923 р. С. Петлюра виїхав із Польщі до Франції, куди подалося чимало наддніпрянських політиків і урядовців. Згодом Г. Юзевського призначено воєводою Волині, де поселилося чимало наддніпрянських політемігрантів³⁹⁰.

Критичний стан табору УНР позначився на роботі Ради Республіки, яка замість того, щоб об'єднувати українську політичну еліту, стала місцем її політичних зіткнень, тому її залишили представники українських соціал-демократів, а згодом – соціалісти-федералісти, і фактично 5 вересня 1921 р. вона припинила своє існування. Як стверджують польські дослідники, основною причиною її розпуску була відсутність конструктивної підтримки С. Петлюри, ба навпаки – вона часто була об'єктом відвертої критики з його боку³⁹¹.

Критичним був і морально-психологічний стан інтернованої Армії УНР. Польща не мала коштів на її утримання, тому фінансування таборів інтернованих постійно урізалось³⁹². Це призвело до того, що до кінця 1921 р. число таборів зменшилося з п'яти до трьох, крім того кількість бійців української армії неухильно падала через високу смертність та дезертирство, в результаті чого у другій половині 1921 р. особовий склад армії нараховував менше 14 тис. старшин і козаків. Проблему української армії могла вирішити організація її походу на власну територію. До цього спонукала суспільно-політична ситуація в Україні, де населення було незадоволене політикою більшовиків і сподівалось на повернення С. Петлюри, котрий перетворився на міфічну фігуру, особливо серед сільського населення³⁹³.

³⁹⁰ Юзефський Г. Замість щоденника. Луцьк, 2017. С. 17–25.

³⁹¹ Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. Wrocław 2004.

³⁹² Karpus Z. Jeńcy internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924. Toruń: Adam Marszałek; 1997.

³⁹³ Гудь Б, Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння (до питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр.). Львів: Українські технології; 1997.

Власне українське селянство становило основу антибільшовицького повстанського руху. Партизансько-повстанський штаб на чолі з Ю. Тютюнником від моменту свого створення на території Польщі в лютому 1921 р. намагався встановити зв'язки з відокремленими загонами повстанців, координував їх діяльність, розробляв оперативні завдання для різних загонів, збирав та опрацьовував розвідувальну інформацію (для цього до середини 1921 р. надіслано в Україну більше ніж 500 офіцерів-інструкторів). Готуючи антибільшовицький похід, повстанський штаб поділив українські землі на 5 повстанських груп та 22 повстанські райони, розробив план повстання і розпочав підготовку до його здійснення. Зауважимо, що вказаний листопадовий рейд всебічно досліджений та проаналізований українськими вченими. В мемуаристиці та історіографії його трактовано «Другим зимовим походом»³⁹⁴. Аналізуючи причини його провалу, історики справедливо говорять про недостатню підготовку походу, малу чисельність вояків, що брали у ньому участь, відсутність необхідного озброєння, амуніції, екстремальні погодні умови. Однак зазвичай вчені не акцентують увагу на тому, що спершу прелімінарний, а згодом основний Ризький мирний договір пришвидшив процес зміцнення більшовицької влади в Україні. Після його підписання більшовики вивільнили значну кількість військовиків, що були задіяні в радянсько-польській війні, та передислокували їх на боротьбу з повстанцями. Це призвело до того, що в Україну було перекинуто близько 200 тис. червоноармійців, яким допомагали частини особливого призначення. Відтак співвідношення сил стало не на користь повстанців, опір яких був суттєво підірваний масовим голодом 1921–1922 рр., а також обіцянками більшовиків змінити політику «воєнного комунізму» оновленою економічною політикою, що мала послабити тиск на селянство³⁹⁵.

³⁹⁴ Литвин С. Другий Зимовий похід армії Української Народної Республіки [Режим доступу: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_02_10.htm]. Воєнна історія №5-6. 2002.

³⁹⁵ Там само.

Невдалий Другий зимовий похід розглядається також сучасними українськими вченими як безповоротне завершення збройної боротьби за УНР, та, одночасно, поразку Української революції³⁹⁶. При цьому дослідники наводять чимало різних причин поразки Української революції: низький рівень національної єдності та свідомості, селянський характером нації, відсутність впливової політичної еліти, а також несприятливі зовнішньополітичні фактори, а саме, відсутність України в якості незалежної держави у планах Антанти щодо розподілу зон впливу у післявоєнній Європі. Ризький мир лише підтверджує цю тезу. До цих причин можна було би віднести й конкурентність/протиборство еліт, різновекторність зовнішньополітичних дій керівництва УНР, Української держави, ЗУНР. Утім, окремі дослідники вважають кінцем революції (Українських визвольних змагань) не 1921 р., а 1923 р. – час міжнародного «узаконення» анексії Східної Галичини, саморозпуск екзильного уряду ЗУНР³⁹⁷.

14 березня 1923 р. Рада послів держав Антанти на засіданні в Парижі остаточно вирішила долю Східної Галичини, передавши її Другій Речі Посполитій на 25 років за умови надання Галичині автономії, що зафіксовано у підписаному «Статуті Галичини». Таке рішення було прийнято під впливом різних факторів, а саме перебування краю у складі Другої Речі Посполитої упродовж чотирьох років. Варшавський договір 1920 р. між УНР та Польщею фактично денонсував Ризький мирний договір, який підписали керівники УСРР і РСФСР. Отже, Ризький мирний договір став кінцевим етапом існуванням самостійної УНР, за яку боролись українці упродовж 1917–1921 рр.³⁹⁸.

Згідно з Ризьким договором, Росія та Польща зобов'язувалися поважати державний суверенітет один одного, не надавати підтримку організаціям, які

³⁹⁶ Ремболович І. Рейд 1921 року. Другий Зимовий похід Листопадовий рейд Базар. 1995.

³⁹⁷ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія / голова редкол. М. Кугутяк. Івано-Франківськ, 2019. Т. 2. С. 128–148.

³⁹⁸ Текст Рішення Ради послів держав Антанти щодо східних кордонів Польщі від 15 березня 1923 р. (англ.). Treaty Series 1923.

вели боротьбу з іншою стороною. Більшовицька Росія пообіцяла виплатити Другій Речі Посполитій 30 млн. рублів компенсації золотом в монетах або злитках; Варшава звільнялася від боргів колишньої Російської імперії, крім того, планувалось укласти економічну угоду. Між Польщею, більшовицькими Росією і Україною встановлено дипломатичні взаємини³⁹⁹. У жовтні того ж року відкрито Дипломатичне представництво УСРР у Польщі на чолі з Олельком Шумським. До нього скеровано галичан-комуністів Івана Сіяка і Павла Ладана (неофіційно також працював у Закордонному бюро допомоги КПСГ)⁴⁰⁰. Тоді ж дипломатичні представники Польщі прибули до Харкова⁴⁰¹.

Чимало проблем у сторін було з визначенням кордонів, так у Мінську ще 2 травня 1921 р. була сформована двостороння прикордонна комісія, однак майже два місяці Польща саботувала її роботу. Коли ж почалися конкретні дії, Варшава внесла пропозицію – змістити кордон на схід від 1–2 км до 30 км в окремих місяцях. Нарешті в листопаді 1922 р. кордон промарковано і всю необхідну інформацію передано адміністративним і прикордонним службам Польщі, УСРР і РСФРР, крім того, прикордонна комісія ще декілька років працювала над вирішенням спірних питань і її робота завершилася лише в серпні 1924 р.⁴⁰²

Іншим складним питанням було втілення у життя статті 5 Ризького мирного договору, яка передбачала зобов'язання сторін не підтримувати ворожих один одному організацій в своїх територіальних межах. Ще з осені 1920 р. у таборах на території Другої Речі Посполитої знаходилось близько 35 тис. інтернованих українських військовослужбовців, які повністю зберегли свої військові структури і проводили заняття з військової підготовки. До того ж українських офіцерів не роззброювали, і озброєння військових знаходилось

³⁹⁹ Ольшанский П. Рижский договор и развитие советско-польских отношений 1921—1924 гг. Москва 1974.

⁴⁰⁰ Україна і Польща. Документи і матеріали 1920–1939 років. Київ, 2012. С. 71–97; Єременко Т. Політичні та дипломатичні відносини радянської України з Польською Республікою (1921–1923 рр.). Український історичний журнал, № 4. 1998:56–70.

⁴⁰¹ Єременко Т. Політичні та дипломатичні відносини радянської України з Польською Республікою (1921–1923 рр.). Український історичний журнал, № 4. 1998:56–70.

⁴⁰² Там само.

поряд з таборами, що викликало занепокоєння радянської сторони. До того ж уряд УНР напівлегально вів свою діяльність в Польщі, тому радянські дипломати прагнули якнайшвидше заблокувати його діяльність. У цей час українські війська на чолі з Ю. Тютюнником разом з польською розвідслужбою відправляли на територію УСРР розвідників і диверсантів⁴⁰³. Навесні 1921 р. Ю. Тютюнник за допомогою Генерального штабу Польщі підготував план захоплення Кам'янець-Подільська і наступу на Правобережну Україну, але радянська контррозвідка провела арешти кур'єрів, тому операція була відкладена⁴⁰⁴. РРФСР і УСРР відповідно 11 і 16 квітня 1921 р. надіслали ноти протесту проти підтримки Польщею зазначених антирадянських організацій, але, природно, Варшава заперечувала свою причетність. Водночас 14 вересня Польща звинуватила Росію у невиконанні умов Ризького мирного договору щодо звільнення всіх польських заручників і полонених⁴⁰⁵. У відповідь 17 вересня РСФРР згодилася виконати польські умови до 1 жовтня, якщо та видалить зі своєї території антирадянські організації і покарає винних в їх підтримці. Це призвело до загострення радянсько-польських взаємин⁴⁰⁶.

Зрозуміло, що РСФРР і УСРР намагалася уникнути конфлікту, тому вже 22 вересня її дипломати запропонували чітку програму заходів для нормалізації відносин на основі двостороннього виконання положень Ризького договору, в якій Росія зазначила, що більшість вимог польської сторони вже виконано, а ті що залишились – будуть виконані у двосторонньому порядку. Москва вкотре нагадала про невиконані умови щодо арешту осіб, які причетні до нападів на радянську територію, передислокації таборів для інтернованих подалі від радянського кордону, тощо⁴⁰⁷.

⁴⁰³ Шляховий М. Записки повстанця. Київ, 1999.

⁴⁰⁴ Там само.

⁴⁰⁵ Черноперов В, ред Из истории политики большевиков на востоке Центральной Европы в 1919—1924 гг. Геополитические трансформации в Восточной Европе между двумя мировыми войнами К 90 летию подписания Рижского мирного договора : сб материалов междунар науч практ конф; 2011; Брест.

⁴⁰⁶ Там само.

⁴⁰⁷ Торкунова А, Ротфельд А, ред. Белые пятна – черные пятна. Сложные вопросы в российско-польских отношениях. Москва 2010.

Хоча російське керівництво побоювалось розпалу нової війни, але внутрішні проблеми Польщі і тверда позиція радянських дипломатів привели до того, що компроміс було знайдено і 26 вересня польські дипломати заявили про готовність розгляду радянських пропозицій. Після переговорів 7 жовтня було підписано додатковий польсько-радянський протокол щодо вирішення взаємних претензій, у якому зазначалось: до 20 жовтня Польщу повинні покинути українські діячі, у тому числі Ю. Тютюнник, М. Павленко-Омелянчик, А. Зелінський. Крім того, Варшава зобов'язалася передати російським дипломатам текст наказу Війську польському щодо виконання статті 5 Ризького договору, який би передбачав передислокацію таборів інтернованих углиб польської території⁴⁰⁸. Результатом виконання вищезазначеного протоколу стало те, що вже 10 жовтня більшовицька Росія передала Другій Речі Посполитій перший внесок золота і коштовностей, а 15 листопада реєвакційна комісія почала передачу Польщі архівів, вивезених у 1915 р.⁴⁰⁹

З точки зору зовнішньої політики, метою Другої Речі Посполитої було формування військово-політичного блоку в Східній Європі під своїм керівництвом. Очільники Польщі розраховували, що формування подібного союзу дозволить, з одного боку, впливати на Радянські республіки, а з іншого – вплинути на Антанту та вибороти статус великої держави. Активність в цьому напрямі розпочалась після рішення Антанти в січні 1922 р. відкрити в Генуї роботу міжнародної конференції для вирішення питань економічного відродження післявоєнної Європи, при цьому РРФСР була запрошена на конференцію, але це зовсім не означало її юридичного визнання і, тому, не визнавалися і різноманітні договори та угоди, що були нею підписані. Відтак, польська держава опинилась в ситуації, коли великі держави не визнавали її східних кордонів і, в результаті, на неї могли перекласти частину боргів

⁴⁰⁸ Там само.

⁴⁰⁹ Гетьман Д. Ризький мирний договір 1921 року та повернення культурних цінностей у польсько-українських взаєминах. Автореф дис на здобуття наук ступеня канд історичних наук. Київ, 2010. р. 16.

колишньої Російської імперії, тому Польща вирішила натиснути на Москву і домовитись з Естонією, Латвією і Фінляндією, котрі опинились в схожих умовах. Відтак РСФРР запропонувала представникам сусідніх країн 22 березня прибути до Москви, щоб обговорити загальні питання перед відкриттям Генуезької конференції, однак Польща та прибалтійські держави запропонували провести переговори у Ризі. В ході багатосторонньої зустрічі в Ризі, що відбулась 29-30 березня 1922 р., сторони домовились про злагожені дії дипломатів РСФСР, Польщі, Латвії і Естонії в Генуї; крім того сторони переговорів домовилися сприяти визнанню РСФРР на міжнародній арені. Однак негативна реакція Антанти змусила Бельведер відректись від досягнутих домовленостей, назвавши їх лише «обміном думками, що не має обов'язкової сили»⁴¹⁰.

Висновок

Отже, мирний договір, підписаний 18 березня 1921 р. у Ризі між Другою Річчю Посполитою та радянськими Росією і Україною поклав кінець польсько-радянській (російсько-польсько-українській) війні. Однак зафіксовані у договорі умови не враховували позицію УНР і ЗУНР, адже за основними пунктами договору більшовицька Росія та Друга Річ Посполита відновлювали історичний поділ українських земель, а також її колонізацію/денаціоналізацію, що викликало спротив українського населення Східної Галичини, радикалізувало визвольний рух. Водночас цей договір започаткував дипломатичні відносини з УСРР, відновив із нею залізничне сполучення, поштовий зв'язок, наукові контакти, книго- і пресообмін, дозволив багатьом галичанам повернутися на малу Батьківщину.

⁴¹⁰ Vandycz P. Soviet-Polish Relations. Cambridge 1969.

3.3. Український визвольний рух на захисті державності і соборності українських земель (1920–1923)

Становлення нової системи польського парламентаризму новітньої доби (1918–1923) пов'язане з множинністю політичних партій і громадських організацій, ідейно-політичних течій, яка, безумовно, впливала на функціонування центральних і місцевих органів державної влади. Повоєнний час також відзначався формуванням і розвитком сильних національних партій, які домагалися підвищення своєї ролі в управлінні країни та її регіонів, загалом у суспільно-політичному житті⁴¹¹. Однак деклароване Варшавою рівне для всіх партій право участі у прийнятті управлінських рішень часто порушували праві польські партії, насамперед ендеки, які прагнули усунути партії національних меншин від участі в суспільно-політичному житті Польщі. Незважаючи на це, в регіоні активно розвинулося українське партійно-політичне життя легальних і нелегальних структур⁴¹².

Особливо помітною стала діяльність нелегальної Української військової організації, яка, ймовірно, була створена у липні – серпні 1920 р. у Празі державним і військовими діячами УНР і ЗУНР, насамперед старшинами інтернованої у Чехословаччині Галицької армії у відповідь на поразку Української революції та поділ українських земель між окупантами. Втім київський дослідник М. Ковальчук та деякі інші автори припускають появу УВО лише 1921 р. Більшість же науковців вважає, що структури УВО організаційно оформилися лише до кінця 1920 р. Фундатори нелегальної понадпартійної структури, зокрема її провідник Є. Коновалець сповідували і пропагували ідею збройної боротьби за відродження самостійної соборної Української держави⁴¹³.

⁴¹¹ Див.: Генік М. Українське питання в польській політиці періоду парламентаризму. Українознавчі студії. 1999(1):132–3; Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; 1979; Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków: Wydawnictwo Literackie; 1989.

⁴¹² Алексієвець Л. Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926. С. 176–177.

⁴¹³ Дарованець О. Організаційні початки УВО та формування її структури (1920–1922). *Український визвольний рух*. Львів, 2007. № 11. С. 5–60; Ковальчук М. Біля витоків УВО: військово-політична діяльність Є. Коновальця у 1920–1921 рр. *Український визвольний рух*. Львів, 2006. № 7. С. 5–78; Організація

Організатори та очільники УВО вважали за необхідне підготовку повстання українського населення проти польських окупантів. Власне у брошурі «У.В.О.» вони констатували: «УВО є організацією, для якої тільки інтерес Української Нації є й буде вирішальним у її діяльності»⁴¹⁴.

Навесні 1922 р. бойовики УВО започаткували низку актів саботажу, збройних нападів на жандармські пости, підривів поїздів та мостів по всій Галичині⁴¹⁵. Активісти УВО спалили понад 2 тис. польських господарств⁴¹⁶, скоїли декілька замахів на польських чиновників та державних діячів, зокрема 1921 р. на Начальника Польської держави Ю. Пілсудського і воєводу С. Грабського. УВО утворила 6 військових округ на території Східної Галичини (Львів, Перемишль, Стрий, Станіславів, Тернопіль, Сокаль), мережу на Волині, а також законспіровані осередки в Литві, Румунії, Німеччині, Чехословаччині, США, вільному місті Гданську; її члени проходили військову підготовку в Східній Пруссії та армійських частинах Литви, Італії, Нідерландів⁴¹⁷. Щоправда, після 1923 р. УВО опинилась в скрутному становищі, бо значна частина її членів була ув'язнена, залишався нереалізованим її план пропагандистсько-воєнної та диверсійної кампанії на території УСРР. Вийхав за кордон і Є. Коновалець⁴¹⁸.

Окремі дослідники вважають, що УВО, як надпартійна таємна немасова військова організація, чийм головним завданням було продовження збройної боротьби з польською окупацією, не мала чіткої ідеології та не планувала її розвивати через те, що військовики не надавали особливого значення політичним програмам чи ідейним платформам, а вважали: для того, щоб бути

Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси. Київ: Наукова думка, 2005. С. 450; Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Lublin, 2003. S. 41–46.

⁴¹⁴ Кентій А. Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 рр. Короткий нарис. Київ: Інститут історії України НАН України; 1998. Кентій А. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України; 1998.

⁴¹⁵ ДАІФО. Ф. 68. Станіславське воєводське управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 2, спр. 545.

⁴¹⁶ Кентій А. Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 рр. Короткий нарис. Київ: Інститут історії України НАН України; 1998.

⁴¹⁷ Кугутяк М. Історіографія українського національно-демократичного руху (1918–1939 рр.). Галичина Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2002:54–69.

⁴¹⁸ Дарованець О. Організаційні початки УВО. С. 53–60.

членом їх організації, достатньо бажання боротися за незалежність української держави⁴¹⁹. Із цим твердженням важко погодитися, бо вважаємо, що одним із ідейних натхненників УВО був наддніпрянець (до Першої світової війни прихильник соціалістичних ідей) Дмитро Донцов, який на початку 1922 р. повернувся зі Швейцарії до Львова. На той час він уже позбувся лівих переконань і сповідував консервативний націоналізм. Власне провідники Начальної Команди УВО Є. Коновалець і Ю. Полянський доручили йому редагувати відновлений «Літературно-науковий вісник», у якому поставив перед собою і читачами завдання: «Вирвати нашу національну ідею з хаосу, в якій вона грозить згинуті, очистити її від сміття і болота, дати їй яскравий, виразний зміст, зробити з неї стяг, коло якого гуртувалася б ціла нація ... Хочемо бути об'єктом, а не суб'єктом історії»⁴²⁰. Як бачимо, рання УВО, ймовірно, стояла на засадах консервативного націоналізму (про ідеї інтегрального націоналізму тоді ще не йшлося).

Лише згодом, в другій половині 1920-х рр., коли в лавах організації під впливом радянських резидентів з'явилися радянофільські настрої, УВО розпочало гостру дискусію щодо ідеології⁴²¹. Її результатом став розкол організації, під час якого радянофільське крило сформувало нову Західноукраїнську народну революційну організацію, метою якої була активізація партизанського руху в Другій Речі Посполитій, до якої доєдналась частина більш радикальної молоді⁴²². Погляди інших членів УВО поступово змістились в сторону нової для українців націоналістичної ідеології. Все це негативно вплинуло на репутацію УВО, тому згодом у 1928 р. Німеччина припинила її фінансову підтримку.

⁴¹⁹ Гаврилів І. Військово-політична діяльність УВО-ОУН в боротьбі за Українську Державу (1920-1941 рр.): дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України. 2016.

⁴²⁰ Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки). Нариси інтелектуальної історії. Київ: Критика, 2013. С. 162–163.

⁴²¹ Papierzyńska-Turek M. Sprawa Ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej. Kraków: Wydawnictwo Literackie; 1979.

⁴²² Грицак Я. Нарис з історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза; 1996.

Найвпливовішою українською політичною силою залишалася Українська народна трудова партія (до березня 1919 р. – Українська національно-демократична партія, створена 1899 р. українськими адвокатами, греко-католицькими священниками, зокрема депутатами Віденського парламенту; була провідною у керівництві ЗУНР). Виступала за побудову незалежної соборної демократичної України, «вивласнення» великої земельної власності, «усуспільнення» промислу, торгівлі і кредитування, створення системи національної школи (з обов'язковим початковим навчанням), рівноправності віросповідань. Визнавала легітимною діяльність еміграційного уряду ЗУНР на чолі із своїм однопартійцем Є. Петрушевичем. Виступала проти воєводського поділу краю, нового перепису населення 1921 р. і призову української молоді до чужої армії, бойкотувала вибори до польського Сейму і Сенату 1922 р. Тривалий час надіялася на підтримку в українському питанні міжнародної спільноти, яка схилила партійців до компромісу з Варшавою. Власне за зближення з Польщею виступала угодовська група В. Бачинського, Я. Олесницького, Ф. Федорціва, М. Струтинського. За участю УНТП коротко діяла міжпартійна Всеукраїнська Національна Рада (січень–квітень 1921 р.), яка мала об'єднати соборницькі сили, а також Міжпартійна рада, яка провела у 1921–1922 рр. три з'їзди, що критикували Ризького миру і будь-яку орієнтацію на Варшаву і Москву й виступили проти колонізації краю, податкових утисків, нищення українського шкільництва і преси, церковно-релігійних утисків. Однак утримати різні партії у цій Раді виявилось складно, першою її покинула Християнсько-суспільна партія⁴²³.

Загалом, на початку 1920-х рр. на всій території Західної України спостерігалось певне піднесення прорадянських настроїв. Одним з провідних гравців у цьому процесі була сформована у добу ЗУНР (1919) нелегальна

⁴²³ Див.: Красівський О. Українсько-польські відносини в 1917 – 1923 рр. Київ, 2008. С. 320–352; Баран З. Східна Галичина в планах відбудови польської державності. Республіканець. 1994. № 3–4. С. 70–72; Федик І. УНДО, ОУН: ставлення до Польщі. Львів: Б. в.; 1998; Футала В. Історія вивчення суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі (1921–1939). Дрогобич, 2010. С. 63–66.

КПСГ, що обстоювала принципи націонал-комунізму, та до 1920 р. вважалася структурним осередком КП(б)У, хоча мала своїх представників в Комуністичному Інтернаціоналі⁴²⁴. Одним із факторів популярності прорадянських/комуністичних поглядів серед зубожілого населення краю були виступи комуністів проти Версальської системи міжнародних відносин та приєднання західноукраїнських земель до УСРР⁴²⁵. 1923 р. КПСГ було перейменовано на КПЗУ⁴²⁶, керівники якої намагалися втілити в життя ленінську концепцію перетворення буржуазної революції в соціалістичну. Галицькі комуністи підтримували націоналізацію великої земельної власності та бізнесу, боролися за право українського населення на самовизначення і приєднання краю до УСРР. При цьому вони не цуралися використовувати насильницькі методи боротьби (страйки, демонстрації) проти польської окупації, представників влади⁴²⁷. Комуністичні осередки діяли на всіх українських територіях, що були включені до складу Другої Речі Посполитої, і з 1921 р. працювали (а нерідко конфліктували) у структурі Комуністичної партії Польщі. Крім того, КПСГ отримувала різноманітну допомогу від КП(б)У, яка допомагала галицьким комуністам друкувати політичну пресу⁴²⁸.

За сприяння радянських спецслужб і дипломатії, ЦК КП(б)У 21 лютого 1921 р. створено Закордонний комітет допомоги КПСГ, який спершу засідав у Відні, де, як відомо, діяв еміграційний уряд ЗУНР. Співробітники Закордоту готували партійні часописи «Наша правда», «Наш стяг», видавали

⁴²⁴ Панчук М. Комуністична партія Західної України. In: *України ВАСГтіНУІ*, ред. Енциклопедія історії України. 4: Ка-Ком. Київ: Наукова думка; 2007. р. 528.

⁴²⁵ Грицак Я. Нарис з історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза; 1996.

⁴²⁶ Роздольський Р. До історії українського ліво-соціалістичного руху в Галичині. *Діялог*. 1984:77-83.

⁴²⁷ Грицак Я. Нарис з історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза; 1996.

⁴²⁸ Панчук М. Комуністична партія Західної України. In: *України ВАСГтіНУІ*, ред. Енциклопедія історії України. 4: Ка-Ком. Київ: Наукова думка; 2007. р. 528; Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). 1993:204; Савчук Б, ред *Українські громадські організації в Галичині у другій половині XIX – 30-х роках XX ст.: здобутки і перспективи історіографічного дослідження*. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнар наук конф, 25–26 жовтня 2001 р; 2001; Кам'янець-Подільський: Оіюм; Сливка Ю, Панфілова Т. *Українські політичні партії Західної України 20-30-х рр. XX ст*. Available from: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-2/doc/4/01.pdf>.

пропагандистську книжкову серію «Комуністична бібліотека». За участю дипломата посольства УСРР у Варшаві П. Ладана, 30 грудня 1921 р. нарада закордонних організацій КПСГ у Празі вирішила трансформувати вказаний комітет у Закордонне бюро допомоги КПСГ, поширити свій вплив серед стрільців і старшин інтернованої Галицької армії. Зрештою, за участю емісарів радянських спецслужб утворено близько чотирьох десятків комуністичних осередків у таборах інтернування ГА у Чехословаччині. Щоправда, польській владі вдалося 30 жовтня 1921 р. арештувати чимало галицьких комуністів, учасників I з'їзду КПСГ (загалом понад 150 осіб) і на певний час призупинити організаційний ріст лав партії, яка себе позиціонувала як класова партія пролетаріату і біднішого селянства, інтернаціональний загін світового комуністичного руху⁴²⁹.

Серед легальних українських партій особливе місце посідала лівоцентристська УСРП, яка утворилась у 1890 р. та у своїй ідеології використовувала ідеї М. Драгоманова⁴³⁰. У міжвоєнний період у партії домінувала соціалістична риторика, в якій багато уваги приділено соціальним реформам, національно-культурному розвитку краю⁴³¹. Партія мала вплив здебільшого серед селян та сільської інтелігенції⁴³².

Серед легальних партій лівої орієнтації також дотримувалася УСДП, що була сформована ще 1899 р. та ідеологічно будувалася на соціал-демократичних принципах та ідеї незалежності і соборності українських земель. Була малочисельною (на 1923 р. мала менше 4,2 тис. членів) і суттєвого впливу на суспільно-політичне життя регіону не мала. На фоні певного

⁴²⁹ Панчук М. І. Боротьба КПЗУ за ідейне й організаційне зміцнення партійних лав і посилення ідеологічного впливу на маси. Київ, 1982. С. 5–20.

⁴³⁰ Савчук Б, ред Українські громадські організації в Галичині у другій половині XIX – 30-х роках XX ст.: здобутки і перспективи історіографічного дослідження. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнар наук конф, 25–26 жовтня 2001 р; 2001; Кам'янець-Подільський: Оіюм.

⁴³¹ Сливка Ю, Панфілова Т. Українські політичні партії Західної України 20-30-х рр. XX ст. Available from: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-2/doc/4/01.pdf>; Федько А, Каліберда Ю, Федько Ю, Хвостенко О. Діяльність Української соціалістично-радикальної партії в Західній Україні в умовах окупаційного режиму (1926-1939 рр.). Available from: http://www.rusnauka.com/13_NPT_2008/Istoria/31714.doc.htm.

⁴³² ДАТО. Ф. 231. Тернопільське воеводське управління, оп. 1, спр. 218. 76 арк.

піднесення радянофільських поглядів, у січні 1922 р. УСДП змінила свою позицію у напрямку возз'єднання західноукраїнських земель з УСРР. Згодом, 18 березня 1923 р. на VI з'їзді УСДП було прийнято рішення про повний перехід на комуністичну ідеологію, що стало причиною заборони партії польською владою⁴³³.

Лояльну позицію до Польської держави, її авторитарної влади зайняла більшість представників наддніпрянської військово-політичної еміграції, частина якої до 1922 р. перебувала у таборах інтернування. Після їхньої ліквідації польською владою переважна більшість вигнанців осіла у Східній Галичині й Західній Волині, де існувала спільність мови і культури, а на Волині – ще й православної конфесії. Неврегульованість нового правового статусу емігрантів супроводжувалася свавіллям польської влади, насамперед східних воєводств, яка інколи вдавалася до «репатріації» негодних до УРСР. Права скитальців-наддніпрянців на загальнодержавному рівні намагалися захистити Український центральний комітет, Українське товариство допомоги емігрантам (біженцям) з України та їх родинам у Польщі, а в Галичині – їхні філії, а також Український горожанський комітет (усі створені 1921 р.). Творенням різних громадських харитативних культурно-освітніх, релігійних структур наддніпрянські емігранти долучалися до розбудови етнополітичної системи Другої Речіпосполитої, яка дарувала певні права і свободи для національних меншин⁴³⁴.

Як уже зазначалося, морально-політичним викликом для українського політикуму став перепис населення, проведений польською владою на всій підконтрольній території восени 1921 р. За допомогою фальсифікацій уряд сподівався обґрунтувати польський характер Галичини та Волині, а факт

⁴³³ Грицак Я. «Молоді радикали» у суспільно-політичному житті Галичини. Записки НТШ. 1991;222:71–110.

⁴³⁴ Давидюк Р. «Весь сенс нашого перебування за кордоном – у праці для України»: наддніпрянська еміграція у Східній Галичині та Західній Волині. *Проект «Україна». Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі*. С. 20–43; Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX ст.). Київ, 2006. С. 158–198; Колянчук О. За нашу і вашу свободу. Учасники Українських визвольних змагань 1917–1921 років. Місцями пам'яті Польщі. Дрогобич, 2018. С. 11–257; Wishka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. Toruń, 2004. S. 30–38.

участі місцевого населення у переписі використати для демонстрації світовій спільноті визнання населенням Західної України нової польської влади. Однак, не дивлячись на погрози і репресії, багато українців бойкотували перепис, що дуже швидко переросло в антиокупаційні протести⁴³⁵.

За задумом польського уряду вибори до Сейму і Сенату, що відбулися 5 і 12 листопада 1922 р., повинні були стати основою колонізаційної політики, і, крім того, показати світовій спільноті, що Друга Річ Посполита правомірно владарює на цій території. Уряди УНР та ЗУНР в еміграції, Міжпартійна рада і керівництво всіх українських партій виступили проти участі українського населення Східної Галичини у виборах та прийняли рішення про бойкот виборів у краї⁴³⁶. Натомість, в КПСГ існувало дві протилежні позиції: її опозиційна частина заявила про бойкот виборів, а решта вирішила взяти участь у виборах, для чого вони створили легальну організацію – Союз пролетаріату міст і сіл. УСП (хліборобів), яку фінансувала польська влада, також підтримала ідею виборів.

Напередодні виборів 22 жовтня на західноукраїнські землі передислоковано військові частини, яким наказано придушувати масові виступи проти виборів. Крім того польський уряд «розширив компетенцію військово-польових судів». У відповідь УВО карала тих українців, котрі працювали на окупаційну владу чи агітували за участь у виборах⁴³⁷.

Влада Польщі вважала, що бойкот виборів був не спонтанним, а спрямованою акцією, якою керували з території радянської України, що призвело до посиленних перевірок на українсько-польському кордоні та арешту

⁴³⁵ Кучерепа М, ред Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919 – 1939 рр.). Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918 – 1947 рр»; 1998; Варшава.

⁴³⁶ Центральний державний архів м. Львів. Ф. 581. Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної республіки, оп. 1, спр. 140, ДАІФО. Ф. 68. Станіславське воєводське управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 2, спр. 35. Інформації агента польської розвідки у Австрії про діяльність уряду ЗУНР в екзилі. арк. 1-85, ДАІФО. Ф. 68. Станіславське воєводське управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 2, спр. 36. Інформації агента польської розвідки у Австрії про діяльність уряду ЗУНР в екзилі. арк. 1-158.

⁴³⁷ Кентій А. Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 рр. Короткий нарис. Київ: Інститут історії України НАН України; 1998.

провідних членів КПСГ. Однак польські репресії лише частково вплинули на результат: понад 60 % населення Східної Галичини, де більшість становили українці, зігнорували ці вибори. За незначної підтримки УСП до сейму було обрано лише 5 українських депутатів під керівництвом О. Ількова⁴³⁸.

На українських територіях, які до революції перебували у складі Росії (Холмщина, Підляшшя, Волинь і Полісся), населення виборів не бойкотувало, а вважало польську владу легітимною. В результаті, українців в сеймі та сенаті Польщі представляло 20 послів і 6 senatorів, котрі 22 листопада 1922 р. сформували УПР. На засіданні новообраного сейму 23 січня 1923 р., лідер УПР С. Підгірський зазначив, що «ціллю українського народу є відродження самостійності Української держави»⁴³⁹. Водночас українські представники в сеймі декларували готовність співпрацювати з урядом та усіма народами Другої Речі Посполитої за умови, що політична система держави буде перебудована так, щоб кожний народ, який проживав на окресленій території, мав право на самовизначення та вільний розвиток освіти, культури, господарства. Попри наміри влади, вибори послабили напруження, а, навпаки, сприяли його посиленню. Зокрема широкого розмаху набрав бойкот призову українців до польської армії.

Слід окремо наголосити, що постулати визвольного руху підтримувала Греко-католицька церква, яка мала національний характер завдяки діяльності її митрополита А. Шептицького, члена УНРади, відомого підприємця і мецената⁴⁴⁰. А. Шептицький захищав інтереси українського населення використовуючи власний авторитет та фінансово-господарські структури церкви⁴⁴¹.

Ідею відродження ЗУНР/Галицької республіки (своєрідної «Швейцарії сходу Європи»), як центру боротьби за соборність, популяризували не лише

⁴³⁸ Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922-1939 рр.). Укр іст журн. 1991(Вип. 1):80-8.

⁴³⁹ Там само.

⁴⁴⁰ Хом'як О, Гайова О. Андрей Шептицький піввіку оберігав Церкву та її вірян. Високий Замок. 2015 Січня 30:10.

⁴⁴¹ Там само.

дипломатичні представництва ЗУНР, а і громадські структури еміграції – Західно-Українське товариство Ліги Націй (Відень), Комітет оборони західноукраїнських земель (Відень), Український горожанський комітет у Канаді, Український народний комітет⁴⁴². Суспільно-політичну діяльність українських партій підтримували культурно-просвітніми акціями осередки «Просвіти» і Українського педагогічного товариства, молодіжні парамілітарні організації, а фінансово – численні українські кооперативи, кредитні й торговельні структури, які успішно конкурували з місцевим польським і єврейським бізнесом⁴⁴³.

17 січня 1923 р.⁴⁴⁴ за ініціативою І. Семака, В. Кушніра, Р. Перфецького, А. Жука та інших у Відні створено КОЗУЗ – безпартійну національно-революційну організацію національної єдності й державності українського народу. Після поразки ЗУНР у боротьбі за незалежність, наддніпрянець А. Жук плекав надію на відновлення української державності в Західній Україні, тому у першій половині 1920-х рр., навіть знаходячись в еміграції у Відні, активно докладав зусиль для проведення з'їзду однодумців, підготував проекти документів, які, зрештою, мали стати резолюціями з'їзду. А. Жук бачив КОЗУЗ лідером визвольної боротьби, у якій проглядався певний радикалізм, що поєднувався з легальними методами боротьби. Власне КОЗУЗ поставив перед собою мету «протидіяти загарбницькій і антинародній політиці щодо українського народу, сприяти збереженню територіального та національного стану володіння на західноукраїнських землях, проводити і підтвердити роботу в напрямку самостійності західноукраїнських земель, сприяти розвитку українського життя у всіх її сферах та ін.»⁴⁴⁵.

Не секрет, що після згаданої ухвали Ради амбасадорів Антанти, упродовж березня-вересня 1923 р. у Західній Україні відбувся розкол серед

⁴⁴² ЦДАГО. Ф. 6. ЦК Компартії Західної України, оп. 1, спр. 49.

⁴⁴³ Вісин В. «Свій до свого, по своє»: кооперативний рух на Волині й Галичині у міжвоєнний період. 2017:226–47.

⁴⁴⁴ Там само.

⁴⁴⁵ Там само.

політичних сил, який призвів до взаємної неприязні та суперечки у пресі⁴⁴⁶. Розуміння необхідності об'єднання всіх національно-політичних сил, їх тісної співпраці вело до того, що за ініціативою КОЗУЗ створено організаційний комітет для скликання з'їзду української еміграції⁴⁴⁷, який заплановано провести восени 1923 року. У зверненні від 1 вересня до політичних організацій Західної України організаційний комітет з'їзду визначив наступні завдання⁴⁴⁸: а) визначення політичної думки щодо ідейних основ визвольної боротьби на новому політичному етапі; б) створення відповідної громадської організації; в) встановлення нормальних стосунків у середовищі політичних сил у краї; а також між українцями в краю та еміграції для створення умов проведення єдиних акцій цілою українською громадськістю західноукраїнських земель без урахування того, де вона проживає.

Вищим органом визвольної боротьби було проголошено з'їзди західноукраїнської революційної організації, на яких мали вирішуватися питання національної політики на території Західної України, а органами практичної реалізації обраної політики повинні були стати Західноукраїнська революційна рада та Західноукраїнський виконавчий комітет. Відтак затверджено наступний план⁴⁴⁹:

1) Західноукраїнська революційна рада повинна складатись з 17 членів, з яких 7 буде обиратись з'їздом, а 10 –пропорційно делегуються крайовими та еміграційними осередками;

2) Західноукраїнська революційна рада повинна контролювати українські партії і парламентську репрезентацію, які будуть вести легальну боротьбу;

⁴⁴⁶ Фугала В. Історія вивчення суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі (1921–1939). Дрогобич: Коло; 2010.

⁴⁴⁷ Соляр І. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України (1923-1928). Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ; 2010.

⁴⁴⁸ ЦДАГО. Ф. 6. ЦК Компартії Західної України, оп. 1, спр. 49.

⁴⁴⁹ Соляр І. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України (1923-1928). Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ; 2010.

3) президентом Західноукраїнської революційної ради обирається президент УНРади, який виступає від імені західноукраїнського населення за кордоном;

4) керівний орган нелегальної революційної боротьби повинен знаходитись за межами Західної України, але він матиме осередки у краї.

1–3 листопада 1923 року у Відні зібралось 40 «представників політично–активної старшої інтелігенції, академічної молоді і військової еміграції народницько-трудового, радикального і соціал-демократичного напрямків»⁴⁵⁰, які провели політичну конференцію західноукраїнської еміграції та ухвалили три резолюції «Про державні основи визвольної боротьби», «Про міжнародне положення», «Про практичні завдання визвольної боротьби»⁴⁵¹. Крім того, вони доручили КОЗУЗ створити єдиний західноукраїнський революційний центр, однак через низку об'єктивних і суб'єктивних причин цього не вдалося реалізувати.

Як бачимо, ідеї КОЗУЗ суттєво розширили українську політичну палітру початку 1920-х рр. Його прихильники розпочали, але так і не зуміли консолідувати національні сили в нових реаліях, які сформувались після прийняття Радою Послів країн Антанти 14 березня 1923 р. ганебного рішення про анексію Східної Галичини Польщею⁴⁵². На жаль, як нам видається, спецслужбам Польщі та УСРР таки вдалося роз'єднати національно-політичний табір українців шляхом пошуку і підтримки угодовців із українського політичного середовища, яким обіцяно різні посади і фінансові преференції.

⁴⁵⁰ ЦДАГО. Ф. 6. ЦК Компартії Західної України, оп. 1, спр. 49.

⁴⁵¹ Там само.

⁴⁵² Зашкільняк Л, ред Україна і Польща у ХХ столітті: між конфронтацією і союзом. Міжнародний науковий конгрес "Українська історична наука на порозі ХХІ століття Чернівці, 16-18 травня 2000 р Доповіді та повідомлення; 2001; Чернівці.

Висновок

Отже, в суспільно-політичному житті регіону 1918–1923 рр. активізували свою діяльність не лише польські політичні партії як правого так і лівого нахилу, а також українські, єврейські та німецькі партії й політичні угруповування. Акт анексії Східної Галичини Польщею радикалізував частину українського політикуму, насамперед молодь, яка підтримала націоналістичні ідеї УВО. За підтримки КП(б)У та КПП розгортався і ліворадикальний рух, який загалом мав не національний, а інтернаціональний характер. До КПСГ входили не лише місцеві українці, але й євреї. Тактика і стратегія КПСГ напрацьовувалася у Москві та столичному Харкові. Центристські українські сили, насамперед УНТП, під впливом зовнішніх чинників та внутрішньопартійної боротьби теж розкололися – на прихильників відродження української державності, та угодовців, які намагалися захистити національно-культурні та соціально-економічні права українців у відродженій Польщі.

3.4. Соціально-економічна складова регіональної етнополітики Польщі

В результаті підписання 18 березня 1921 р. Ризького мирного договору та ухвал Ради амбасадорів 14 березня 1923 р. західна частина Волині, Холмщина, Підляшшя та Східна Галичина і Полісся залишалися в складі Польщі. Українська етнічна територія, яку інкорпорувала Польща, займала 125,7 тис. кв. км (15,9% площі держави), а її населення – 8,9 млн осіб, більшу частину яких (5,6 млн) складали українці⁴⁵³. Певний час репрезентантом центральної влади і гарантом громадського правопорядку був Генеральний цивільний комісар, який опирався на підтримку польських військових округів і гарнізонів. Західноукраїнські землі поділені на округи, на більшості з яких до

⁴⁵³ Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918-1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. Київ: Укр. акад. держ. упр. при Президентові України; 1998.

1921 р. запроваджено військовий стан. 1 вересня 1921 р. Східну Галичину поділено на три воєводства – Львівське, Станіславівське, Тернопільське та 61 повіт. Регіон в офіційних документах перейменовано на Східну Малопольщу. Згідно з переписом 1921 р., там проживало 47,9% українців, 45% поляків, 6,4% євреїв, 0,6 % німців; більшість населення (54,1%) вважали себе греко-католиками і лише 34,7% – римо-католиками⁴⁵⁴.

Одним з основних проявів асиміляторської політики польської влади був принцип територіального поділу і діяльності місцевої адміністрації, яка відповідала за стан соціально-економічного укладу конкретних воєводств, повітів та гмін. Термін «Східна Малопольща», яким поляки називали землі Західної Галичини, почав використовуватися для означення всієї Галичини. Як уже зазначалося, у Східній Галичині було сформовано три воєводства – Львівське, Станіславське, Тернопільське. До Львівського воєводства поляки приєднали 8 повітів Західної Галичини, у яких проживали переважно поляки, що мало показати «польськість» цих територій європейській спільноті⁴⁵⁵. До двох інших воєводств – Волинського і Поліського – також приєднано частину земель з переважно польським населенням і ці території теж означали «східними кресами».

Найнижчою ланкою територіально-адміністративного устрою Польщі стали гміни, чия кількість у повітах коливалась від 9 до 14 у Галичині та від 5 до 8 на інших українських землях. Згодом, ще більше укрупнено гміни в Галичині, щоб усунути регіональні відмінності. Зрозуміло, що це було суто політичне рішення: запропонований механізм нового територіально-адміністративного поділу не узгоджено ні з економічними, ні з природно-географічними принципами⁴⁵⁶.

⁴⁵⁴ Ostanek A. W służbie Ojczyźnie/ Wojsko Polskie w systemie bezpieczeństwa województw południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej (1921–1939). Warszawa, 2019. S. 19–65.

⁴⁵⁵ Papierzyńska-Turek M. Sprawa Ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej. Kraków: Wydawnictwo Literackie; 1979.

⁴⁵⁶ Ajnenkiel A, editor Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrany problemy. Polska–Ukraina: trudne pytania Materiały Międzynarodowego seminarium historycznego “Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1918–1947”; 1998; Warszawa: KARTA.

Польська система управління відзначалася сильною централізацією, заснованою на інституті староств, при цьому суттєві владні функції одержали поліцейські органи, унаслідок цього воєвода отримував найширші повноваження та призначався наказом президента за рекомендаціями уряду та МВС. Конкретні напрямки його діяльності контролювалися відповідними відділами воєводського управління, на чолі яких стояв староста; старостинське управління, в свою чергу, поділили на реферати та підвідділи. На чолі гмін був вїйт, а сільським самоуправлінням керував солтис. У великих містах адміністрація складалася з президента, віце-президента, лавників. Така складна ієрархічна структура територіально-адміністративного управління добре відповідала завданню окупаційного режиму, бо дозволяла нейтралізувати будь-яку ініціативу знизу⁴⁵⁷.

26 вересня 1922 р. польський Сейм прийняв закон «Про засади загального самоврядування воєводств», за яким передбачалося створення у Львівському, Тернопільському та Станіславському воєводствах окремих двопалатних воєводських сеймиків, які включали представників від польського та українського населення та мали широкі повноваження. Декларувалася гарантія участі українців в державній адміністрації, надання рівних прав українській мові й Греко-католицькій церкві. Попри декларування владою поступу у напрямку міжнаціонального порозуміння Польща залишалася унітарною державою, тому закон залишився на папері до кінця існування Другої Речі Посполитої⁴⁵⁸.

Основою державної політики польського уряду в українському питанні стала концепція «Польща–для поляків», згідно з якою українців намагалися асимілювати за допомогою зміни національної структури Західної України, шляхом впровадження відповідної адміністративно-територіальної, господарської, мовної та освітньої політики. Одним із перших кроків в реалізації запропонованої політики було об'єднання у травні 1921 р.

⁴⁵⁷ Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. Львів, 2000.

⁴⁵⁸ Там само.

Галицького крайового банку у Львові та Польського державного банку у Варшаві. У зв'язку з введенням нового закону про заробіткові і господарські спілки, 1 січня 1921 р. опіка над українськими кооперативами перейшла до Державної кооперативної ради. Усі українці, котрі працювали в державних установах, мали присягнути на вірність Другій Речі Посполитій, а майже 6 тис. українців, що відмовилися скласти присягу, звільнено з роботи⁴⁵⁹.

У польській державі обмежувалось вживання таких термінів, як «українець», «український», які були замінені термінами «русин», «руський», «малополяк», «тутейший», та ін. Польські чиновники вирішили заборонити єдине слово, яке зв'язувало місцевих жителів з багатомільйонним українським народом, крім того вони нерідко називали українців «бидлом»⁴⁶⁰. Влада намагалася штучно формувати прихильну до держави «національну» свідомість серед бойків, лемків, холмщаків, поліщуків, а через систему освіти реалізувати політику національно-державної асиміляції.

Новим етапом насильницької полонізації західноукраїнських земель став прийнятий 31 липня 1924 р. закон, за яким державною мовою на території Другої Речі Посполитої була польська. Його автором був С. Грабський, професор Львівського університету та міністр освіти упродовж 1923–1926 рр. За цим законом у державних установах заборонялося користуватись українською мовою та планувалось використати школи (спершу утраквістичні, згодом польськомовні) для ліквідації української проблеми менше ніж за 25 років⁴⁶¹.

На початку 1920-х рр. польська влада розпочала ліквідацію довоєнної системи освіти⁴⁶². Відтак, навчання в Львівському Університеті Яна Казимира дозволялося лише польським громадянам або тим українцям, які відслужили

⁴⁵⁹ ДАЛО. - Ф. 271. Дирекція поліції у Львові. - оп. 1, спр. 296. - 9 арк.

⁴⁶⁰ Tomaszewski J. Mniejszości narodowe w Polsce XX wieku. Warszawa 1991.

⁴⁶¹ Ступарик Б, ред Польсько-українські відносини в освітній сфері у міжвоєнну добу. Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21 – 22 листопада 1996 р); 1997; Івано-Франківськ: Плай.

⁴⁶² Mauersberg S. Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk; 1968.

у Війську Польському. Польська влада відмовилася від зобов'язань щодо заснування українського університету, а всі кафедри з українською мовою викладання у Львівському університеті скасовано. Щоб продовжити навчання, українські викладачі, члени НТШ у липні 1921 р. у Львові заснували Таємний український університет, який складався з 3 факультетів, 65 кафедр та в якому навчалось 1500 студентів. Він працював напівлегально та переслідувався польською владою і через чотири роки був закритий⁴⁶³.

Не в кращому становищі знаходилося господарство, зокрема сільськогосподарське виробництво. На західноукраїнських землях ще з довоєнних часів домінували польські земельні магнати, які володіли земельними угіддями площею від 1000 і більше гектарів. У 1921 р. таких маєтків налічувалося 176 у Львівському воєводстві, 137 у Тернопільському, 66 у Станіславському, 51 у Волинському. Це було яскравою ілюстрацією недосконалості аграрної системи Польщі, крім того наявність великих земельних ділянок в руках малою кількістю власників та викликаний цим «земельний голод» значної частини незаможних селян краю, були причиною загострення аграрних взаємин у державі⁴⁶⁴.

Традиційний уклад життя і побуту західних українців, насамперед сільського населення, руйнувала нова система місцевого самоврядування, яка фактично ліквідувала давні традиції сільської громади, залишки звичаєвого права. Тим більше, що сеймові закони «Основи земельної реформи» від 10 липня 1919 р. і «Про виконання земельної реформи» від 15 липня 1920 р. фактично звільнили від парцеляції більшість польських великих землевласників, що викликало невдоволення у зубожілих українських селян, штовхало їх до пошуків праці за кордоном, насамперед в Північній та

⁴⁶³ Красівський О. Галичина в першій чверті ХХ ст.: Проблеми польсько-українських стосунків. Львів, 2000. С. 194–195.

⁴⁶⁴ Васюта І. Західно-українське село під гнітом монополістичного капіталу в 20–30-х роках ХХ ст. Український історичний журнал. 1971(Вип. 11):56.

Південній Америці⁴⁶⁵. Сильне невдоволення серед селян викликало військове осадництво, якому влада згідно із законом про колонізацію «східних кресів» від 17 грудня 1920 р. надавала кращі землі (кожному близько 45 га) на Волині (1923 р. – всього 45,9 тис. га), Східній Галичині (всього 160 тис. га) і яке ставало носієм чужої культури, засобом політики полонізації. Загалом до 1923 р. у краї осіло 16 тис. родин військових колоністів (понад 30 тис. осіб)⁴⁶⁶. Як свідчать документи, лідери польських урядових партій (національної демократії, «Пяст») вважали, що повоєнна земельна реформа у Польщі має не лише соціально-економічні, але й безпекові завдання: вона має «розширити кордони нашої Вітчизни», зміцнити «національні володіння»⁴⁶⁷. Наслідки такого процесу відчутними стали у 30-і, а особливо у 40-і роки, коли етнополітичне протистояння перейшло в польсько-український військово-політичний конфлікт із сильною соціальною складовою, відлуння якого відчутні в обох соціумах й нині.

Майже половину земельного фонду займала оброблена рілля, четверту частину становили ліси, що перебували під охороною держави. У регіоні відновлено довоєнну мережу (щоправда дещо меншу) переробних підприємств – десятки броварень і сотні гуралень, декілька тютюнових і цукрових заводів, обсяги переробки яких, щоправда, у післявоєнний період дещо зменшилися (бракувало сировини, технічного переобладнання, звужився ринок споживання через зубожілість населення). Відновлено ярмарки, зокрема щодо продажу коней і великої рогатої худоби на внутрішньому і зовнішньому ринках (зокрема, до Німеччини, Австрії, Румунії). Чималі податки державі сплачували національні переробно-збутові кооперативи, які поступово відновлювали експорт масла та іншої продукції до Центральної і Західної Європи⁴⁶⁸.

⁴⁶⁵ Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939). Львів, 1978. С. 18–22; Смолей В. Польське сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1920–1939 років. Україна в минулому. 1996(Вип. 9):163–76.

⁴⁶⁶ Історія українського селянства. Київ, 2006. Т. 2. С. 225–232.

⁴⁶⁷ Там само. С. 226.

⁴⁶⁸ Пасіцька О. Львівський Манчестер і Галицька Каліфорнія. С. 22–69.

Після Першої світової та українсько-польської воєн у результаті самовільної вирубки лісів російською та іншими арміями площа лісів Галичини і Волині різко зменшилася, як і в більшості країн, на території яких відбувалися бойові дії. Тому нова польська влада намагалася перепорядкувати лісові угіддя з приватного сектора до державного і взяти під суворий контроль ведення лісового господарства. Як і на початку століття, більшість заготівельної деревини вивозилася за межі Західної України – в центральні й північні регіони Польщі та за кордон (Німеччину, Бельгію, Голландію, Францію), нерідко шляхом сплаву по Сяну, Дунайцю, Віслі, Черемошу, Дністру до Балтійських і Чорноморських портів. Більшість тартаків на початку 1920-х років переведено з парових установок на водяні, газові, бензинові та з електричним обладнанням; їхні виробничі потреби нерідко задовольняли залізничні вузькоколійки. Особливо збільшилася частка державних або приватних підприємств із польським капіталом, де інженерно-технічні працівники набиралися насамперед із поляків – місцевих або приїжджих. Українські господарі були власниками, як правило, невеликих тартаків (лісопилок) на Прикарпатті, яким було важко конкурувати з високорентабельними великими акційними підприємствами із сучасним австрійським чи німецьким устаткуванням (ще й в умовах постійної інфляції)⁴⁶⁹.

Після воєнних дій 1914–1920 рр., зменшення іноземних інвестицій (насамперед із Великої Британії), продукція галицького нафтопромислу різко зменшилася і певний час використовувалася в межах Польщі, оскільки були зруйновані усталені ринки збуту до Німеччини і країв колишньої Австро-Угорщини, які змінили галицьку нафту на поставки з Румунії, США, Росії, Ірану. До цього високорентабельного бізнесу українські інженери і робітники майже не залучалися. У перші повоєнні роки у нафтовій промисловості Прикарпаття продовжував домінувати іноземний капітал: французький

⁴⁶⁹ Клапчук В. Гуцульщина і гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX – перша третина XX ст. Львів; Івано-Франківськ, 2009. С. 149–210.

(1920 р. – 53 %), швейцарський (10 %), австрійський (7 %), англійський (4,4 %; значно менше, ніж до світової війни), голландський (4,3 %). Частка місцевого єврейсько-польського капіталу становила лише 18 %. У наступні роки різко збільшилася доля французьких і американських інвестицій⁴⁷⁰. Зменшилося також виробництво солі та озокериту. Натомість зріс попит на будівельну продукцію. На відміну від центру та заходу країни, призупинено розвиток мережі залізниць Галичини та Волині, які в перші повоєнні роки виявилися збитковими. Щоправда, збільшилися довжина державних, воєводських і гмінних доріг. Певний імпульс промисловості, торгівлі й туризму дало відкриття 1921 р. у Львові загально польського ярмарку «Східні торги»⁴⁷¹.

Висновок

Як бачимо, господарський стан анексованого 1923 р. Польщею західноукраїнського регіону прямо залежав від суспільно-політичного життя, ставлення влади до іноземного капіталу та господарського розвою національних меншин. Незважаючи на неприхильність влади до розвитку кооперацій національних меншин, їхня фінансово-господарська діяльність розвивалася за законами ринкової економіки.

Особливого розвитку набули нафтопереробна, лісопереробна та будівельна індустрії, товари і послуги яких вимагав ринок споживання після руйнувань Першої світової, польсько-української та польсько-радянської воєн. Прихід польських колоністів із військового середовища привніс в регіон не лише нові виробничі технології, але й посилив конфліктність в етнополітичному середовищі.

⁴⁷⁰ Пасіцька О. Львівський Манчестер і Галицька Каліфорнія. С. 60–61; Клапчук В. Особливості функціонування господарки Галичини у міжвоєнний період. *Проект «Україна». Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі*. С. 195–225.

⁴⁷¹ Історія Львова / відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів, 2007. Т. 3. С. 48–50.

Висновок до III розділу.

Українсько-польські міждержавні та міжнаціональні відносини після Першої світової війни характеризувалися постійним напруженням, конфліктогенністю. Лише в окремі періоди, зокрема у 1920 р., зроблено спроби творення військово-політичного антибільшовицького союзу, результати якого схвалили не всі політичні сили Наддніпрянщини та Східної Галичини.

Підсумовуючи результати підписання Варшавського договору у 1920 р. та формування польсько-українського військово-політичного союзу, слід зауважити, що союз був короткочасний та розпався через несприятливі, в основному зовнішньополітичні, умови. Вказана угода дозволила союзникам об'єднатись для боротьби із спільним ворогом – більшовицькою Росією. Однак, на нашу думку, вона була підписана із запізненням, оскільки країни Антанти не сприймали зовнішньополітичний курс УНР, яка підтримала ЗУНР в польсько-українській війні 1918–1919 рр., натомість Антанта фаворизувала Польщу, якій надала морально-політичну і військово-технічну допомогу.

Варшавська угода 1920 р. дозволила українському народу заявити про себе на міжнародній арені та із допомогою Польщі продовжити боротьбу за збереження незалежності України. Спільне українсько-польське військо зупинило, зокрема у боях під Львовом і Замостям, більшовицький похід у Центрально-Східну Європу. Вказані події допомогли сформувати та зміцнити незалежні державні утворення на західних землях колишньої Російської імперії – Фінляндію, Естонію, Латвію та Литву, а на теренах Дунайської монархії – Чехословаччину і Угорщину. Внаслідок антибільшовицької війни 1920 р. і сама Друга Річ Посполита зміцнила свій міжнародний авторитет. Слід погодитися із висновками окремих польських і українських науковців про те, що польсько-український союз 1920 р. став символом прагнення до польсько-української співпраці (зокрема від княжих і козацьких часів), водночас

пересторогою для сучасних політиків: спроби порозуміння без визнання повної рівноправності обох сторін були, є і будуть приреченими на поразку.

Ризький мир 1921 р., що був заключений під тиском більшовицької Росії, призупинив кількарічне польсько-російське збройне протистояння і фактично денонсував Варшавський договір 1920 р. Згідно з ним, Варшава визнала владу більшовицької Росії і України, поновила з ними залізничне сполучення і поштовий зв'язок, господарські та наукові контакти, книгообмін. Польща отримала новий східний кордон, лінія якого була близькою до планів ендека Р. Дмовського; водночас на заході до Польщі відійшли території Великопольщі, Гданського Помор'я і частини Горішньої Сілезії. Незважаючи на міжнародні договори, керівники Німеччини, більшовицької Росії і України, Литви у подальшому постійно вимагали ревізії кордонів Другої Речі Посполитої.

Незважаючи на протести та всупереч положенням міжнародного трактату про меншини, на початку 1920-х рр. Польща розпочала колонізацію краю, для чого було фальсифіковано перепис населення та вибори до Сейму та сенату, ухвалено зміни в адміністративно-територіальному устрої цих земель, заборонено вживати терміни «Україна», «українець» тощо. Крім того, влада, реалізуючи концепцію будівництва великої унітарної польської держави, здійснювала асиміляцію західноукраїнського населення, що проявлялося в утисках і заборонах використовувати українську мову в школах та державних установах, згортанні довоєнної національної освіти українців. І хоча господарство регіону не було під опікою центральної влади, однак розвивалося в умовах ринкової економіки. Відбудова вимагала відновлення і розвитку нафтопереробної, лісопереробної і будівельної промисловості. Конкуренція сприяла розширенню мережі національних кооперацій, відновленню довоєнних зовнішньополітичних зв'язків.

Отже, події 1918–1923 рр., зокрема провал федералістських планів Ю. Пілсудського, підписання Ризького договору 1921 р., фактично підтвердили перемогу етнополітичної/територіальної програми польських

ендеків Р. Дмовського, які посилили полонізацію населення Східної Галичини, що радикалізувало український визвольний рух.

На відміну від тоталітарного режиму УСРР, в парламентській Польській республіці утвердилася авторитарна влада, яка надавала своїм громадянам певні права і свободи, дозволяла діяльність національних партій (крім крайніх правих і лівих), допускала представників національних меншин до парламентської праці в Сеймі. Натомість держава унеможлиблювала вступ української молоді до вищих навчальних закладів, через відмову скласти присягу звільняла з роботи українських службовців, проводила широкомасштабну колонізацію західних земель України. Все це активізувало український політикум, який умовно поділено на групи. Ліві сили (КПСГ, УСРП) сповідували радянофільство і прагнули возз'єднання краю з УСРР (прорадянські настрої підживляло відкриття 1923 р. залізничного сполучення, а 1924 р. – поштового зв'язку з УСРР). Центристи – націонал-демократи і християнські структури прагнули налагодити співпрацю з польською владою і розглядали вирішення нагальних соціально-економічних і культурно-освітніх проблем у рамках Польщі. Праві (націоналістичні) сили відстоювали різними методами і засобами гасло відродження державної незалежності, захист прав і свобод українців.

Однією з причин загострення соціально-економічного становища був прийнятий польським Сеймом 17 грудня 1920 р. закон щодо військової колонізації східних земель, за яким на території Галичини та Волині безоплатно отримували земельні ділянки польські ветерани та військові. Більшість військових осадників оселились у Волинському воєводстві. Для розвитку господарств військових осадників польська держава безоплатно надавала будівельні матеріали та сільськогосподарський інвентар. Провідний ідеолог польської націонал-демократичної партії С. Грабський пропонував польським осадникам-переселенцям приймати участь у зміні етно-демографічної ситуації в східних воєводствах на користь поляків.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено наукову проблему, що полягає в узагальненні регіонального (насамперед західноукраїнського) чинника етнополітичних трансформацій у період відновлення і становлення новітнього національного державотворення Польщі в 1918–1923 рр., формування та «узаконення» її нових кордонів, що не завжди узгоджувалися із національно-державними планами сусідніх країн, зокрема Німеччини, Чехословаччини, Західно-Української Народної Республіки, Литви, а також більшовицької Росії, яка прагнула втягнути у вир світової комуністичної революції чимало країн Східної і Центральної Європи.

Основними теоретичними і практичними результатами дослідження стали такі положення.

1. Встановлено рівень інформаційної насиченості джерельного комплексу дослідження. Аналіз української та зарубіжної історіографії, різновидової джерельної бази за обраною тематикою засвідчив, що не всі аспекти етнополітичних і соціокультурних процесів у Польщі після Першої світової війни, зокрема їх регіональні особливості, геополітичні, міждержавні й міжнаціональні чинники комплексно досліджені. Відтак сумлінне використання нової джерельної інформації та критичний аналіз історіографії забезпечило широку реконструкцію зазначеної теми, дозволило досягнути поставленої мети й виконати дослідницькі завдання.

2. Відтворено основні етапи й цілісну картину еволюції українсько-польських відносин у перше п'ятиріччя після закінчення Першої світової війни. Сформована країнами переможцями у Першій світовій війні Версальсько-Вашингтонська система міждержавних відносин передбачала наявність правно-політичної та матеріально-технічної підтримки новостворених регіональних національно-державних організацій, яким вважалася ЗУНР, оскільки насамперед толерувалося відродження національно-консолідованих країн із давніми державотворчими традиціями,

зокрема Польщі, Румунії, Угорщини, які могли би зупинити воєнну експансію більшовицької Росії в Європу. Упередженість до української справи додавала політичних преференцій та оптимізму політикам Польщі, та як це не парадоксально, білої і червоної Росії.

Провідні європейські держави вважали, що відроджена в останній день світової війни (11 листопада 1918 р.) Польща має право на повернення тих прикордонних/спірних земель, де переважало польське населення, а не «історичних» територій, втрачених від XIII до XVIII ст. Йшлося насамперед про введення в кордони на Заході Верхньої Сілезії, Великопольщі, Помор'я, Вармії і Мазур, що входили до Німеччини. Прискорило цей процес польське повстання від грудня 1918 р. до лютого 1919 р. проти німецького панування у Великопольщі і Сілезії. На східному Помор'ї влада польської адміністрації утвердилася лише у лютому 1920 р., коли закінчено виведення німецького війська і генерал Ю. Галлер провів церемонію «заручення Польщі з Балтикою», кинувши у море перстень з польським гербом. Натомість Гданськ керівники Паризької мирної конференції перевели у статус «вільного міста» під контролем Ліги націй. Новий польсько-німецький кордон залишив за Німеччиною Східну Прусію, регіон із численним польським населенням. Не лише дипломати, але й армії Польщі та Чехословаччини вирішували в 1919–1920 рр. проблему прикордонного Цешина (Тешина), більшу частину якого з великою часткою польського населення Варшаві не вдалося відбити у супротивника. Українська спільнота, провідники ЗУНР підтримували в цьому конфлікті Прагу; вказана локальна війна нерідко відволікала Варшаву, її військові сили від польсько-українського театру бойових дій у Східній Галичині.

3. Проаналізовано етнонаціональні аспекти державотворчих процесів в Польщі, виявлено основні етапи й тенденції, уроки тогочасних взаємовідносин із УНР і ЗУНР з точки зору їх впливу на подальшу геополітику в Центрально-Східній Європі. Встановлено, що чималий, інколи вирішальний, вплив на перебіг українсько-польських міждержавних і міжнаціональних відносин мав

зовнішній чинник, насамперед російський: влада Польщі, заключаючи українсько-польський військово-політичний союз 1920 р., зважала не лише на думку Директорії УНР, але й керівників білої і червоної Росії. Влітку 1920 р. Варшаві вдалося використати окремі білогвардійські підрозділи на протибільшовицькому фронті. Натомість результативнішою виявилася геостратегія більшовицької Росії, якій у 1921 р. вдалося, спільно з УРСР, нав'язати Польщі Ризький мир, згідно з яким Варшава фактично виходила із союзу з УНР, водночас відмовилася утримувати на своїй території наддніпрянський уряд та інтерновану армію. Така зміна зовнішньополітичного вектора пояснювалася Бельведером втомую польського суспільства від шестирічних воєнних дій, втратами війська, нестачею матеріально-технічних засобів для ведення подальших бойових дій проти Росії.

В українсько-польському воєнно-політичному протиборстві країни Антанти зробили ставку на сильнішого – національно сконсолідовану Польщу, якій надано не лише морально-політичну, дипломатичну, але й військову допомогу. Після поразки ЗУНР і відступу Галицької армії за Збруч західні політики фактично скерували польське військо, а також частини Армії УНР проти Червоної армії. Спільні дії об'єднаного українсько-польського війська в Галичині, зокрема влітку 1920 р. під Львовом і Замостям зупинили її «визвольний» похід у Галичину, і загалом експорт більшовицької революції у Східну і Центральну Європу, насамперед у Польщу, Угорщину, Німеччину. Політики переможеної у світовій війні Німеччини теж постійно цікавилися українською справою, але на той час не мали жодних важелів на її вплив. Керівники Румунії та Угорщини, хоча й підтримували торговельні відносини з УНР–ЗУНР, все ж віддавали перевагу Польщі в її прагненні опанувати контроль над Східною Галичиною.

Реалізації польсько-антибільшовицького союзу перешкоджало і так зване українсько-українське непорозуміння: різне бачення геостратегії визвольної боротьби наддніпрянським і галицьким урядами. У протипольській

боротьбі провідники ЗУНР прагнули використати мілітарний потенціал білої, а, можливо, і червоної Росії. Натомість лідери УНР навесні 1919 р. започаткували діалог, а згодом у 1920 р. заключили і військово-політичний союз з Польщею, що вважалася галицькими політиками «віковим» ворогом українського народу, української державності. Необґрунтована віра в об'єктивність і справедливість політики Антанти і США, узгодженість національних зовнішньополітичних сил й спричинила поразку УНР і ЗУНР, окупацію української території чотирма сусідніми державами. Еміграційний уряд ЗУНР у Відні розглядав можливість федерації чи конфедерації Східної Галичини з Чехословаччиною, на що Прага не погоджувалася. Відтак узято курс на відновлення самостійної Галицької республіки, своєрідної «Швейцарії сходу Європи», що мала стати фундаментом до соборизації українських земель. Керівники США прагнули не стільки відродження української національної державності, скільки утвердження спокою і балансу сил у цьому регіоні Центрально-Східної Європи, де чималий геополітичний вплив мала Росія. Вагомий вплив на Білий дії справляла численна польська діаспора, яка також збирала кошти й відрядила на Галицький фронт чимало вишколених вояків-добровольців. Великобританія прагнула зберегти свої інвестиції у Дрогобицько-Бориславському нафтовому басейні, тому врешті-решт змушена була підтримати Польщу, що мало забезпечити стабільний мир, правопорядок і господарську відбудову Прикарпатського регіону. І це при тому, що чимало тамтешніх політиків не бажали домінації Польщі, а дехто з британських дипломатів і розвідників навіть симпатизували українській справі.

4. Виокремлено регіональні особливості етнополітики Польщі від часу її державного відродження в листопаді 1918 р. до анексії Східної Галичини. Ризький договір 1921 року і ухвала Ради амбасадорів Антанти від 14 березня 1923 р. поглибили політичні суперечності в національно-державному таборі Західної України. Відтак українські партії краю змушені були модифікувати партійну ідеологію і тактику до нових внутрішньополітичних обставин – переорієнтовувалися з політики нищівної критики Польської держави до

підтримки декларованого владою і деякими польськими партіями гасла автономії Східної Галичини. Серед українських політиків, насамперед членів УНТП, усе частіше обговорювалася тактика тимчасового примирення з польським режимом і очікування від Варшави певних поступок – національно-територіальної автономії, розвитку українського шкільництва, культури і науки, кооперації, недержавного сектора. Натомість ліворадикали в особі незалежної КПСГ продовжували виступати не лише за визволення трудящих з-під гніту «польських панів», але й за возз'єднання Західної України з УРСР. Серед зубожілих певну підтримку мали також легальні українські радикали і соціал-демократи, які відстоювали ідею творення незалежної Української соціалістичної (демократичної) держави. Натомість праворадикальна Українська військова організація, співзасновниками якої 1920 р. виступили недавні військові легіону УСС, Галицької та Наддніпрянської армій, продовжувала відстоювати збройний шлях боротьби за відновлення самостійної соборної Української держави. З цією метою допускалася можливість застосування фізичного терору проти польських урядовців, насамперед силовиків. Всенародного опору польським окупантам, бойкоту виборів до Сейму 1920 р. вимагав еміграційний уряд ЗУНР/Галицької республіки у Відні. Чимало його дипломатичних та інформаційних акцій проведено за участі Західно-українського товариства Ліги націй, зарубіжних місійних поїздок митрополита Греко-католицької церкви Андрея Шептицького до Ватикану та інших країн Європи і Америки.

Лояльну позицію до Польської держави, її авторитарної влади зайняла більшість представників наддніпрянської військово-політичної еміграції, частина якої до 1922 р. перебувала у таборах інтернування. Після їх ліквідації польською владою переважна більшість вигнанців осіла у Східній Галичині й Західній Волині, де існувала спільність мови і культури, а на Волині – ще й православної конфесії. Неврегульованість нового правового статусу емігрантів супроводжувалася свавіллям польської влади, насамперед східних воєводств, яка інколи вдавалася до «репатріації» неугодних до УРСР. Права

скитальців-наддніпрянців на загальнодержавному рівні намагалися захистити Український центральний комітет, Українське товариство допомоги емігрантам (біженцям) з України та їх родинам у Польщі, а в Галичині – їх філії, а також Український горожанський комітет (усі створені 1921 р.). Творенням різних громадських харитативних культурно-освітніх, релігійних структур наддніпрянські емігранти долучалися до розбудови етнополітичної системи Другої Речі Посполитої, яка декларувала певні права і свободи для національних меншин.

Дослідження підтвердило, що Східна Галичина не перебувала у статусі колонії ні до Першої світової війни, ні потім, в авторитарній Польській державі. Майже половину земельного фонду займала оброблена рілля, четверту частину становили ліси, що перебували під охороною держави. У регіоні відновлено довоєнну мережу (щоправда дещо меншу) переробних підприємств – десятки броварень і сотні гуралень, декілька тютюнових і цукрових заводів, обсяги переробки яких, щоправда, у післявоєнний період дещо зменшилися (бракувало сировини, технічного переобладнання, звужився ринок споживання через зубожілість населення). Відновлено ярмарки, зокрема щодо продажу коней і великої рогатої худоби на внутрішньому і зовнішньому ринках (зокрема, до Німеччини, Австрії, Румунії). Чималі податки державі сплачували національні переробно-збутові кооперативи, які поступово відновлювали експорт масла та іншої продукції до Центральної і Західної Європи.

Після Першої світової війни у результаті самовільної вирубки лісів російською та іншими арміями площа лісів Галичини і Волині зменшилася, як і в більшості країн на території яких відбувалися бойові дії. Однак нова польська влада намагалася перепорядкувати лісові угіддя з приватного сектора до державного і взяти під контроль ведення лісового господарства. Як і на початку століття, більшість заготівельної деревини вивозилася за межі Західної України – в центральні й північні регіони Польщі та за кордон, нерідко шляхом сплаву по Сяну, Дунайцю, Віслі, Дністру. Більшість тартаків

на початку 1920-х років переведено з парових установок на водяні, газові, бензинові та з електричним обладнанням. Особливо збільшилася частка підприємств із польським капіталом, де інженерно-технічні працівники набиралися насамперед із поляків – місцевих або приїжджих. Українці були власниками, як правило, невеликих тартаків, яким було важко конкурувати із високорентабельними великими акційними підприємствами із сучасним австрійським чи німецьким устаткуванням.

Після воєнних дій 1914–1920 рр., зменшення інвестицій, продукція галицького нафтопромислу різко зменшилася і певний час використовувалася в межах Польщі, оскільки були зруйновані усталені ринки збуту до Німеччини і країв колишньої Австро-Угорщини, які змінили галицьку нафту на поставки з Румунії, США, Росії, Ірану. До цього високорентабельного бізнесу українські інженери і робітники майже не залучалися. Спало також виробництво солі та озокериту. На відміну від центру та заходу країни, призупинено розвиток мережі залізниць Галичини та Волині, які в перші повоєнні роки виявилися збитковими. Щоправда, збільшилися довжина державних, воєводських і гмінних доріг.

Традиційний уклад життя і побуту західних українців, насамперед сільського населення, руйнувала нова система місцевого самоврядування, яка фактично ліквідувала давні традиції сільської громади, залишки звичаєвого права. Сильне невдоволення серед селян викликало військове осадництво, якому влада на початку 1920-х років надавала кращі землі на Волині й Тернопільщині і яке ставало носієм чужої культури, засобом політики колонізації. Наслідки такого процесу відчутними стали у 30-і, а особливо у 40-і роки, коли етнополітичне протистояння перейшло у польсько-український військово-політичний конфлікт із сильною соціальною складовою, відлуння якого відчутні в обох соціумах й нині.

5. Насамкінець зауважимо, що українсько-польські міждержавні та міжнаціональні відносини повинні об'єктивно і системно висвітлюватися в науковій та навчально-освітній літературі, медіапросторі України і Польщі.

Потребує активізації також і співпраця науковців, освітян, архівістів, музейників, представників медіа та громадського сектору, бо тільки через краще взаємопізнання минулого і сучасного можливий толерантний діалог і співпраця, зокрема в історієписанні новітньої доби, подоланні травматичної складової національної пам'яті. Центральні органи влади України та Польщі повинні ініціювати, підтримувати відновлення дискусійних панелей за участю польсько-українських форумів істориків, політологів-міжнародників, економістів, педагогів. За прикладом Польщі необхідно запровадити державну програму перекладу праць українських науковців і письменників іноземними мовами, зокрема й польською. Є потреба також у розширенні практики взаємостажувань між науковими установами та закладами вищої освіти Польщі та України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 100 lat polskiego ruchu robotniczego: Kronika wydarzen. Warszawa: Ksiazka i Wiedza; 1978.
2. About the Foreign Relations of the United States Series [Електронний ресурс]: <https://history.state.gov/historicaldocuments/about-frus>
3. Akta Michała Sokolnickiego. Zbiór zespołów szcztątkowych. Archiwum aktów nowych w Warszawie. Zesp. 88/154.
4. Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, t. 946, k. 62: Problem ziem wschodnich w świetle bezpośrednich obserwacji terenowych.
5. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, t. 1039, k. 15-16.
6. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, t. 1039, k. 73-75.
7. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, t. 1039, k. 83.
8. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, t. 1250, k. 108.
9. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, t. 1250, k. 108-109.
10. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, t. 1250, k. 123.
11. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, t. 1251, k. 12.
12. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, t. 1252, k. 13.
13. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, t. 1252, k. 14.
14. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, t. 1252, k. 25-34.
15. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. B-23344-7007, s. 6.
16. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. B-25723-9328, s. 140, 147; sygn. B-25728-9333. S. 1-5.
17. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2252, k. 230-231.
18. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2252, k. 237.
19. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2253, k. 43-44.
20. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2253, k. 169.
21. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2253, k. 191-192.

22. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2255, k. 55.
23. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2255, k. 136.
24. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2256, k. 9-11.
25. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2256, k. 15.
26. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2256, k. 136-147: Petycja Ukraińskiej Rady Narodowej w Pradze do Ligi Narodów.
27. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2257, k. 28.
28. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2257, k. 28: List z Pragi zatrzymany przez policję podczas przeszukania magazynu Dila 31 października 1930 r.
29. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2257, k. 222.
30. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2257, k. 249.
31. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2257, k. 331-332.
32. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2258, k. 17.
33. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2259, k. 35-49: Pomnik na temat interpretacji petycji ukraińskich w Genewie, 19 września 1931 r.
34. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2260, k. 3-5.
35. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2261, k. 129-130.
36. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2262, k. 281-307.
37. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 2265, k. 212-215.
38. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 5095, k. 6-10.
39. AAN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 5095, k. 20-57.
40. Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego / oprac. Witold Stankiewicz, Andrzej Piber; Polska Akademia Nauk. Instytut Historii. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1974. T. 2: 1919–1921. S. 37.
41. Bitwa Lwowska 27 VII – 18 X 1920. Dokumenty operacyjne. Warszawa, 2009. 824 s.
42. Bitwa Lwowska i Zamojska 21 VIII – 18 X 1920. Dokumenty operacyjne. Warszawa, 2009. 1224 s.

43. Bitwa Lwowska i Zamojska 25 VII – 18 X 1920. Warszawa, 2009. Cz. III. 1144 s.
44. Bitwa Wołyńsko-Podolska 5 IX – 21 X 1920. Dokumenty operacyjne / pod red. M. Tarczyńskiego. Warszawa, 2014. 1440 s.
45. Centralny Komitet Wykonawczy: protokoły z posiedzeń, uchwały, instrukcje, okólniki, komunikaty, zaświadczenia, odezwy, ulotki, korespondencja z okręgowymi komitetami robotniczymi i z członkami PPS, powołanie i działalność Naczelnego Komitetu Obchodu 20-lecia Niepodległości Polski 1919 – 1939, sygn. 114/III, t.1-54. 2/1251/0 Polska Partia Socjalistyczna: Archiwum Akt Nowych.
46. Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. / oprac. Weronika Gostyńska et al.; przy współudz. Haliny Adalińskiej et al. Warszawa: Książka i Wiedza, 1961. T. 2: Listopad 1918 – kwiecień 1920. S. 156.
47. Klub Parlamentarny: organizacja i działalność: korespondencja, notatki, 1927,1930-1935, sygn. 52-60. 2/62/0 Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem Sekretariat Generalny i Klub Parlamentarny w Warszawie: Archiwum Akt Nowych.
48. Lwowski Kurjer Poranny, 2 września 1930 r.
49. Miesięczne sprawozdania z ruchu społeczno - politycznego i zawodowego za okres IV 1925 roku - III 1926 roku na terenie województwa stanisławowskiego. 2/2019/0 Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Stanisławowie: Archiwum Akt Nowych.
50. Papers relating to the foreign relations of the United States. The Paris Peace Conference, 1919. Washington: U.S. Government Printing Office, 1942–1947. Vol. I–XIII.
51. PPS-Lewica w Rosji: sprawozdania, protokoły z konferencji i posiedzeń ciał statutowych, okólniki, komunikaty, odezwy, korespondencja, dokumentacja finansowa, 1917-1919, sygn.14/VIII, t.1-14. 2/1202/0 Polska Partia Socjalistyczna - Lewica: Archiwum Akt Nowych.
52. Sabotaż ukraiński i akcja pacyfikacyjna. Warszawa: Nakładem Polskiego Instytutu Współpracy z Zagranicą; 1931.

53. Sekretariat Generalny. Organizacja i działalność BBWR: statut, sprawozdania, uchwały, korespondencja, 1927-1935, sygn. 1-17. 2/62/0 Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem Sekretariat Generalny i Klub Parlamentarny w Warszawie: Archiwum Akt Nowych.
54. Sekretariat Krajowy: współpraca z Międzynarodówką Komunistyczną, Biurem Politycznym KC KPP i instytucjami podległymi – instrukcje, okólniki, protokoły z posiedzeń, rezolucje, oceny sytuacji w Polsce i w PPS, opinie, charakterystyki i życiorysy działaczy KPP w kraju i we Francji, sprawozdania z akcji politycznych, odezwy, 1919-1938, sygn. 158/V-1, t.1-28, 158/V-2,t.1-40, 158/VI-1,t.1-24, 158/V-3,t.1-103, 158/V-4, t.1-50. 2/1287/0 Komunistyczna Partia Polski: Archiwum Akt Nowych.
55. Sprawozdania stenograficzne z procesu o zabójstwo mni. B. Pierackiego, 1935-1936, sygn. 11-37. 2/1176/0 Polska Agencja Telegraficzna w Warszawie: Archiwum Akt Nowych.
56. Ukraina i Białoruś. Sytuacja wewnętrzna i stosunek do Polski. 29/530/0 Naczelny Komitet Narodowy: Archiwum Narodowe w Krakowie; 1914 - 1918.
57. Wybory do Sejmu i Senatu: sprawozdania, zestawienia, korespondencja, 1927-1935, sygn. 32-45. 2/62/0 Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem Sekretariat Generalny i Klub Parlamentarny w Warszawie: Archiwum Akt Nowych.
58. Związek Parlamentarny Polskich Socjalistów: statuty, wnioski, interpelacje, korespondencja, odezwy, wycinki z „Robotnika” 1919-1935, sygn.114/VIII, t.1-4. 2/1251/0 Polska Partia Socjalistyczna: Archiwum Akt Nowych.
59. Велика війна 1914-1918 pp. і Україна. Київ: ТОВ «Видавництво “КЛІО”»; 2014. 784 p.
60. Декалог - десять заповідей українського націоналіста. Видання ОУН: "Декалог". Львів: Архів Центру досліджень визвольного руху. Ф. 17.
61. Державний архів Волинської області. Ф. 1. Українське національно-демократичне об'єднання, оп. 2, спр. 7264.
62. ДАВО. Ф. 46. Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 3, спр. 128, арк. 15.

63. ДАВО. Ф. 46. Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 9-а, спр. 1076, арк. 29.
64. ДАВО. Ф. 46. Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 9, спр. 2890, арк. 23.
65. ДАВО. Ф. 46. Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 9, спр. 3096, арк. 24.
66. ДАВО. Ф. 46. Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 9, спр. 3578, арк. 1-8. Протокол судового засідання Луцького окружного суду у справі члена ОУН О. Куца, 22.I.1939 р.
67. ДАВО. Ф. 46. Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 9, спр. 4671, арк. 1-18.
68. ДАВО. Ф. 46. Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 9, спр. 4832, арк. 19.
69. ДАВО. Ф. 191. Луцький окружний суд, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 1, спр. 223, арк. 124.
70. ДАВО. Ф. 198. Головна управа Волинського українського об'єднання (ВУО), м. Луцьк Волинського воєводства, 1931 – 1939 рр., оп. 1, спр. 5, арк. 11-12.
71. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). Ф. 2. Станіславське воєводське управління, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 1, спр. 312. Газета "Український прапор".
72. ДАІФО. Ф. 2. Станіславське воєводське управління, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 1, спр. 386. Постановление Министерства внутренних дел и информация поветовых староств о конфискации украинской националистической литературы. 114 арк.
73. ДАІФО. Ф. 2. Станіславське воєводське управління, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 3, спр. 217.
74. ДАІФО. Ф. 2. Станіславське воєводське управління, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 3, спр. 747. Сведения

административных и полицейских органов о пачификации украинского населения на территории воеводства. 193 арк.

75. ДАІФО. Ф. 2. Станіславське воеводське управління, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воеводства, оп. 3, спр. 1845. Переписка с Министерством Внутренних дел и поветовыми старостами о рассмотрении интерпелляции украинских депутатов Польского сейма и сената на действия местной администрации против украинского населения. 87 арк.

76. ДАІФО. Ф. 68. Станіславське воеводське управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воеводства, оп. 2, спр. 36. Інформації агента польської розвідки у Австрії про діяльність уряду ЗУНР в екзилі. арк. 1-158.

77. ДАІФО. Ф. 68. Станіславське воеводське управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воеводства, оп. 2, спр. 35. Інформації агента польської розвідки у Австрії про діяльність уряду ЗУНР в екзилі. арк. 1-85.

78. ДАІФО. Ф. 68. Станіславське воеводське управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воеводства, оп. 2, спр. 545.

79. ДАІФО. Ф. 230. Станіславський окружний суд, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воеводства, оп. 1, Справа про обвинувачення Степана Бандери, його батька Андрія та ін. за організацію в дні святкування 10-ї річниці ЗУНР мітингів, молебнів, присвячених пам'яті загиблих українських вояків та за розповсюдження відозв, листівок УВО. Протоколи допиту С. Бандери, заарештованого 20.12.1928. арк. 1-63.

80. ДАІФО. Ф. 636. Колекція інформаційних матеріалів для населення, оп. 1. Інформаційні матеріали установ ЗУНР (1918–1919).

81. Державний архів Київської області. ф. 1787, оп. 8, спр. 19: Дані про перехід фронту поляками австро-угорських 13-го, 16-го та 56-го полків, арк. 12.

82. Державний архів Львівської області (ДАЛО), Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 34, арк. 4.
83. ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 49, арк. 139.
84. ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 123, арк. 20.
85. ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 184, арк. 1.
86. ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 250, арк. 141.
87. ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 2, спр. 204, арк. 80.
88. ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 2, спр. 206, арк. 71.
89. ДАЛО, Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 2, спр. 1383, арк. 7.
90. ДАЛО. Ф. 271. Дирекція поліції у Львові. - оп. 1, спр. 296. - 9 арк.
91. ДАЛО. Ф. 1, оп. 3, спр. 232, арк. 2.
92. ДАЛО. Ф. 1. Отдел по делам вероисповеданий; Президиальный отдел, подотдел религии; Административный отдел, подотдел религии, оп. 14, спр. 1950.
93. ДАЛО. Ф. 121. Львовское Воеводческое управление, оп. 2, спр. 202.
94. ДАЛО. Ф. 121. Львовское Воеводческое управление, оп. 2, спр. 251.
95. ДАЛО. Ф. 121. Львовское Воеводческое управление, оп. 3, спр. 600, арк. 43.
96. ДАЛО. Ф. 121. Львовское Воеводческое управление, оп. 3, спр. 600, арк. 55.
97. ДАЛО. Ф. 121. Львовское Воеводческое управление, оп. 3, спр. 600, арк. 58.

98. ДАЛО. Ф. 121. Львовское Воеводческое управление, оп. 3, спр. 600, арк. 66.
99. ДАЛО. Ф. 121. Львовское Воеводческое управление, оп. 3, спр. 600: див. добірку розпоряджень воєвод та повітових староств.
100. ДАЛО. Ф. 121. Львовское Воеводческое управление, оп. 3, спр. 632, арк. 34.
101. ДАЛО. Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 36, арк. 3.
102. ДАЛО. Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 51, арк. 228.
103. ДАЛО. Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 110, арк. 85.
104. ДАЛО. Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 1, спр. 119, арк. 5.
105. ДАЛО. Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 2, спр. 228, арк. 70.
106. ДАЛО. Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 2, спр. 1449, арк. 30.
107. ДАЛО. Ф. 257: Львівське наукове товариство з вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918-1920 роках. оп. 2, спр. 1723, арк. 11.
108. Державний архів Тернопільської області (ДАТО). Ф. 231. Тернопільське воєводське управління, оп. 1, спр. 66. арк. 1-85.
109. ДАТО. Ф. 231. Тернопільське воєводське управління, оп. 1, спр. 218. 76 арк.
110. ДАТО. Ф. 231. Тернопільське воєводське управління, оп. 1, спр. 755. 71 арк.
111. ДАТО. Ф. 231. Тернопільське воєводське управління, оп. 1, спр. 1090. 47 арк.
112. ДАТО. Ф. 231. Тернопільське воєводське управління, оп. 1, спр. 1365. 52 арк.

113. ДАТО. Ф. 231. Тернопільське воєводське управління, оп. 1, спр. 1454. 108 арк.
114. Діло, 21 березня 1931.
115. Діло, 24 вересня 1930.
116. Діло, 28 листопада 1930.
117. Документы внешней политики СССР. Москва: Наука, 1958. Т. 1. 631 с.; 1959. Т. 2. 724 с.
118. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Москва: Наука, 1964. Т. 2. 720 с.; 1965. Т. 3. 608 с.
119. Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Івано-Франківськ, 2008. 524 с. .
120. История Польши: в 3-х тт. Москва, 1958. Т. 3. 667 с.
121. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. Кондуфор ЮЮ, ред. Київ: Наукова думка; 1977.
122. Марево військової колонізації загрожує українським землям. Новий Час. 3 березня 1930.
123. Московська окупація Галичини 1914–1917 рр. у свідченнях сучасників. Львів, 2018. 528 с.
124. Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси. Київ, 2012. 592 с.
125. Останній виступ УВО, його причини та наслідки. Сурма, ч 1 (40). січень 1931.
126. Ревіндикація душ на Волині. Діло. 1938 30 жовтня.
127. Сурма, листопад-грудень 1930, с. 2.
128. Текст Рішення Ради послів держав Антанти щодо східних кордонів Польщі від 15 березня 1923 р. (англ.). Treaty Series 1923.
129. Україна і Польща між минулим і майбутнім. Львів: Видавничий центр "Фенікс"; 1991.

130. Українська Національна Рада (Документи-матеріали-статті-інформації). – Лондон : Видання Уповноваженого Ресорту Преси і Інформації Виконного Органу УНРади на В. Британію. – 1949. – Серпень. – 42 с.
131. Українська Центральна Рада: березень – листопад 1917 р. Пам'ятки України № 3. 1990:16.
132. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), м. Київ, ф. 3766 «Міністерство закордонних справ Української Держави», оп. 1, спр. 34, арк. 98; оп. 1, спр. 57, арк. 6.
133. ЦДАВО. Ф. 1429. Канцелярія Директорії Української Народної Республіки, оп. 1, спр. 5, арк. 5.
134. ЦДАВО. Ф. 1429. Канцелярія Директорії Української Народної Республіки, оп. 2, спр. 2, арк. 18.
135. ЦДАВО. Ф. 3172. Штаб діючої армії Української Народної Республіки, оп. 3, спр. 35, арк. 15.
136. ЦДАВО. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, оп. 1, спр. 173, арк. 23.
137. ЦДАВО. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, оп. 1, спр. 173, арк. 50.
138. ЦДАВО. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, оп. 2, спр. 21, арк. 198.
139. ЦДАВО. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, оп. 2, спр. 245, арк. 124-125.
140. ЦДАВО. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, оп. 3, спр. 49, арк. 152.
141. ЦДАВО. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 30: Листування міністра з послом у Франції О. Шульгіним. 172 арк. 99.
142. ЦДАВО. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 280: Документи про діяльність делегації УНР на мировій конференції в Парижі (18 січня 1919 – 30 грудня 1919) Арк. 150.

143. ЦДАВО. Ф. 3933. Мазепа Ісаак Прохорович (1884 1952) секретар ЦК Української соціал-демократичної робітничої партії, міністр внутрішніх справ, оп. 1., спр. 4, арк. 20.
144. ЦДАВО, Ф. 1063: Фонд Ради народних Міністрів УНР. оп. 3, спр. 16.
145. ЦДАВО, Ф. 1115, оп. 1, спр. 4, арк. 8.
146. ЦДАВО, Ф. 1115, оп. 1, спр. 5, арк. 11.
147. ЦДАВО, Ф. 2592, оп. 1, спр. 81, арк. 41.
148. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). Ф. 6. ЦК Компартії Західної України, оп. 1, спр. 49.
149. ЦДАГО. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 60 –64.
150. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ). Ф. 581. Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної республіки, оп. 1, спр. 140.
151. ЦДІАЛ. Ф. 360. Старосольський Володимир-Степан(1878-1942), оп. 1, спр. 54, арк. 38.
152. ЦДІАЛ. Ф. 362. Студинський Кирило, голова НТШ, оп. 1, спр. 32, арк. 4-5.
153. ЦДІАЛ. Ф. 205, оп. 1, спр. 840, арк. 5.
154. ЦДІАЛ. Ф. 205, оп. 1, спр. 1048, арк. 22.
155. ЦДІАЛ. Ф. 206. Рідна школа, Українське педагогічне товариство у Львові, оп. 1, од. зб. 124, 4 арк.
156. ЦДІАЛ. Ф. 344, оп. 1, спр. 6.
157. ЦДІАЛ. Ф. 344, оп. 1, спр. 148.
158. ЦДІАЛ. Ф. 348. Товариство "Просвіта", оп. 1, од. зб. 804.
159. ЦДІАЛ. Ф. 358: Митрополит А. Шептицький. Оп. 1. Спр. 357: Листування Шептицького А. з Тишкевичем М. (1913–1930). 172 арк.
160. ЦДІАЛ. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 185: Листи Витвицького С. (1918–1923). 64 арк.
161. ЦДІАЛ. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 185: Листи Панейка В. (1909–1929). 159 арк.

162. ЦДІАЛ. Ф. 392. Українська парламентарна репрезентація в польському Сеймі та Сенаті, оп. 1, од. зб. 14, 127 арк.
163. ЦДІАЛ. Ф. 392. Українська парламентарна репрезентація в польському Сеймі та Сенаті, оп. 1, од. зб. 33, 21 арк.
164. ЦДІАЛ. Ф. 392. Українська парламентарна репрезентація в польському Сеймі та Сенаті, оп. 1, спр. 22, арк. 116-123.
165. ЦДІАЛ. Ф. 392. Українська парламентарна репрезентація в польському Сеймі та Сенаті, оп. 1, спр. 24, арк. 2: Резолюція польських студентів на віче 12 жовтня 1930 у Львові.
166. ЦДІАЛ. Ф. 392. Українська парламентарна репрезентація в польському Сеймі та Сенаті, оп. 1, спр. 24, арк. 236.
167. ЦДІАЛ. Ф. 681: Тишкевич Михайло (1857–1930), граф, дипломат і політичний діяч УНР, публіцист, історик, меценат. Оп. 1. Спр. 15 – 28.
168. ЦДІАЛ. Ф. 309: Наукове товариство ім. Шевченка. оп. 1, спр. 1198.
169. Частинний виступ. Сурма, ч 9 (36), с 2. вересень 1930.
170. Achmatowicz A. Ukraińscy historycy o sojuszu polsko-ukraińskim w roku 1920. *Mazowieckie Studia Humanistyczne*. 1998(2):189–206.
171. Ajnenkiel A, editor. *Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrany problemy. Polska–Ukraina: trudne pytania Materiały Międzynarodowego seminarium historycznego “Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1918–1947”*; 1998; Warszawa: KARTA.
172. Batowski H. *Miedzy dwiema wojnami 1919-1939*. Krakow: n.a.; 1988.
173. Bierzanek R, Kukułka J, editors. *Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r.: dokumenty i materiały*. Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe; 1965–1967.
174. Bruski J. *Petlurowcy*. Kraków: Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924); 2004.
175. Brzęk-Osiński M. *Ze wspomnień Legionisty i Piłsudczyka 1905-1939*. Warszawa: Rytm; 2004.
176. Buczek J. *Galicja 1859–1914. Polski Piemont?* Warszawa: n.a.; 1989. 84 p.

177. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921 – 1939. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; 1979.
178. Czubiński A. Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918-1921. Opole: Instytut Śląski w Opolu; 1993.
179. Dąbkowski T. Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923. Warszawa: PAN; 1985.
180. Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa. Warszawa: n.a.; 1926.
181. Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa. Z dodaniem memoriału “Zagadnienia środkowo- i wschodnio-europejskie” i innych dokumentów polityki polskiej z lat 1914–1919. Hannover: n.a.; 1947.
182. Garlicki A. Józef Piłsudski. 1867–1935. Warszawa: Czytelnik; 1989.
183. Gella J. Ruski miesiąc 1.XI – 22.XI.1918. Ilustrowany opis walk Listopadowych na froncie. Lwów: n.a.; 1918. 238 p.
184. Głębiński S. Wspomnienia polityczne. Warszawa: Pelplin: Drukarnia i Księgarnia; 1939. 559 p.
185. Gruchała J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914). Katowice: Uniwersytet Śląski; 1988.
186. Gostynska W. Stosunki polsko-radzieckie (1918–1919). Warszawa: n.a.; 1972.
187. Holzer J. Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej. Warszawa: Książka i Wiedza; 1974.
188. Hunczak T, editor. Ukraine and Poland in Documents. 1918–1922. New York, Paris, Sydney, Toronto: n.a.; 1983.
189. Hupert W. Walki o Lwów od 1 listopada 1918 do 1 maja 1919. Warszawa: n.a.; 1933. 263 p.
190. Hupert W. Zajęcie Galicji Wschodniej i Wołynia w 1919 roku. Lwów; Warszawa: n.a.; 1928. 107 p.
191. Hupert W. Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołynia w roku 1919. Lwów; Warszawa: n.a.; 1928. 107 p.

192. Jabłonowski M, Kosecki A, editors. O niepodległą i granice. Komunikaty oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919–1921. Warszawa; Pułtusk: n.a.; 1999.
193. Jabłoński H. Polska autonomia na Ukrainie. 1917 – 1918. Warszawa: n.a.; 1948.
194. Józewski H. Zamiast pamiętnika. Zeszyty Historyczne. 1982(60).
195. Juzwenko A. Polska a "biała" Rosja (od listopada 1918 do kwietnia 1920 r.). Wrocław: n.a.; 1973.
196. Karpus Z. Jeńcy internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924. Toruń: Adam Marszałek; 1997.
197. Klimecki M. Galicyjska Socjalistyczna Republika Rad. Okupacja Małopolski (Galicii) Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1920 roku. Toruń: n.a.; 2006. 229 p.
198. Klimecki M. Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnią Galicję 1918–1919 r. Aspekty polityczne i wojskowe. Warszawa: n.a.; 1997. 286 p.
199. Klimecki M. Wojna czy pokój. Polsko-ukraińskie negocjacje 1918–1921. Polska i Ukraina Sojuz 1920 roku i jego następstwa; Toruń 1997. p. 43-79.
200. Klimecki M, Karpus Z. Czas samotności. Ukraina w latach 1914 - 2018. Warszawa: n.a.; 2018. 336 p.
201. Koko E. Dokumenty z dziejów polityki polskiej w kwestii ukraińskiej (maj-grudzień 1918). Teki archiwalne. 1996(1(23)):60.
202. Koko E. Polska historiografia po 1989 roku o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1918–1939. Historycy polskie i ukraińskie wobec problemów XX wieku. 2000:132–45.
203. Kozłowski M. Między Sanem a Zbruczem. Kraków: n.a.; 1990. 320 p.
204. Kozłowski M. Zapomniana wojna. Bydgoszcz: n.a.; 1999. 372 p.
205. Kuczerepa M. Stosunki ukraińsko-polskie w II Rzeczypospolitej we współczesnej historiografii ukraińskiej. Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku. 2000:146–65.

206. Kuczerepa M. Stosunki ukraińsko-polskie w II Rzeczypospolitej we współczesnej historiografii ukraińskiej. *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku*. 2000:146-65.
207. Kushnir M. *Polish Atrocities in the West Ukraine*. Wien – New York: n.a.; 1931.
208. Landau Z, Tomaszewski J. *Gospodarka Polski międzywojennej w latach 1918–1939*. Warszawa: n.a.; 1967.
209. Legieć J. *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej w 1920 r.* Toruń: n.a.; 2002. 207 p.
210. Legieć J. Misja Borysa Kudrynowskiego w Warszawie (kwiecień – sierpień 1919 r.). *Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*. XXXIII1998.
211. Litwin H. *Central European Superpower*. *BUM Magazine*. 2016 October 2016:26-9.
212. Łossowski P. *Jak Feniks z popiołów. Oswobodzenie ziem polskich spod okupacji w listopadzie 1918*. Łowicz: Mazowicka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna; 1998.
213. Lukomski G, Partacz C, Polak B. *Wojna polsko-ukraińska 1918-1919. Działania bojowe - aspekty polityczne - kalendarium*. Warszawa: Koszalin; 1994.
214. Mackinder H. *Democratic Ideals and Reality. A Study in the Politics of Reconstruction*. New-York: n.a.; 1944.
215. Majchrowski J. *Polska myśl polityczna 1918-1939 : nacjonalizm*. Warszawa: Wyższa Szkoła Handlu i Prawa im. Ryszarda Łazarskiego; 2000.
216. Mauersberg S. *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939*. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk; 1968.
217. Mazur G. *Problem pacyfikacji Małopolski Wschodniej w 1930 r.* *Zeszyty Historyczne* No 135. 2001:3-39.
218. Mędrzecki W. *Województwo Wołyńskie. 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych*. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk; 1988.

219. Nowak-Kiełbikowa M. Początki krajowej służby dyplomatycznej. In: Ajnenkiel A, editor. Rok 1918 Odrodzona Polska w nowej Europie. Warszawa: NERITON, Instytut Historii PAN; 1999. p. 33, 6.
220. Nowak A. Pierwsza zdrada Zachodu. 1920 – zapomniany appeasement. Warszawa: n.a.; 2015. 606 p.
221. Ostanek A. W służbie Ojczyźnie / Wojsko Polskie w systemie bezpieczeństwa województw południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej (1921–1939). Warszawa: n.a.; 2019. 516 p.
222. Papierzyńska-Turek M. Sprawa Ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej. Kraków: Wydawnictwo Literackie; 1979.
223. Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. Wrocław: n.a.; 2004.
224. Pisuliński J, Skalski W, editors. Sojusz Piłsudski–Petlura. Dokumenty i materiały. Warszawa: IPN, Studium Europy Wschodniej Uniwersytet Warszawski; 2020.
225. Przybylski A. Wojna polska 1918-1921. Warszawa: n.a.; 1930. 239 p.
226. Radziejowski J. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy: węzłowe problemy ideologiczne. Kraków: n.a.; 1976.
227. Roja B. Legendy i fakty. Warszawa: Nakł. Księgarni F. Hoesicka; 1931. 372 p.
228. Romer E. Pamiętnik paryski 1918–1919. Wrocław: n.a.; 1989. 456 p.
229. Sandoro C. Through Poland during the Elections of 1930. Geneva: n.a.; 1931.
230. Składkowski FS. Strzepy meldunków. Warszawa: n.a.; 1988.
231. Snyder T. Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin. New Haven: Yale University Press; 2010.
232. Snyder T. The Reconstruction of Nations : Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999. New Haven: Yale University Press; 2003.
233. Sokolnicki M. Podróż do Jass w jesieni 1918 roku. Niepodległość Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski. 10. Londyn – Nowy Jork: Towarzystwo Przyjaciół Instytutów Józefa Piłsudskiego; 1976.

234. Sopotnicki J. Kampania polsko-ukraińska. Doświadczenia operacyjne i bojowe. Lwów: n.a.; 1921. 139 p.
235. Stachewicz J. Studja operacyjne z historii wojen polskich 1918-21. Warszawa: Wojskowy instytut naukowo-wydawniczy; 1925.
236. Switalski K. Diariusz. 1919–1935. Warszawa: n.a.; 1992. 838 p.
237. Szajdak S. Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku. Warszawa: n.a.; 2005. 310 p.
238. Tomaszewski J. Mniejszości narodowe w Polsce XX wieku. Warszawa: n.a.; 1991.
239. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków: Wydawnictwo Literackie; 1989.
240. Vandycz P. Soviet-Polish Relations. Cambridge: n.a.; 1969.
241. Wierzbicki A. Wschod – Zachod w koncepcjach dziejow Polski. Z dziejow polskiej myśli historycznej w dobie porzbirowej. Warszawa: PIW; 1984.
242. Wiszniewski S. Brzeżany i kresy południowo-wschodnie w wojnie polsko-ukraińskiej 1918–1919. Lwów: n.a.; 1935.
243. Wrzosek M. Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918-1921. Warszawa: n.a.; 1992.
244. Wyszczeci L. Kampania ukraińska 1920 roku. Warszawa: n.a.; 2009. 373 p.
245. Żarnowski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939. Warszawa: n.a.; 1973.
246. Zięba A. Ukraińcy w Kanadzie wobec polaków i Polski (1914-1939): Księgarnia Akademicka; 1998. 400 p.
247. Zieliński H. Historia Polski. 1914–1939. Wrocław: Zakład narodowy imienia Ossolińskich; 1983.
248. Алексієвєць Л. Польща: шляхом відродження державної незалежності: 1918 - 1939. Тернопіль: Екон. думка; 2002.
249. Андрієвський Д. Міжнародна акція ОУН. Організація Українських Націоналістів 1929–1954 Збірник статей у 25-ліття ОУН. 1955.

250. Баран З. Українське питання в політиці польських партій міжвоєнного періоду. Вісник Львівського університету Серія історична. 1993(29: Дослідження з історії України).
251. Баран С. Старі пляни і нові методи. Діло. 1937 30 жовтня.
252. Барановська Н, Верстюк В, Кульчицький С. Уряди України у ХХ ст.: Науково-документальне видання. Литвин В, ред. Київ: Наук. думка; 2001.
253. Белова Г, ред. Мирный договор между Россией и Украиной, с одной стороны, и Польшей — с другой от 18 марта 1921 г. Москва: Гос. изд. полит. лит.; 1959.
254. Богачевська-Хомяк М. Союз українок та інші українські організації: співпраця і боротьба. Білим по білому: Жінки в громадському житті України 1884-1939. 1995:243–56.
255. Боечко В, Ганжа О, Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. Київ: б.в.; 1994.
256. Боечко В, Ганжа О, Захарчук Б. Кордони України: історія та проблема формування. 1917–1940 рр. Український історичний журнал - № 1. 1992:62–8.
257. Бойко О, Буравченков А, Верстюк В, Віднянський С, Кудлай О, Пиріг Р, та ні., ред. Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1920 рр. Київ: б.в.; 2002.
258. Борисенко Е. Влияние польского фактора на политику большевиков по национальному вопросу (Большевики и украинский вопрос в 1917–1923 годах). Революционная Россия 1917 года и польский вопрос: новые источники, новые взгляды. 2009:179–94.
259. Василик І. Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР. Київ: б.в.; 2012. 176 с.
260. Васюта І. Західно-українське село під гнітом монополістичного капіталу в 20–30-х роках ХХ ст. Український історичний журнал. 1971(Вип. 11):56.
261. Вегеш М. Вони боронили Карпатську країну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських Українців. Ужгород: б.в.; 2002.

262. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923. Львів: б.в.; 1998.
263. Верстюк В. Союз Ю. Пілсудського – С. Петлюри 1920 р. в сучасній українській історіографії. Наукові записки НаУКМА Історичні науки. 2005;41:61-5.
264. Верстюк В, ред. Директорія, Рада народних міністрів Української Народної Республіки 1918–1920. Документи і матеріали у 2-х т. Київ: Видавництво імені Олега Теліги; 2006.
265. Верстюк В, ред. Директорія, Рада народних міністрів Української Народної Республіки 1918–1920. Документи і матеріали у 2-х т. Київ: Видавництво імені Олега Теліги; 2006.
266. Винниченко В. Щоденник. 1911–1920. Едмонтон; Нью-Йорк: б.в.; 1980. 279 с.
267. Віднянський С. Українсько-польські відносини 1917–1926 рр.: сучасна історіографія проблеми. Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. 2007(1):44-51.
268. Вісин В. «Свій до свого, по своє»: кооперативний рух на Волині й Галичині у міжвоєнний період. 2017:226–47.
269. Вішка О, Карпус З, Срібняк І. Останній шлях УГА: обставини перебування та культурно-просвітницька діяльність полонених старшин Української Галицької Армії в таборі Тухоля (Польща) у 1920-1922 рр. Київ-Торунь: б.в.; 1999.
270. Влодавский С, Пазурек А, Спектатор М. Польская деревня во время кризиса. Сборник. Москва: Международный аграрный институт; 1935.
271. Вол Б, Малик Я, ред. Ідея української державності в програмах і діяльності політичних партій Західної України в міжвоєнний період. 1939 рік в історичній долі України і українців Матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999 р; 2001; Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка.

272. Гаврилів І. Військово-політична діяльність УВО-ОУН в боротьбі за Українську Державу (1920-1941 рр.): дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України. 2016.
273. Гаврилів І. Західна Україна у 1921 – 1941 роках: нарис історії боротьби за державність. Львів: Видавництво Львівської політехніки; 2012.
274. Гайова О. Соціальна роль церкви в умовах окупаційних режимів. Церква і соціальні проблеми (Енцикліка “Сотий рік”): Матер Міжнар наук конф 1992 р; Львів 1993.
275. Галушак М. За пів кроку до перемоги. Військове будівництво та операції Галицької армії 1918–1919. Львів: б.в.; 2020. 280 с.
276. Гелей С, Пастушенко Р. «Просвіта» і кооперативний рух у Галичині (II пол. XIX – поч. XX ст.). Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2010:145–50.
277. Генік М. Українське питання в польській політиці періоду парламентаризму. Українознавчі студії. 1999(1):132–3.
278. Гентош Л. Митрополит Шептицький 1923–1939. Випробування ідеалів. Львів: б.в.; 2015. 596 с.
279. Гетьман Д. Ризький мирний договір 1921 року та повернення культурних цінностей у польсько-українських взаєминах. Автореф дис на здобуття наук ступеня канд історичних наук. Київ 2010. с. 16.
280. Гетьманчук М. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918-1939 рр.). Львів: Львівська політехніка; 2008.
281. Гетьманчук М. Ризький мир (українсько-польські відносини періоду підготовки підписання і ратифікації Ризького договору 1921 р.). Львів: Світ; 1998.
282. Гетьманчук М. "Українське питання" в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. Львів: Світ; 1998.
283. Голубко В. Армія Української Народної Республіки. Львів: б.в.; 1997.

284. Гончаров В. История Восточной Пруссии и калининградской области в отечественной и зарубежной историографии XX - начала XXI века. Москва: Моск. гос. обл. ун-т; 2009.
285. Грицак Я. «Молоді радикали» у суспільно-політичному житті Галичини. Записки НТШ. 1991;222:71–110.
286. Грицак Я. Нарис з історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза; 1996.
287. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза; 1996.
288. Гриценко А. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 р. - початок 1919 р.). Київ: б.в.; 1993.
289. Грушевський М. На порозі нової України. Київ: б.в.; 1918. 120 с.
290. Гудь Б. Українці - Поляки: хто винен? У пошуку першопричин українсько-польських конфліктів першої половини XX століття. Львів: Кальварія; 2000.
291. Гудь Б, Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння. До генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1919–1921 рр. Львів: Українські технології; 1997. 67 с.
292. Гуменюк Б, Циватий В, ред. Світова та українська дипломатія: історичний досвід, сучасний стан, перспективи. Київ: б.в.; 2009.
293. Гунчак Т, ред. Українська революція. Документи 1919–1921. Джерела до новітньої історії України. Нью-Йорк: б.в.; 1984.
294. Гауден Г. Львів: кінець ілюзій. Оповідь про листопадовий погром 1918 року. Львів: б.в.; 2020. 528 с.
295. Генік М. Українське питання у діяльності польських політичних партій (1920–1926): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Чернівці: б.в.; 1997.
296. Давидюк Р. Волинське Українське Об'єднання (1931–1939). Луцьк: Настир'я; 2001.

297. Давидюк Р. Еволюція національно-демократичного руху на Волині у 20-х рр. XX ст. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2012(23):203-13.
298. Даниленко В, Касьянов Г, Кульчицький С. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. Київ: Либідь; 1991.
299. Дацків І. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересі 1917 – 1923 рр. Тернопіль: Астон; 2009.
300. Дашкевич Я. Шляхи подолання упереджень (Перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків). Україна – Польща Історична спадщина і суспільна свідомість. 1993(1):23–9.
301. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917-1922 роках. Київ: Оріани; 1998.
302. Дєдик О. Бої за Львів. 1–21 листопада 1918 р. Львів: б.в.; 2020. 192 с.
303. Дєдик О. Чортківська офензива. Львів: б.в.; 2015. 232 с.
304. Дольницький М. Роль Антанти в українсько-польській війні 1918–1919 років. Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Вінніпег: б.в.; 1958. 435–44 с.
305. Дорнік В. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки. Пиріг Р, ред. Київ: Ніка-Центр; 2015.
306. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Ужгород, Нью-Йорк: б.в.; 1932, 1954.
307. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.). Темпора: б.в.; 2007. 632 с.
308. Доценко О. Літопис української революції: б.в.; 1923. 398 с.
309. Драгоманов М. Историческая Польша и Великоорусская Демократія. Київъ: Типо-Літографія М. Э. Заезднаго; 1917.
310. Єременко Т. Політичні та дипломатичні відносини радянської України з Польською Республікою (1921–1923 рр.). Український історичний журнал, № 4. 1998:56-70.

311. Журавльова С. З історії зовнішніх зносин Української СРР. 1921 - 1924 рр. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2000(9).
312. Журавльова С. Українсько-польське економічне партнерство 1921-1922 рр. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 1999(8).
313. Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922-1939 рр.). Укр іст журн. 1991(Вип. 1):80-8.
314. Зарецька Т. Політика Другої Польської Республіки щодо Східної Галичини та позиція Ю.Пілсудського (кінець 1918 - 1919 рр.). Пробл історії України: факти, судження, пошук: Міжвід зб наук пр. 2004(11):158-76.
315. Заруда Т. Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави. Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського, 1873–1945. 1993:66-82.
316. Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації. Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa. 1997:431-54.
317. Зашкільняк Л, ред. Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі: сподівання і реалії. Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 1997; Івано-Франківськ: Плай.
318. Зашкільняк Л, ред. Україна і Польща у ХХ столітті: між конфронтацією і союзом. Міжнародний науковий конгрес "Українська історична наука на порозі ХХІ століття Чернівці, 16-18 травня 2000 р Доповіді та повідомлення; 2001; Чернівці.
319. Зашкільняк Л. Українсько-польське порозуміння 1935 р. (за матеріалами архіву Я. С. Лося). Проблеми слов'янознавства Міжвід наук зб. 1996(48):62–72.
320. Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки ХХ ст. у суспільній свідомості українців і поляків. Вісник Львівського університету. 2008(2 : Соціологія).

321. Злепко Д. Українське питання у 1938-1939 роках і Третій райх. Записки НТШ: Праці істор-філософ секцій. 1994;228.
322. Зуляк І. Видавнича діяльність «Просвіти» Західної України. Збірник праць Тернопільський міський осередок Наукового товариства ім Т Шевченка. 2004;1:154–60.
323. Зуляк І. Діяльність “Просвіти” у Східній Галичині (1868–1939): історіографія та джерельна база дослідження. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім ВГнатюка Серія: Історія. 2000:287–92.
324. Іваненко В, ред. Українське питання в Російській імперії та Радянському Союзі (XVIII - перша половина XX ст.). Дніпропетровськ: Наука і освіта; 1998.
325. Іванусів О. Церква в руїні: загибель українських церков Перемиської Епархії. Онтаріо: Видання св.Софії; 1987. 351 с.
326. Ісаєвич Я, ред. Історія Львова. Львів: б.в.; 2007.
327. Калакура О. Радянсько-польські відносини і українська полонія (1919-1939 рр.). Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. 1997:200-3.
328. Калина В. Аграрне перенаселення і еміграція із Західної України у міжвоєнний період (20–30-ті роки XX ст.). Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. 1996(Вип. 3):51-9.
329. Карпенко О. З історії Західно–Української Народної Республіки. Івано-Франківськ: б.в.; 2006.
330. Карпенко О. Імперіалістична інтервенція на Україні 1918–1920. Львів: б.в.; 1964. 256 с.
331. Карпенко О. Міжнародний імперіалізм – організатор загарбання західноукраїнських земель. Торжество історичної справедливості. 1968.
332. Кентій А. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України; 1998.
333. Кентій А. Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 рр. Короткий нарис. Київ: Інститут історії України НАН України; 1998.
334. Керенський О. Русская революция. 1917. Москва: Центрполиграф; 2005.

335. Кислий В. Українські високі школи у Львові і студентський рух у Західній Україні у 1-й половині ХХ століття. Львів: б.в.; 1991.
336. Клапчук В. Гуцульщина і гуцули: економіка і народні промисли (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст. Львів; Івано-Франківськ: б.в.; 2009. 149-210 с.
337. Клапчук В. Особливості функціонування господарки Галичини у міжвоєнний період. Проект «Україна» Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі. 195-225.
338. Клок В. Образ українців та української влади у громадській думці польської меншини Галичини періоду польсько-української війни 1918–1919 рр. Вісник Львівської комерційної академії Серія гуманітарні науки - Випуск 10. 2011:265.
339. Клочурак С. До волі. Ужгород: б.в.; 2009. 184 с.
340. Книш З. В сутінках зради. Торонто: Видавництво “Срібна Сурма”; 1975.
341. Книш З. Дрижить підземний гук. Париж – Вінніпег: б.в.; 1953.
342. Кобринська С, ред. Ризький мир і проблема кордонів між Польщею, Україною та Росією. Матеріали наукової конференції юридичного факультету Чернівецького держ університету ім ЮФедьковича "Теоретичні та практичні проблеми становлення правової держави в Україні"; 1995; Чернівці.
343. Ковальчак Г. Економічний розвиток західноукраїнських земель. Київ: б.в.; 1988.
344. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року. Українсько-більшовицьке збройне протистояння. Київ: б.в.; 2006. 577 с.
345. Колянчук О. Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20 – 30-х рр. ХХ ст. у Польщі. Львів: б.в.; 2003. 244 с.
346. Колянчук О, Литвин М, Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. Львів: Інститут українознавства; 1995.
347. Комар В. Конценція прометеїзму в політиці Польщі (1921-1939 рр.). Івано-Франківськ: Місто НВ; 2011.

348. Комар В. "Українське питання" в політиці урядів Польщі (1926-1939 рр.). Укр іст журн. 2001:120-8.
349. Кон Ф. Польша наших дней. Москва: Гос. изд-во; 1926.
350. Кондратюк В, Зайцев О. Україна в 20–30-х рр. Суспільно-політичне життя ХХ ст. Львів: б.в.; 1993.
351. Костюшко И, ред. Польско-советская война 1919-1920: ранее не опубликованные документы и материалы. Москва: Институт славяноведения и балканистики; 1994.
352. Кравс А. За українську справу. Спомини. Львів: Червона калина; 1937. 99 с.
353. Крамар Ю. Політика державної асиміляції на Волині (1928 – 1938 роки): автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.02 – всесвітня історія. Львів: б.в.; 1998.
354. Крамар ЮВ. Національно-культурна та релігійна політика урядів Польщі на Волині (1921 – 1939 рр.): дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.02 – всесвітня історія. Львів: б.в.; 2015.
355. Красівський О. Галичина в першій чверті ХХ ст.: Проблеми польсько-українських відносин. Львів: б.в.; 2000. 416 с.
356. Красівський О. За українську державу і церкву. Громадська і суспільно-політична діяльність митрополита А. Шептицького в 1918 - 1923 рр. Львів: б.в.; 1996.
357. Красівський О. ЗУНР і Польша: політичне та воєнне протиборство (листопад 1918 – липень 1919 рр.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; 1999.
358. Красівський О. Польсько-українські конфлікти і компроміси літа 1930 — початку 1931 рр. Наук зб Укр вільного ун-ту. 1995;17:50–6.
359. Красівський О. Східна Галичина і Польша в 1918-1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. Київ: Укр. акад. держ. упр. при Президентові України; 1998.
360. Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни. Львів: б.в.; 1993. 179 с.

361. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). 1993:204.
362. Кугутяк М. Історіографія українського національно-демократичного руху (1918–1939 рр.). Галичина Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2002:54–69.
363. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. Львів: Червона калина; 1931. 448 с.
364. Кульчицький С. Комунізм в Україні. Перше десятиріччя (1919-1928). Київ: Основи; 1996.
365. Кульчицький С. Проблема кордону між Україною й Польщею в радянській політиці 1919-1921 рр. Україна - Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 1993.
366. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). Київ: Альтернативи; 1999.
367. Кундюба І. Дружба та співробітництво народів України і Польщі. Київ: б.в.; 1967.
368. Купранець О. Православна Церква в міжвоєнній Польщі, 1918-1939. Рим: [б.в.]; 1974. 235 с.
369. Кураєв О. Ідея української держави і нові засади "східної політики" Німеччини (1914-1916). Розбудова Держави. 2000(7-12).
370. Кутшеба Т. Киевская операция. Варшава: б.в.; 1937.
371. Кучабський В. Українська дипломатія і держави антанти в році 1919: Дзвони; 1931.
372. Кучерепа М. Волинь у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). Луцьк: Ред.-вид. гр. «Реабілітовані історією»; 1994.
373. Кучерепа М, ред. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919 – 1939 рр.). Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918 – 1947 рр»; 1998; Варшава.
374. Кучик О. Українське питання в зовнішній політиці держав Антанти (1917–1920). Львів: б.в.; 2004. 256 с.

375. Левицький К. Дипломатична діяльність З.У.Н.Р. (1918–1923). Літопис Червоної Калини. Львів: б.в.; 1938. 3-4 с.
376. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. Львів: б.в.; 1926. 736 с.
377. Липовецький С. Меч «щербець» та Українські ворота: україно-польські взаємини від поділів Речі Посполитої й до сьогодні. Київ: Темпора; 2018. 473 с.
378. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм. Київ: Основи; 1994.
379. Лисяк-Рудницький І. Україна між сходом і заходом. Формування українського народу й нації. Київ: Українська прес-група; 2012.
380. Литвин В. Тисяча років сусідства і взаємодії. Смолій В, ред. Київ: Ін-т історії України НАН України; 2002.
381. Литвин В. Україна: доба війн і революцій (1914-1920 рр.). Київ: Альтернатива; 2003.
382. Литвин М. Віденський період уряду ЗУНР. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2009(18):268–72.
383. Литвин М. Проект «Україна». Австрійська Галичина. Харків: б.в.; 2016. 410 с.
384. Литвин М. Проект «Україна». Галичина в Українській революції 1917–1921 рр. Харків: б.в.; 2015. 380 с.
385. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. Львів: б.в.; 1998.
386. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів: б.в.; 1998.
387. Литвин М, ред. Галичина і Волинь у складі міжвоєнної Польщі. Харків: б.в.; 2017.
388. Литвин М, ред. Україна - Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів: б.в.; 1993.
389. Литвин М, ред. Українсько-польські відносини. Новітня доба. Львів: б.в.; 2017.
390. Литвин М, Луцький О, Науменко К. 1939: Західні землі України. Львів: Інститут українознавства; 1999.

391. Литвин М, Науменко К. Історія галицького стрілецтва. Львів: Каменяр; 1991.
392. Литвин М, Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: б. в.; 1995.
393. Литвин М, Патер І, Соляр І. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті. Львів: б.в.; 2018. 350 с.
394. Литвин С. Другий Зимовий похід армії Української Народної Республіки [Режим доступу: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_02_10.htm]. Воєнна історія №5-6. 2002.
395. Литвин С. У боротьбі за самостійну Україну. Київ: б.в.; 2018. 680 с.
396. Лісевич І. До питання про українсько-польський союз 1920 р. Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. 1998(7).
397. Лісевич І. Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р. Polska i Ukraina. 1997:81-4.
398. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Відень: б.в.; 1922. 228 с.
399. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Нью-Йорк: б.в.; 1970.
400. Лось Я. Українська справа у спогадах, листуванні й публіцистиці. Київ: Ніка-Центр; 2018. 340 с.
401. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917–1921 рр. Київ: б.в.; 2003. 608 с.
402. Макар Ю, ред. Становище українців у міжвоєнній Польщі. Четвертий міжнародний конгрес українців Одеса, 26–29 серпня 1999 р Доповіді та повідомлення Історія Ч 2 ХХ ст; 1999; Одеса, Київ, Львів.
403. Макаренко О. Україна і зарубіжний світ. Київ: Політвидав України; 1970. 511 с.
404. Макарчук С. Західна Волинь у 20–30-х роках ХХ ст. (етносоціальні та політичні відносини). Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2008(17):226–38.
405. Макарчук С. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов: б.в.; 1983.
406. Маланчук Ю. Історія однієї зради. Львів: б.в.; 1958. 71 с.

407. Маначинський О. Під прапором боротьби за мир. Мюнхен - 38 і "оксамитова" окупація Чехословаччини. Політика і час. 1998(10).
408. Мандрик М. Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу. Київ: Видавництво імені Олени Теліги; 2006.
409. Манусевич А. Очерки по истории Польши. Москва: б.в.; 1952. 408 с.
410. Матвієнко В, ред. Україна і Польща в 1918 році: проблема формування новітніх міждержавних відносин. Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин; 2002; Київ-Краків.
411. Матвієнко В. Українська дипломатія 1917–1921 рр. на теренах постімперської Росії. Київ: б.в.; 2002. 373 с.
412. Матвієнко В, Головненко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. Київ: б.в.; 2001.
413. Мельник Г. Політика Польської держави в Східній Галичині (1918-1926 рр.): Автореф. дис ... канд. іст. наук. Київ: б.в.; 2004.
414. Менджецький В, Брацисевич Є, ред. Польща – нарис історії. Варшава: б.в.; 2015.
415. Михайлик Б. Варшавський договір в світлі націоналістичної критики. Вінніпег: б.в.; 1950.
416. Михайлова О. Польсько-український союз 1920 року: проблеми історіографії. Полтавська Петлюріана. 2003(5):12-27.
417. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк: Українське видавництво; 1968.
418. Назарук О. Галицька делегація в Ризі 1920 р.: Спомини учасників. Львів: б.в.; 1930. 470 с.
419. Назарук О. Рік на Великій Україні: Спомини з української революції. Відень: Український прапор; 1920. 342 с.
420. Наконечний Є. Украдене ім'я (Чому русини стали українцями). Львів: б.в.; 1995.
421. Нашковский М. Неспкойные дни: воспоминания о тридцатых годах. Москва: Изд-во иностр. лит.; 1962.

422. Несук М. Драма вибору: Відносини України з Центральними державами у 1917-1918 рр. Київ: Політична думка; 1999.
423. Новіцька Ю, ред. Національна політика Другої Речі Посполитої. Intermarium: історія, політика, культура Матеріали Міжнародної наукової конференції «В єдності сила Україна-Польща: спільні шляхи до свободи»; 2014; Житомир.
424. Ольшанский П. Рижский договор и развитие советско-польских отношений 1921—1924 гг. Москва: б.в.; 1974.
425. Омелянвич-Павленко М. Спогади командира (1917–1920). Київ: Темпора; 2007. 608 с.
426. Омелянвич-Павленко М. Українсько-польська війна 1918–1919. Париж: б.в.; 1929. 72 с.
427. Онацький Є. У вічному місті. Організація Українських Націоналістів 1929–1954 Збірник статей у 25-ліття ОУН. 1955.
428. Ортинський В. Силлові структури Західно-Української Народної Республіки. Львів: б.в.; 2004. 276 с.
429. Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: Ставлення влади і умови перебування (1919–1924 р.). Київ: Ін-т історії України НАН України; 1999.
430. Павлишин О. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис. Львів: Манускрипт; 2013. 400 с.
431. Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917-1923). Київ: Вид. дім «KM Academia»; 1996. 187 с.
432. Паліїв Д. Листопадова революція. З моїх спогадів. Львів: Новий час; 1929. 44 с.
433. Панчук М. Комуністична партія Західної України. In: України ВАСГтіНУї, ред. Енциклопедія історії України. 4: Ка-Ком. Київ: Наукова думка; 2007. с. 528.
434. Папакін А. Початок конфлікту між Польщею та Українською Народною Республікою на Волині (листопад – грудень 1918 р.): плани та сили сторін. In:

Мороз І, Денисюк Ж, Пилявець І, ред. Воєнна історія України Волинь та Полісся: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції, 25–26 квітня 2013 р Київ: Національний військовоісторичний музей України; 2013.

435. Пасіцька О. "Львівський Манчестер" і "Галицька Каліфорнія": соціально-економічна діяльність українців Галичини (20–30-ті роки ХХ ст.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; 2019. 572 с.

436. Паславська О. Формування кордонів II Речі Посполитої та українсько-польські політичні відносини 1918-1923 рр. Тернопільський міський осередок Наукового товариства імені Шевченка : зб праць. 2007:35-46.

437. Петлюра С. Статті, листи, документи. Нью-Йорк: б.в.; 1979. 627 с.

438. Петлюра С. Статті, листи, документи. Київ: б.в.; 2006. 704 с.

439. Петрик А. «Свет и тени» Первой республики: литовское государство в 1918–1940 годах. Херсон: Гилея; 2018. 320 с.

440. Пилсудский Ю. 1920 год. Москва: Воен. вестник; 1926.

441. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ ст.). Київ: б.в.; 2006. 672 с.

442. Прушинський М. Драма Пилсудського. Війна 1920. Київ: Лібра; 1997.

443. Рафальський О, ред. Галичина в етнополітичному вимірі. Київ: б.в.; 2017.

444. Реснт О. Україна між світовими війнами (1914 - 1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії. Київ: Школа; 2004.

445. Ремболович І. Рейд 1921 року. Другий Зимовий похід Листопадовий рейд Базар. 1995.

446. Рожик М. 1939 рік в історичній долі Польщі і Західної України. Київ: б.в.; 1992.

447. Рожик М. Українське Національно-Демократичне Об'єднання. Республіканець. 1933(№ 10):16-21.

448. Роздольський Р. До історії українського ліво-соціалістичного руху в Галичині. Діялог. 1984:77-83.

449. Ротшильд Д. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами. Київ: Мегатайп; 2001.
450. Рубльов О, Ресент О. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. Київ: Альтернативи; 1999.
451. Рубльов О, Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-50-ті роки ХХ ст.). Київ: Наук. думка; 1994.
452. Рубльова Н, Рубльов О, ред. Україна–Польща 1920–1939 рр.: З історії дипломатичних відносин УРСР з Другою Річчю Посполитою. Документи і матеріали. Київ: Дух і Літера; 2012.
453. Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та рецепції. Львів: Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; 2019. 802 с.
454. Руккас А. Разом з польським військом: Армія УНР 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа). Ніжин: б.в.; 2013. 480 с.
455. Румянцев В. Українська державність у 1917 - 1922 рр.: національно-демократична і радянська альтернативи. Автореф дис д-ра юрид наук. Х1998. с. 34.
456. Савчук Б, ред. Українські громадські організації в Галичині у другій половині ХІХ – 30-х роках ХХ ст.: здобутки і перспективи історіографічного дослідження. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнар наук конф, 25–26 жовтня 2001 р; 2001; Кам'янець-Подільський: Оіюм.
457. Садорак Ю. Журнал Українського пласту - "Молоде Життя" від лютого 1921 року. Львівська національна наукова бібліотека України імені В Стефаника Ф 1 Відділ Україніки. Львів 1921.
458. Семанов С. Кронштадтский мятеж. Москва: б.в.; 2003.
459. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Київ: ПП Сергійчук М. І.; 2008.

460. Сергійчук В. Ризький договір 1921 року як четвертий поділ України між Москвою і Варшавою. В обороні української правди. 2010:228–44.
461. Симоненко Р. До концепції багатотомної "Історії українського народу" (міжнаціональний та міжнародний аспекти). Київ: Ін-т історії України АН України; 1993.
462. Симоненко Р. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (II половина 1919 – березень 1921 р.). Київ: Наукова думка; 1965. 308 с.
463. Сіреджук П. Галицька Гуцульщина доби Західно-Української Народної Республіки. Львів: б.в.; 2019. 543 с.
464. Сіяк Д. Православна церква в міжвоєнній Польщі 1918-1939. Сучасність. 1975(11).
465. Скульский С. Политические партии в Польше, Западной Белоруссии и Западной Украине. Минск: Издательство АН БССР; 1935. 264 с.
466. Сливка Ю, Васюта І. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). Київ: Наукова думка; 1985. 272 с.
467. Сливка Ю, Панфілова Т. Українські політичні партії Західної України 20-30-х рр. XX ст. Available from: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-2/doc/4/01.pdf>.
468. Смолей В. Польське сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1920–1939 років. Україна в минулому. 1996(Вип. 9):163–76.
469. Смолей В. Польське цивільне і військове сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1919–1939 рр. Автореф дис канд іст наук. Львів 1996. с. 19.
470. Смолій В, ред. Нариси з історії дипломатії України. Київ: Альтернативи; 2001.
471. Смолій В, ред. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст.: Історичні нариси. Київ: Наукова думка; 2002.
472. Снайдер Т. Червоний князь. Таємні життя габсбурзького ерцгерцога. Київ: б.в.; 2011. 296 с.

473. Сова А. Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність. Львів: Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України; 2019. 512 с.
474. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. Київ: Либідь; 1999. 976 с.
475. Солдатенко В. Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку. Київ: б.в.; 2007. 331 с.
476. Соловйова В. Дипломатична діяльність українських національних рухів 1917–1921 рр. Київ: б.в.; 2006. 394 с.
477. Соловйова В. Ризький договір 1921 р. *Ukrainika-Polonika* — Вип 2. 2008:68–77.
478. Соляр І. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України (1923-1928). Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ; 2010.
479. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована армія УНР у таборах Польщі і Румунії (1921-1924 рр.). Київ: Вид-во ім. О.Теліги; 1997.
480. Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.). Київ: б.в.; 1999.
481. Срібняк І. Українці про союз 1920 р.: Передумови та наслідки підписання Варшавської угоди між УНР і Польщею (вибрані аспекти історіографії проблеми). *Rzeczpospolita Obojga Narodów i jej tradycje Studia i szkice*. 2004:333-4.
482. Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Скрантон: б.в.; 1960.
483. Степанюк В, Довбищенко Я. З історії українського соціально-демократичного руху (1900-1918 рр.). Харків: Вид-во Харк. Ком-ту УСДРП; 1918.
484. Столяров А, ред. Хрестоматія з міжнародного профруху. Харків: Український робітник; 1934.

485. Стрельський Г. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917-1920 рр.). Тупчієнко Л, Циватий В, ред. Київ: б.в.; 2000. 347 с.
486. Стронський Г. Репресії проти польського населення України у 30-роки. Проблеми слов'язознавства: Вісник Львів, держ ун-ту імені Івана Франка. 1994(46):49-60.
487. Ступарик Б, ред. Польсько-українські відносини в освітній сфері у міжвоєнну добу. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21 – 22 листопада 1996 р); 1997; Івано-Франківськ: Плай.
488. Субтельний О. Україна: історія. Київ: Либідь; 1991.
489. Сулея В. Юзеф Пілсудський. Київ: б.в.; 2018. 528 с.
490. Танчин І. Український кооперативний рух у міжвоєнний період. Львів: Центр Європи; 1998.
491. Тарле Е. Европа в эпоху империализма, 1871-1919 гг. 2 ed. Москва: Гос. изд-во; 1928. 511 с.
492. Тимченко Р. Відносини Української Народної Республіки й Західно-Української Народної Республіки (листопад 1918 – квітень 1920 рр.). Київ: Інститут історії України НАНУ; 2013.
493. Тинченко Я. Українське офіцерство: Шляхи скорботи та забуття: 1917—1921 роки. Київ: б.в.; 1995.
494. Тищик Б. Західно-Українська Народна Республіка (1918-1923). Історія держави і права. Львів: Тріада плюс; 2004.
495. Торкунова А, Ротфельд А, ред. Белые пятна – черные пятна. Сложные вопросы в российско-польских отношениях. Москва: б.в.; 2010.
496. Троцинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ: б.в.; 1994.
497. Турчак О. Правове регулювання етнонаціонального становища та суспільної діяльності українців у Польщі (1918–1939). Львів: б.в.; 2015. 364 с.

498. Удовиченко О. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил. 1917-1921. Київ: б.в.; 1995.
499. Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921. Вінніпег: б.в.; 1954.
500. Уська У. Укладення та реалізація домовленостей між Австро-Угорщиною та УНР у Брест-Литовському 1918 р.: уроки дипломатичної боротьби. Вісник НУ «Львівська політехніка» «Держава та армія». 2014(784):120-7.
501. Федик І. УНДО, ОУН: ставлення до Польщі. Львів: Б. в.; 1998.
502. Федорів Ю. Історія церкви в Україні. Торонто: б.в.; 1967.
503. Федорчак П, ред. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай; 1997.
504. Федько А, Каліберда Ю, Федько Ю, Хвостенко О. Діяльність Української соціалістично-радикальної партії в Західній Україні в умовах окупаційного режиму (1926-1939 рр.). Available from: http://www.rusnauka.com/13_NPT_2008/Istoria/31714.doc.htm.
505. Футала В. Історія вивчення суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі (1921–1939). Львів; Дрогобич: Коло; 2010. 456 с.
506. Хахула Л. «Різуни» чи побратими? Сучасні польські дискурси про Україну. Львів: б.в.; 2016. 304 с.
507. Хміль І. З прапором миру крізь полум'я війни: Дипломатична діяльність Української РСР (1917–1920). Київ: АН УРСР; 1962.
508. Хом'як О, Гайова О. Андрей Шептицький піввіку оберігав Церкву та її вірян. Високий Замок. 2015 Січня 30:10.
509. Хруслов Б. Українське національно-демократичне об'єднання та консолідація нації. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 1999:153-65.
510. Хруслов Б. Українське національно-демократичне об'єднання: політика “нормалізації” польсько-українських стосунків (1935-1937 рр.). Наукові

- записки XXXV: 36 Наук Ст Нац Пед Університет імені МПДрагоманова. 1999:158-68.
511. Цвенгрош Г. Національно-державотворчі погляди митрополита Андрея Шептицького й польсько-українська війна 1918-1919 рр. Україна - Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 1993.
512. Цепенда І. Дипломатія ЗУНР. Західно-Українська Народна Республіка. Енциклопедія. Івано-Франківськ: б.в.; 2018. 545-58 с.
513. Цецик Я, ред. Діяльність галицьких радикалів на Волині у другій половині 1930-х рр. Сучасні наукові дослідження – 2006: матеріали II Міжнар наук-практ конф; Дніпропетровськ: Наука і освіта.
514. Черноперов В, ред. Из истории политики большевиков на востоке Центральной Европы в 1919—1924 гг. Геополитические трансформации в Восточной Европе между двумя мировыми войнами К 90 летию подписания Рижского мирного договора : сб материалов междунар науч практ конф; 2011; Брест.
515. Чирко Б. Національні меншини в Україні (20-30 рр. XX ст.). Київ: Асоціація "Україно"; 1995. 215 с.
516. Чоповський В. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні у 1918–1939 роках. Львів: "Край"; 1993. 165 с.
517. Чорній П. Етнічні групи Галичини міжвоєнного періоду: міжетнічне (спів)життя та соціокультурні тарнсформації. Львів: б.в.; 2018. 316 с.
518. Шанковський Л. Українська Галицька Армія. Вінніпег: б.в.; 1974. 396 с.
519. Шваб А. Етнодемографічні процеси на Волині в 1920–1930-х роках у світлі національної та еміграційної політики Другої Речі Посполитої. Наук вісн Волин держ ун-ту ім Лесі Українки: Історичні науки. 1999(№ 5):86–91.
520. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України напередодні Другої світової війни (3 історії Контактного комітету 1937-1939 роки). Записки НТШ: Праці істор-філософ секцій 1994;228.
521. Швагуляк М. “Пацифікація”. Польська репресивна акція в Галичині 1930 р. і українська суспільність. Львів: б.в.; 1993.

522. Швагуляк М. «Пацифікація». Польська репресивна акція у Галичині 1930 року і українська суспільність. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; 1993.
523. Шевченко В, ред. Українські політичні партії кінця ХІХ - початку ХХ ст.: програмові і довідкові матеріали. Київ: Консалтинг, Фенікс; 1993.
524. Шелухин С. Варшавський договір між поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 р. Прага: б.в.; 1926. 40 с.
525. Шепелев И, ред. Из истории классовой борьбы в дореволюционной и Советской России: сборник. Волгоград: Волгоградская правда; 1967.
526. Шинкаренко Т. Український національно-визвольний рух в 1920-1923 рр. в контексті зовнішньої політики західних держав. Київ: Київський ун-т ім. Тараса Шевченка; 1999.
527. Шишка О. Слідами Листопадових боїв. Львів: Львівська політехніка; 1993.
528. Шляховий М. Записки повстанця. Київ: б.в.; 1999.
529. Энциклопедия. Гражданская война и военная интервенция в СССР. Москва: б.в.; 1983. 704 с.
530. Юзевський Г. Замість щоденника. Луцьк: б.в.; 2017. 168 с.
531. Якимович Б. Збройні Сили України: Нарис історії. Львів: б.в.; 1996.
532. Яневський Д, ред. Директорія УНР як міф. Центральна Рада і український державотворчий процес: Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р; 1997; Київ: Інститут історії України.
533. Ярема Я. Над Сяном. Листопадові дні у Перемишлі. Литвин М, ред. Львів: б.в.; 1997. 96 с.
534. Ярош Д. Універсали Української Центральної Ради – Конституційні акти української державності 1917–1918 рр.: їх зміни та історичне значення. Університетські наукові записки - 2006 - № 3-4 – С. 36-43. 2006.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Пилипенко Л. Л. Проблеми та перспективи україно-польських відносин (1918–2000 рр.). *Вісник аграрної історії: Збірник наукових праць*. Київ, 2016. № 18. С. 44–48.
2. Пилипенко Л. Л. Національне питання в україно-польських відносинах (1918–1939 рр.). *Вісник аграрної історії: Збірник наукових праць*. Київ, 2017. № 19–20. С. 102–108.
3. Пилипенко Л. Л. Національно-визвольний рух у західній Україні в міжвоєнний період (1918–1939 рр.). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: історичні науки. Том 29 (68). № 2. 2018. С. 15–20.
4. Pylypenko L., Bilan S. Periodization of Development of Ethnic Relations of Western Ukraine and Poland (1918–1939). *EUREKA: Social and Humanities*. Number 2. 2018. P. 39–44.
5. Pylypenko L. L., Bilan S. O. National Liberation Movement in Western Ukraine in the Interwar Period (1918–1939). *Relevant issues of development and modernization of modern science: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine: monograph / edited by authors*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”. 2018. P. 284–300.
6. Pylypenko L. L. Relationship of Ukraine and Poland after the end of the First World War (1917-1920). *World Science*. issue 10 (38). vol. 2. P. 38-40.
7. Pylypenko L. L., Bilan S. O. Background of Ukrainian-Polish contradiction. *Social and legal aspects of the development of civil society institutions: collective monograph*. Part I. Warsaw: BMT Erida Sp.z o.o. 2019. 536 p.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Пилипенко Л. Л., Білан С. О. Історичний аналіз міжнародних взаємин України з Польщею в період з 1918 по 1939 роки. *Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20–21 січня 2017 р.). Одеса, 2017. С. 31–33.
2. Пилипенко Л. Л. Проблеми відносин України з Польщею (1918–1939 рр.). *Україна–Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16–17 березня 2017 р.). Київ, 2017. С. 94-95.
3. Пилипенко Л. Л. Історіографія, джерела та теоретико-методологічні засади дослідження відносин України та Польщі. *Роль молоді у розвитку АПК України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Студентів, аспірантів та молодих учених (м. Київ, 20–21 березня 2017 р.). Київ, 2017. с. 49-51.
4. Пилипенко Л. Л. Історіографія міжнародних взаємин України та Польщі. *«Инновационное развитие науки нового тысячелетия»* (г. Ужгород, 21-22 апреля 2017 г.). Херсон : Издательский дом "Гельветика", 2017. с. 21-23.
5. Пилипенко Л. Л. Історіографія відносин України та Польщі в період між 1918 та 1939 роками. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 26–27 травня 2017 р.). Дніпро, 2017. С. 112-113.
6. Пилипенко Л. Л. Періодизація міжнародних взаємин України з Польщею (1918-1939 рр.). *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти*: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (30–31 травня 2017 р.). С. 148-149.
7. Пилипенко Л. Л. Висвітлення проблеми українсько-польських відносин впродовж 1918–1921 років у науковій літературі. *Лабіринти реальності*: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. Конф. (25 жовтня 2017). С. 180-182.

8. Пилипенко Л. Л. Основні етапи взаємин України з Польщею (1918-1939 рр.). *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття*. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 22-23 грудня 2017 року). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Ч. 1. с. 99-102.
9. Пилипенко Л. Л. Основні стадії взаємин України з Польщею (1918-1939 рр.). *Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку* (м.Одеса, 19-20 січня 2018 р.). Одеса: ПЦДПС, 2018. С. 16-20.
10. Пилипенко Л. Л. Аналіз етапів взаємин України з Польщею (1918-1939 рр.). Збірник матеріалів IV Міжнародної конференції молодих вчених «Актуальні проблеми наук про життя та природокористування» (25-27 квітня 2018). Київ, 2018. ч. 2. С. 68-69.
11. Пилипенко Л. Л. Витоки національно-визвольного руху у Західній Україні в міжвоєнний період (1918-1939 рр.). *Цілі сталого розвитку третього тисячоліття: виклики для університетів наук про життя*: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, Україна, 23-25 травня 2018 року: матеріали конференції. Київ. Т. 4. С. 246-248.
12. Пилипенко Л. Л. Взаємовідносини України і Польщі після закінчення першої світової війни (1917-1920 рр.). *Історичні, соціологічні, політичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 21-22 вересня 2018 р. Херсон, 2018. С. 18-22.
13. Пилипенко Л. Л. Політичні взаємини між українцями і поляками у 1918-1919 роках. *Українська дипломатія в добу національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.): історія, проблеми, протиріччя*. Зб. наукових праць міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 21-22 лютого 2019 р. Київ: Міленіум, 2019. С. 67-68.
14. Pylypenko L. The first political contacts between Ukrainians and Poles during the november National democratic Revolution of 1918. *Humanitarian approaches to the Periodic Law // Science and society*. Proceedings of the 9th

International conference. Accent Graphics Communications & Publishing. Hamilton, Canada. 2019. pp. 154-159.

15. Pylypenko L. Political interaction between Ukrainians and Poles during 1918-1919. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 1-2 лютого 2019 року). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2019. С. 15-18.
16. Pylypenko L. L. The basis of Ukrainian-Polish divergence. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність». Дніпро: Охотнік, 2019. С. 112-113.